

Kulturstudier

Nr. 2 / november 2022

Grønne gæster i Tidsskriftet Kulturstudier
Klosterheden Plantage / Planter og mennesker i Struers haver
Danskernes brug af medicinplanter
Plantebindhed og oplevelser af planter i udendørs, rekonstruerede
og levendegjorte fortidsmiljøer
Smagen af Thy / Aloe vera
Botanikkens koloniale rødder / Nye køer på gammelt græs.

Kulturstudier

Dansk tidsskrift for kulturhistorie, etnologi, folkloristik og lokalhistorie

Kulturstudier er et forskningsbaseret og fagfællebedømt tidsskrift, der bringer artikler med udgangspunkt i historiske og aktuelle studier af steder, folk, kultur og dagligliv.

Tidsskriftet er dannet i 2010 ved sammenlægning af Fortid og Nutid (grundlagt 1914) og Folk og Kultur (grundlagt 1972) og har sin base i de kulturhistoriske museer, arkiver, universitetsmiljøer og foreninger i Danmark.

Tidsskriftet udgives som Open Journal System-tidsskrift i samarbejde med Statsbiblioteket.

På tidsskriftets hjemmeside fremlægges bilag, links og andet supplerende materiale til de enkelte artikler.

Se www.tidsskriftetkulturstudier.dk

Kulturstudier, nr. 2, november 2022

© 2022 Forfatterne og Kulturstudier

REDAKTION

Ansvarshavende redaktør:

Ivan Lind Christensen, *Institut for Politik og Samfund, Aalborg Universitet*

Søren Byskov, *Sydvestjyske Museer*

Bo Fritzboeger, *SAXO-Instituttet, Københavns Universitet*

Tine Damsholt, *SAXO-Instituttet, Københavns Universitet*

Jakob Ingemann Parby, *Københavns Museum*

Maria Simonsen, *Institut for Politik og Samfund, Aalborg Universitet*

Caroline Nyvang, *Dansk Folkemindesamling, Det Kongelige Bibliotek*

Camilla Schjerning, *Odense Bys Museer*

Louise Karlskov Skyggebjerg, *Centre for Business History, Copenhagen Business School*

Marlene Paulin Kristensen, *SAXO-instituttet, Københavns Universitet*

Ida Lunde Jørgensen, *Centre for Business History, Copenhagen Business School*

Redaktionssekretær: Annesofie Ebbesen, *Det Humanistiske Fakultet, Syddansk Universitet*

Webmaster: Jesper Overgaard Nielsen

Artikler i dette nummer af Kulturstudier vurderes til 1 point i „den bibliometriske forskningsindikator“.

DESIGN

Depot 1

TYPOGRAFISK OPSÆTNING

Anna Falcon, www.annafalcon.dk

OMSLAGSFOTOS

Udsnit af fotos i tidsskriftet

REDAKTIONSADRESSE

Tidsskriftet Kulturstudier

Att. Ivan Lind Christensen

Institut for Politik og Samfund

Aalborg Universitet

Fibigerstræde 1, lok. 18

9220 Aalborg Øst

kontakt.kulturstudier@gmail.com

www.tidsskriftetkulturstudier.dk

Kulturstudier udgives af Dansk Historisk Fællesråd og tænketanken Perspekt

Kulturstudier er et open access-tidsskrift og er gratis tilgængeligt på internettet fra udgivelsesdagen

ISSN 1904-5352

Printed in Denmark

Indhold

- Lotte Isager, Line Vestergaard Knudsen & Ida Theilade
5 Grønne gæster i Tidsskriftet Kulturstudier
- Inger Bjørn Knudsen, Lotte Isager, Mette Lund Andersen
& Ida Theilade
13 Klosterheden Plantage
– en skov af træer og heterotopier
- Thomas Østergaard Frandsen & Line Vestergaard Knudsen
38 Planter og mennesker i Struers haver
– formidling af planter på et kulturhistorisk museum
- Andreas Kjellerup Hundahl, Lotte Isager & Ida Theilade
62 Danskernes brug af medicinplanter
– tradition, viden og motivationer
- Line Vestergaard Knudsen, Louise Villadsen & Kira Jørstad Klinkby
92 Plantblindhed og oplevelser af planter i udendørs, rekonstruerede og levendegjorte fortidsmiljøer
- Christina Gjørup Madsbøll & Michael Riber Jørgensen
119 Smagen af Thy
Planter og paradokser i skabelsen af et lokalt terroir
- Louise Isager Ahl
146 Aloe vera
– en plantes rejse gennem natur- og kulturhistorien
- Vibe Nielsen
161 Botanikkens koloniale rødder
Kulturhistorisk formidling af plantesamlinger
i Storbritanniens botaniske haver
- Signe Brieghel, Nathalia Brichet, Kari Eriksson, Camilla Nielsen,
Liza Rosenbaum Nielsen, Katy Overstreet & Frida Hastrup
186 Nye køer på gammelt græs
Foder, stofskifte og planetære grænser i dansk
malkekvægbrug

GRØNNE GÆSTER I TIDSKRIFTET KULTURSTUDIER

I dette særnummer af Tidsskriftet Kulturstudier har vi inviteret planter og plante-menneske relationer indenfor. Det gør vi for at markere, at vore levende, grønne medarter ikke blot er vigtige som objekter for natur og naturvidenskabelige studier, men fortjener lige så seriøs kulturvidenskabelig opmærksomhed. For planter er både natur og kultur. De har multiple ontologier.² Det betyder, at planter er virkelige på flere forskellige måder – ligesom Jellingestenen er virkelig både som museumsgenstand, nationalt klenodie og som sten, afhængigt af hvilke sammenhænge den optræder i.

På dansk henviser ordet natur til vidt forskellige ting såsom 'det grønne', 'det landlige', 'det vilde', eller 'det uberørte'.³ Planter hører med til det hele. Planter er natur. Det er velkendt, at planter fik liv på Jorden millioner af år, før menneskeheden udviklede sig. De har deres eget liv, uafhængigt af menneskers gøren og laden. Og hvis menneskeheden forsvinder fra Jorden en dag, vil planterne utvivlsomt – i hvert fald for en stor dels vedkommende – blive tilbage og klare sig, ligesom de altid har gjort. Med lys, vand og luft som de vigtigste byggesten i fotosyntesen. At planter samtidig er kultur, er lige så velkendt. Menneskers brug og forarbejdning af planter til mad, medicin, brændsel, byggematerialer osv. har til alle tider indlejret planter i kulturens domæne. Og menneskers årtusindlange arbejde på at forædle planter for at gøre dem mere højtydende, mere velsmagende eller modstandsdygtige over for sygdomme, har medført skabelsen af nye hybrider og forandring af mange planters oprindelige natur. Udviklingen og distributionen af sådanne "kulturplanter" er en af verdenshandlens hjørnesten i form af globaliserede agro-industrier og hortikulturelle varekæder.

1 Forfatterne vil gerne takke redaktionen af Kulturstudier for samarbejdet om dette særnummer. Stor tak også til Velux fonden for støtte til projektet "Nordvestjyllands kulturhistorie som etnobotanik", som ligger til grund for flere af særnummerets artikler.

2 Jf. Mol 1999.

3 Fink 2003.

Planter er desuden kultur i og med, at nogle af dem bærer stærke kulturelle betydninger. Roser fremstilles som symboler på kærlighed. Metaforiske udtryk om 'livets træ' findes i spirituelle og slægtsmæssige sammenhænge utallige steder i verden. Specifikke træer som 'Ask Yggdrasil' i den nordiske mytologi og 'Kundskabens Træ' i den jødisk-kristne tradition er centrale elementer i de oprindelsehistorier, der historisk set har været mest udbredte i Danmark og resten af Norden. Andre folkeslag og religioner har deres egne træer og planter, som spiller tilsvarende roller i deres oprindelsesmyter.

Endelig udgør selve det, at mennesker navngiver planter og ordner dem i arter, slægter og familier, en kulturel handling. Det banebrydende klassifikations- og nomenklaturesystem udviklet af den svenske læge og botaniker, Carl von Linné (1707-1778) er i virkeligheden både en natur- og kulturvidenskabelig milepæl, skønt det mest er botanikere og biologer, som hylder hans bedrift. Linné troede på, at Gud skabte verden, og han er citeret for, med klædelig beskedenhed, at tilføje, "og Linné ordnede den". Derved trådte han ind i en flere årtusinde lang tradition for at forsøge at begribe og begrebsliggøre egenarten og forbindelserne mellem planter og mennesker og hvad der ellers findes i verden. En ældgammel og stadig lyslevende tradition.

Gamle og nye sammenviklinger af planter og mennesker

Flere af de tidligste skrifter i verdenshistorien omhandler beskrivelse og ordning af planter. Skrifterne fortæller om planter og mennesker – og resten af universet – som skabt af de samme elementer. 3000 år gamle kinesiske og oldindiske tekster indeholder detaljerede forklaringer om specifikke planters iboende egenskaber, og hvordan de kan afhjælpe ubalance i menneskekroppens elementer og dermed kurere sygdomme i led og lemmer, indre organer, blod, hud, m.v., foruden selve humøret. Mange tidlige kinesiske og indiske beskrivelser af konkrete medicinplanter og af sygdoms/sundhedsforståelser genfinder vi i senere græske og romerske værker af bl.a. botanikkens grundlægger, Theophrastus (372-287 f.kr.), i den første samlede *materia medica* af Dioscorides (40-90 e.kr.), hos lægekunstens fædre Hippokrates (460-375/351 f.kr.) og Galen (129-216 e.kr.) og hos de arabiske videnskabsmænd Ibn Sina (latiniseret som "Avicenna", 980-1037) og Ibn Rushd ("Averroës", 1126-1198).

For alle ovennævnte såvel som for videnskabeligt interesserede mennesker igennem århundreder har Aristoteles (384-322 f.kr.) stået som foregangsmand og inspirationskilde. Men Aristoteles og hans hierarkiserede orden af arterne med planterne i bunden, mennesket i toppen og dyrene midt i mellem er i de senere årtier blevet kritiseret – blandt andet af Monica Gagliano, lektor i evolutionær biologi ved Southern Cross Universitet i USA. Hun mener, at den i vor tid ud-

bredte (mis)forståelse af planter som mere passive, ubetydelige og upåvirkelige end dyr og mennesker, og den deraf følgende tradition for at opfatte planter som en passiv grøn baggrund eller kulisse for mennesker og dyrs aktive liv, kan føres tilbage til netop Aristoteles' artshierarki.⁴ Gaglianos omdiskuterede synspunkter og egen forskning i planters adfærd, bevidsthed og kommunikation er et af utallige naturvidenskabelige projekter, som i de seneste årtier har dokumenteret planternes sociale og kommunikerende liv. Et berømt eksempel er Suzanne Simards Ph.d. afhandling om *Mother Trees* og den underjordiske biokemiske signaltransmission via træernes rodnet eller *woodwide web*.⁵

De nye naturvidenskabelige opdagelser om plantelivet har inspireret kulturvidenskabsfolk til at debattere spørgsmålet om, hvad mennesker og planter og deres indbyrdes relationer egentlig er. Debatten refereres ofte til som den "ontologiske vending".⁶ Den er i høj grad også inspireret af antropologiske analyser af plante-menneske relationer hos indfødte folkeslag i Amazonskoven i Sydamerika, hvor planter virkeliggøres som sociale, kommunikerende væsener med en form for "selv" eller "subjektivitet" og "agens".⁷ Skønt planter i Amazonas ikke anses for at være ligesom mennesker, har de alligevel det til fælles, at de kan fornemme deres omgivelser og handle i verden. Planter tilskrives altså en ontologisk status, som adskiller sig væsentligt fra den model, vi kender fra Danmark og Europa efter Oplysningstiden.

Den "ontologiske vending" omfatter en lang række forskere, som fra forskellige faglige positioner har forsøgt at give plads til planter, dyr, svampe, mikrober i en "mere-end-menneskelig" form for kulturanalyse, der gør op med traditionen for at anskue mennesker/kultur og planter/natur som absolut adskilte og forskellige fra hinanden. Den moderne etnobotanik – læren om plante-menneske relationer – arbejder ud fra idéen om, at mennesket skal genplaceres *i* (ikke adskilles fra) naturen, og ikke-menneskelige arter skal genplaceres inden for kulturelle og etiske domæner.⁸ Inden for studier af menneske-dyr relationer står den amerikanske polyhistor Donna Haraway som uhyre indflydelsesrig nytænkner.⁹ Den islandske antropolog Gislí Pálsson og kollegaen Tim Ingold fra Skotland har vist nye analytiske veje af mennesker og andre arters fælles "biosociale becoming".¹⁰ Og Kirksey & Helmreichs "mangeartede etnografi" har siden 2010 ført til et vok-

4 Gagliano 2013.

5 Simard 2017.

6 Mol 1999; Daly et al. 2016.

7 Kohn 2013; Viveiros de Castro 2015.

8 Lewis-Jones 2016; Ryan 2012; Rival 2016.

9 Haraway 2003, 2008. Se også Fuentes 2010.

10 Pálsson 2013; Ingold 2000, 2013.

sende felt af skelsættende studier inden for både antropologien,¹¹ historiefaget,¹² og arkæologien¹³.

At synliggøre planter i et planteblindt samfund

Mads Daugbjerg har skrevet om ”sammenviklingen” mellem menneskelige og ikke-menneskelige aktørers i forhold til analyser af kulturarv og kulturarvsliggørelse.¹⁴ Han argumenterer for en ”mere-end-menneskelig” vinkel på kulturanalyse, hvor kulturarv fremstår som et foranderligt, dynamisk felt, der udvikler sig i forskellige, indbyrdes sammenviklede skalaer og som resultater af ligeledes sammenviklede sociale, materielle, historiske og politiske processer. I perioden 2019-2022 har fem vestjyske museer ud fra samme tankegang og med støtte fra Velux fonden brugt etnobotanikken til at inddrage planter i kulturhistorisk forskning og formidling. Dette arbejde er repræsenteret i flere artikler i dette særnummer af Tidsskriftet Kulturstudier.

Der er mange grunde til at interessere sig for planter i kulturforskning. En af de mere dystre er, at en femtedel af verdens plantearter siges at være truede med udryddelse. Bevisbyrden peger tydeligt på mennesket som den primære gerningsart bag nedgangen i biologisk mangfoldighed, som den amerikanske forfatter og videnskabsjournalist Elizabeth Kolbert betegner som den ”Sjette Masseuddøen” i Jordens historie.¹⁵ Men pudsig nok er denne veritable katastrofe – ikke mindst for menneskeheden – noget, som mennesker ikke nødvendigvis bemærker.

Det at se planter, simpelthen få øje på dem og skelne forskellige arter fra hinanden, er en kulturel handling, som mennesker i stigende grad ikke formår.¹⁶ Erkendelsen af menneskers manglende blik for det, der mere end noget andet sikrer vores arts fremtidige eksistens, fik i 1999 de to amerikanske biologilærere, James Wandersee og Elizabeth Schussler, til at fastslå, at vi lever i en ”planteblind” kultur.¹⁷ Planteblinde mennesker har svært ved at genkende planter og skelne dem fra hinanden. De er uvidende om planternes biologiske betydning i verden. Og de opfatter planter som både mindre vigtige og mindre levende end dyr og mennesker.

Det er unægtelig et paradoks, at planter bliver opfattet på den måde, når planteliv udgør en fundamental og uundværlig betingelse for opretholdelsen af menneskeliv – og for klimaets stabilitet på vores planet. At synliggøre planternes rol-

11 Kirksey & Helmreich 2010; Tsing 2015; Tsing et al. 2017; Kohn 2013; Hartigan 2017.

12 Gjerløff 2012; Onaga 2013; Kean and Howell 2018; Thorsen 2018.

13 Pilaar Birch 2018; Boyd 2017; Oma 2020.

14 Daugbjerg 2022.

15 Kolbert 2015.

16 Wandersee og Schussler 1999.

17 Wandersee og Schussler 1999.

ler og betydninger er derfor en stor og vigtig opgave for os alle. *'Hold open space'*, som den australske filosof og miljøforsker Thom van Dooren siger.¹⁸ Med dette nummer af Kulturstudier følger vi op på den opfordring.

Litteratur

- Boyd, B. 2017: "Archaeology and Human–Animal Relations: Thinking Through Anthropocentrism". *Annual Review of Anthropology*, 46(1), 299–316.
<https://doi.org/10.1146/ANNUREV-ANTHRO-102116-041346>
- Daly, L., French, K., Miller, T.L., Eoin, L.N. 2016: "Integrating Ontology into Ethnobotanical Research". *Journal of Ethnobiology* 36(1), 1-9.
- Daugbjerg, Mads 2022: "Vold og volde i et stormfuldt landskab. Om krigens spor af beton langs den jyske vestkyst". *Kulturstudier* 2022:1, s. 35-61. DOI: [10.7146/ks.v13i1.132889](https://doi.org/10.7146/ks.v13i1.132889).
- Fink, Hans 2003: "Et mangfoldigt naturbegreb". *Naturens værdi: Vinkler på danskernes forhold til naturen*. Gad.
- Fuentes, A. 2010: "Naturalcultural encounters in Bali: Monkeys, temples, tourists, and ethnoprimateology". *Cultural anthropology*, Vol. 25, Issue 4.
- Gagliano, M. 2013: "Seeing Green: e Re-discovery of Plants and Nature's Wisdom". *Societies* 3, no. 1: 147–157.
- Gjerløff, Anne Katrine 2012: "Offer, Fjende, Frænde, Føde. Dyrs roller i Danmark i 1800-tallets slutning". *Historisk tidskrift* 132:3, pp. 392-422
- Haraway, Donna 2003: *The Companion Species Manifesto: Dogs, People, and Significant Otherness*. Chicago: Prickly Paradigm Press
- Haraway, Donna 2008: *When Species Meet*. University of Minnesota Press.
- Hartigan, J. 2017: *Care of the Species. Races of Corn and the Science of Plant Diversity*. University of Minnesota Press.
- Ingold, Tim 2000: *The Perception of the Environment. Essays in livelihood, dwelling and skill*. London: Routledge.
- Ingold, Tim 2013: "Prospect". I Tim Ingold og Gisli Pálsson (red.), *Biosocial Becoming: Integrating Social and Biological Anthropology*. Cambridge University Press.
- Kean, Hilda and Howell, Philip (red) 2018: *The Routledge Companion to Animal-Human History*. London and New York. Routledge.
- Kirksey, E. & Helmreich, S. 2010: "The emergence of multispecies ethnography." *Cultural Anthropology* 25 (4): 545-576.
- Kohn, Eduardo 2013: *How forests think. Toward an Anthropology beyond the Human*, Berkeley – Los Angeles, University of California Press.

18 van Dooren 2014, s. I.154.

- Kolbert, E. 2015: *The Sixth Extinction. An Unnatural History*. Henry Holt and Company. United States and United Kingdom.
- Lewis-Jones, K. E. 2016: "Introduction. People and Plants. World-making with Plants". *Environment and Society: Advances in Research* 7, 1–7
- Mol, Annemarie 1999: "Ontological politics. A word and some questions". *The Sociological Review*. 1999: 47, s. 74-89.
- Oma, Kristin Armstrong 2020: "On the Fringe. Sheepdogs and Their Status Within Bronze Age Ontologies in Scandinavia". *CURRENT SWEDISH ARCHAEOLOGY VOL. 28 2020* |
- Onaga, Lisa. 2013: "Bombyx and Bugs in Meiji Japan: Toward a Multispecies History?" *Scholar & Feminist Online* 11, no. 3. <http://sfonline.barnard.edu/life-un-ltd-feminism-bioscience-race/bombyx-and-bugs-in-meiji-japan-toward-a-multispecies-history/>.
- Pálsson, G. 2013: "Ensembles of biosocial relations". I Tim Ingold og Gislí Pálsson (red.), *Biosocial Becoming: Integrating Social and Biological Anthropology*. Cambridge University Press
- Pilaar Birch, Suzanne E. (red.) 2018: *Multispecies Archeology*. London and New York. Routledge.
- Rival, L. 2016: "Botanical Ontologies Special Section of the Journal of Ethnobiology Post-face". *Journal of Ethnobiology* 36(1), 147-149.
- Ryan, J.C. 2012: "Passive Flora? Reconsidering Nature's Agency through Human-Plant Studies (HPS)". *Societies* 2:101–21.
- Simard, S.W. 2017: "The mother tree". I Anna-Sophie Springer & Etienne Turpin (red),. *The Word for World is Still Forest*. K. Verlag and the Haus der Kulturen der Welt, Berlin
- Thorsen, Liv Emma 2018: "Animal Matter in Museums". I: Hilda Kean & Philip Howell (red.), *The Routledge Companion to Animal-Human History*. London: Routledge, 171–195. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780429468933-8>.
- Tsing, Anna 2015: *The Mushroom at the End of the World: On the Possibility of Life in Capitalist Ruins*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Tsing, A., Swanson, H., Gan, E. and Bubandt, N. (red) 2017: *Arts of Living on a Damaged Planet: Ghosts and Monsters of the Anthropocene*, Minnesota, University of Minnesota Press.
- van Dooren, Thom. 2014: *Flight Ways: Life and Loss at the Edge of Extinction*. New York: Columbia University Press.
- Viveiros de Castro, E. 2015: "Who is afraid of the ontological wolf?: Some comments on an ongoing anthropological debate". *The Cambridge journal of anthropology*.
- Wandersee, James og Schussler, Elizabeth 1999: "Preventing plant blindness". *The American biology teacher*.

English summary

Grønne gæster i Tidskriftet Kulturstudier

This issue of Kulturstudier welcomes a lively variety of visitors from the realm of plants. By doing so we acknowledge that our green fellow species deserve proper cultural historical and theoretical attention rather than being considered merely as objects of natural scientific studies.

Plants possess multiple ontologies and should be recognized as both nature *and* culture. They evolved on Earth millions of years before human beings emerged. They have their own forms of life and, in time, they will outlive us as Earthly inhabitants. Still, as useful foods, medicines, timber, and firewood plants have long been essential to human life and culture. Domestication of plants and people went hand in hand. Human cultivation of plants led to new hybrid plants and thus the alteration of several species' original nature. The development and distribution of such "culture plants" is vital for global food production and value chains.

Plants are also significant as cultural symbols and elements in intellectual systems of meaning. Metaphorical "trees of life" exist in numerous mythologies around the world. And every known community of people have named plants and conceptualized their mutual relationships in varying systems or orders. The groundbreaking nomenclature system established by the Swedish doctor and botanist Carl von Linné (1707-1778) is but one system of classification. Texts written as early as 3000 years ago in China and India contain detailed systematic descriptions of particular plants and their medicinal contents.

Recent natural scientific discoveries of the underground biochemical transmission between roots of different trees – popularly labelled the *woodwide web* – have raised awareness of plants as social and communicative beings, rather than passive, insensitive backgrounds for the vitality and action of animals and humans. The cultural theoretical debate known as "the ontological turn" have reached similar conclusions by stressing how Amazonian conceptions of plant-human relationships, for example, include ideas of plants as endowed with agency, subjectivity or selves.

A multitude of ancient and recent understandings of plant-human co-dependence and entanglement nowadays exist side by side. However, around one fifth of the world's plant species are threatened with extinction. At the same time, more and more people seem to suffer from "plantblindness". Considering that plants are essential for sustaining human life and the climate on Earth it is paradoxical that so many people seem unaware of plants and their rapid disappearance. Making plants visible is therefore a vital task for everyone, including *Kulturstudier*.

Inger Bjørn Knudsen, Lotte Isager, Mette Lund Andersen & Ida Theilade

Inger Bjørn Knudsen er cand.mag i historie og museologi fra Københavns Universitet. Hun har siden 2009 været museumsinspektør på Lemvig Museum. Inger interesserer sig især for vestjysk mentalitetshistorie og forholdet mellem det vestjyske landskab og de mennesker, der har levet og lever i det, samt hvordan den gensidige påvirkning mellem landskab/natur og mennesker kommer til udtryk i en vestjysk kontekst.

Mette Lund Andersen er cand.mag i europæisk etnologi og leder af Lemvig Museum siden 2007. Mette har tidligere arbejdet med Klosterhedens historie og interesseret sig for skovens kultiverende væsen. Hun har gennem sin tid på Lemvig Museum beskæftiget sig med vestjysk særpræg og vestjysk selvforståelse, og især vestjydernes forhold til den vestjyske natur.

Lotte Isager er antropolog og geograf, Ph.d. Hun er ansat som museumsinspektør på de Kulturhistoriske Museer i Holstebro og har siden 2019 ledet projektet "Nordvestjyllands kulturhistorie som etnobotanik", et samarbejde mellem fem kulturhistoriske museer og forskere fra Aalborg og Københavns universiteter. Lotte er særligt optaget af, hvordan planter og dyr kan blive synliggjorte og integrerede i kulturhistorien som andet og mere end ressourcer for mennesker. Forud for dette arbejde har hun i tyve år forsket og undervist i naturforvaltning, landbrugsudvikling og institutionel kapacitetsopbygning ved universiteter og forskningsinstitutioner i Danmark, Thailand, Vietnam, Kenya og Tanzania.

Ida Theilade er professor i etnobotanik og forvaltning af tropiske skove ved Institut for Fødevarer- og Ressourceøkonomi på Københavns Universitet. Hun har gennem de seneste 25 år arbejdet med etnobotanik og forvaltning af tropiske skove som både forsknings-, undervisnings-, og formidlingsfelt. Ida underviser

kurset Anvendt Etnobotanik på Københavns Universitet og vejleder PhD- og kandidatstuderende i etnobotanik primært i troperne men i stigende grad også i Europa og Danmark. Siden 2020 har hun deltaget i projektet "Nordvestjyllands kulturhistorie som etnobotanik". Ida Theilade er Chair for International Work Group for Indigenous Affairs (IWGIA) og medlem af WWF Danmarks Videnskabelige Komite.

Keywords: Etnobotanik. Klosterheden Plantage. Vestjylland. Heterotopi. Foucault. Natur-kultur.

KLOSTERHEDEN PLANTAGE

– en skov af træer og heterotopier

Klosterheden Plantage, Danmarks tredjestørste skovområde, ligger i Vestjylland.

Området blev statsskov i 1880 og har siden ændret sig fra hede til skov.

Driftsmæssigt har plantagen siden 1970'erne fået voksende fokus på andre formål end produktion af træ. Artiklen handler om, hvad Klosterheden anno 2022 betyder for de ca. 180.000 besøgende, som årligt kommer der. Baseret på et varieret datamateriale, herunder interview med skovens brugere, analyserer artiklen Klosterheden som rum for befolkningens rekreation og livsglæde. Vi argumenterer for, at Klosterheden for brugerne er en heterotopi – et "andet" eller "anderledes" sted.¹ Mange kommer i skoven som en slags terapi eller for at få et frirum fra hverdagens pressede tidsplaner og gøremål. Alle nyder skoven, men de færreste kender de træ- og plantearter, som skaber dens heterotopiske kvaliteter. Sidst i artiklen diskuterer vi Klosterhedens heterotopiske kvaliteter i sammenhæng med Foucaults begreb om "governmentality", som viser sig i borgernes vilje til at styre sig selv i pagt med staten og arbejdsmarkedets ønsker og rationalitet.

Hvad er en skov, og hvad betyder en skov? To forskellige og nært forbundne spørgsmål, som kultur- og samfundsforskningen rummer adskillige og varierende svar på. I kulturhistorisk faglitteratur kredser en type svar om skoven

1 Citeret fra Foucault 1986.

som bærer af særlige kulturelle værdier, hvorigennem skoven knyttes til bestemte politisk-filosofiske idéer om natur, nation eller menneskelivets mening i verden. Eksempelvis optræder Englands skove i analyser af myterne om Robin Hood som et politisk ideal-rom, hvor borgerlige frihedsrettigheder defineres og forsvares i mødet med tyranni, indtil en retfærdig og samlende kongemagt er etableret.² Frankrigs skove ses historisk som repræsentant for idéen om orden og rationel statsmagt igennem videnskabeliggjort skovdrift.³ I tysk kulturhistorie repræsenterer skoven germanernes fødsel som folk, jævnfør den romerske historiker Tacitus' beretning om uddrivelsen af romersk militærmagt fra Germanias skovklædte grænseområder. Senere tiders tyske magthavere har refereret til skoven i mere moderne nationalromantiske myter, inklusive nazisternes brug af skoven som hjemsted for ægte tysk blod og jord.⁴ Andre eksempler på særlige kulturhistoriske forståelser af skoven er den amerikanske naturelsker og forfatter, Henry David Thoreau's (1817-1862) essays om "Walden", hvor skoven anses for hjemsted for menneskets sande, ægte, sublime liv i modsætning til det industrialiserede byliv.⁵ Eller John Muir's (1838-1914) beskrivelser af nåleskovene i Yosemite og de gigantiske redwoodtræer i Californien som national-religiøse helligdomme, hvor mennesker kunne erfare den dybe spirituelle samhørighed mellem deres individuelle sjæl, nationens kollektive håb og kraft og selve Guds ånd.⁶ Begge disse forfattere har frem til nutiden haft væsentlig indflydelse for amerikaneres forståelse af (visse) skove som dele af et ur-amerikansk "wilderness" og reservoir for national åndelig renhed.

En anden type faglitteratur om skov kredser mere om forvaltningsperspektiver og omhandler for eksempel skoven som et rekreativt rum – i modsætning til et forst-økonomisk produktionsrum. Her er fokus på skovens betydning for dens menneskelige brugere i form af de følelsesmæssige og symbolske aspekter af deres oplevelser i skoven. Skoven beskrives som et naturområde, hvor mennesker afstresser eller nyder følelser af ro og velvære.⁷

Alt i alt indeholder faglitteraturen adskillige skiftende, ofte overlappende, betydninger af skoven gennem tiden. Selv skove, som umiddelbart forekommer frie og uafhængige af kulturen, viser sig ved nærmere undersøgelse at være tydelige kulturelle produkter.⁸ Det gælder også for danske skove.⁹

2 Barczewski 2000.

3 Ford 2004, identificerer opkomsten til denne idé hos Jean Baptiste Colbert's (1619–1683) planer om "bon ménage des bois" under Ludvig den 14.

4 Schama 1995, s. 75–134 gennemgår skovens betydning i tysk nationalismehistorie og –mytologi.

5 Thoreau 1854/2015.

6 Muir 2012.

7 O'Brien 2005; Oustrup 2007; Henwood and Pidgeon 2001.

8 Schama 1995, s. 9.

9 Fritzboeger 2005.

I Den Danske Ordbog er en skov defineret som ”en bevoksning der består af forholdsvis høje træer, og som dækker et større areal”.¹⁰ Sådan en bevoksning er Klosterheden Plantage, spredt over 6.400 hektarer mellem Lemvig, Struer og Holstebro. Frem til 1880 bestod området af privatejede, lyngklædte hedeparceller, som i 1880 blev opkøbt af staten, hvorefter beplantningen af heden tog fart. Plantagen har siden været drevet som statsskov, de første mange årtier med schweizisk bjergfyr som dominerende art for at skabe læ for de økonomisk mere attraktive grantæer. Nu om dage er bjergfyr for længst udfaset. Nåletræer udgør størsteparten af plantagen, og kun 600 hektarer er tilplantet med løvtræ.¹¹ Det oprindelige formål med tilplantningen af Klosterheden var at tjene penge på salg af brænde og tømmer, men plantagens økonomi blev som følge af øgede udgifter til arbejdslønninger og faldende priser på træ i løbet af 1900-tallet aldrig videre rentabel.¹² Anno 2022 drives Klosterheden Plantage af Naturstyrelsen med fokus på tømmer- og flisproduktion, men rekreative formål er blevet mere og mere vigtige i løbet af de seneste årtier. Det anslås, at Klosterheden har 180.000 årlige besøgende.¹³ De kan via plantagens hjemmeside eller via skilte, plancher og brochurer placeret på centrale steder i plantagen orientere sig om området og bevoksningens historie, udvalgte plante- og dyrearter, diverse vandre- og cykelruter samt forskellige seværdigheder som Egehaven, Fladhøj og Mølløsøen.

Artiklen handler om, hvad Klosterheden Plantage betyder for de mennesker, som regelmæssigt færdes i skoven. Vi argumenterer for, at de besøgende ganske afgjort værdsætter skoven – både for dens vidtstrakte areal og dens høje træer og øvrige planter. Ikke fordi særlig mange af de besøgende kender de enkelte arters navn og biologiske kendetegn, men fordi de oplever træerne og planterne som medskabere af Klosterheden som forskellige, ”andre” kulturelle og sociale rum og steder – eller det, som den franske historiker og filosof Michel Foucaults har kaldt ”heterotopier”.¹⁴

Klosterheden Plantage findes således både som et fysisk, geografisk sted i Vestjylland og som et diskursivt, institutionelt og virtuelt sted. Klosterheden i form af forskellige heterotopiske rum og steder, er det, de besøgende primært kommer i skoven for at opleve. I artiklen undersøger vi derfor, hvad vi kan lære om Klosterheden ved at udforske den ud fra Foucaults seks principper om heterotopier. Vi spørger også, hvilken rolle planter spiller for oplevelsen af Klosterheden som heterotopi. Det analytiske fokus på Klosterhedens heterotopiske kvaliteter tilføjer nogle aspekter af skoven, som typisk udelades i de ovennævnte typer skovlittera-

10 <https://ordnet.dk/ddo/ordbog?query=skov&tab=for> (Besøgt 3/5 2022)

11 Driftsplan 2002-2017.

12 Isager et al. 2022.

13 <https://naturstyrelsen.dk/naturoplevelser/naturguider/klosterheden/historie/> (Besøgt 16/3 2022).

14 Foucault 1986.

Lemvig Museum brugte Mads Krabbes eventyrlige fotografi fra Klosterheden som invitation til borgerne om at sende "postkort" om deres tanker og oplevelser i skoven.

tur. Ved at undersøge skoven som heterotopi understreger vi, at skovens forskellige rekreative rum nødvendigvis må forstås i sammenhæng med et større socialt og politisk rum, hvor brugernes øvrige liv finder sted. Samtidig åbner heterotopibegrebet for en forståelse af, at skoven/rekreationsskoven ikke udgør ét homogent rum præget af bestemte kulturelle værdisæt, men derimod omfatter en heterogen og overlappende samling af bio-kulturelle rum.

Heterotopier – de "andre steder" i vores liv

I et interview med tidsskriftet *Hérodote* i 1976 kritiserede Michel Foucault noget, han anså for en udbredt misforståelse af forholdet mellem tid og rum i historieforskningen. "Space was treated as the dead, the fixed, the undialectical, the immobile. Time, on the contrary, was richness, fecundity, life, dialectic".¹⁵ Ifølge Foucault er dette fokus på tid misvisende. Hvis man kun forstår historie ud fra et begreb om fremskridt og begivenheder ud fra deres formål, ender man med at forbinde "small islands of coherence" og udfylde hullerne mellem dem med li-

15 Topinka 2010, s. 55.

nær progression”.¹⁶ Den form for tidslig analyse overser betydningen af rummet – geografien – i historien, erkendte Foucault i interviewet.

Han udviklede senere sine tanker om rummets historicitet i artiklen ”Of other spaces” (*Des Espaces Autres*), baseret på en tidligere forelæsning fra 1967 og publiceret i 1984 i det franske tidsskrift *Architecture-Mouvement-Continuité*.¹⁷ Udgangspunktet for Foucault er her, at menneskers relationer til og forståelse af de steder og rum, som deres liv udfolder sig i, netop er historiske og dermed skiftende gennem tiden.¹⁸ Hvor fx Middelalderens rum ifølge Foucault var en hierarkisk, guddommeligt ordnet samling af steder (hellige og profane, urbane og rurale, osv.), hvor alting havde sin rette plads, lever nutidens mennesker i et mere flertydigt, åbent, dynamisk rum, der manifesterer sig i forskellige netværk og relationer mellem simultant eksisterende steder. Det kan være såkaldt ”almindelige” steder som eksempelvis der, hvor man bor og hviler sig (huset, soveværelset, sengen) eller slapper af (caféen, biografen, stranden) eller arbejder. Men Foucault er i artiklen mest optaget af det, han kalder for ”andre” eller ”anderledes” steder. Det er steder, som har den pudsige egenskab, at de indgår i relationer med alle de almindelige steder på den måde, at de spejler dem, forvrænger dem, stiller spørgsmål til dem og dermed måske ændrer menneskers oplevelser og forståelser af de almindelige steder.¹⁹ Disse ”andre steder” findes i to former: Som ”utopier” – perfekte idealsteder, som ikke findes i virkeligheden. Eller som ”heterotopier” – virkeligt eksisterende steder, som repræsenterer en alternativ ordning af rummet og som paradoksalt nok er både adskilt fra og forbundet med alle andre rum, som mennesker færdes i.

Begrebet heterotopi er oprindeligt et medicinsk udtryk for fejlplacerede organer eller andre kropsdele. Filosofen og sociologen Henri Lefebvre brugte begrebet i sit store værk om den sociale produktion af rum og den urbane revolution.²⁰ Lefebvre formulerede sin forståelse af heterotopier i et politisk og historisk perspektiv, som knyttede begrebet til forhold om marginalitet og social differentiering og kontrol.²¹ Foucaults forståelse af heterotopier er ikke partout forbundet med social konfrontation og kamp. Han nævner selv så forskellige steder som museer, biblioteker, haver, fængsler og kirkegårde som eksempler på heterotopiske steder.²² Begrebet er følgelig blevet taget op af andre forfattere i analyser af bl.a. kirker, kirkegårde, museer, biblioteker og havernes kulturhistorie.²³

16 Ibid.

17 Oversat til engelsk af Jay Miskowicz i *Diacritics* 1986.

18 Foucault skelner ikke systematisk mellem rum og sted.

19 Foucault 1986, s. 23–24.

20 Lefebvre 1991; Lefebvre 2003.

21 Se Kahraman et al. 2018.

22 Foucault 1986. Se også Johnson 2006.

23 Shackley 2002; Johnson 2008; Lord 2006; Damsholt 2012; Radford et al. 2015; Esmann Knudsen 2019.

Foucault er blevet kritiseret for manglende præcision i sin definition af heterotopibegrebet både i *Of other spaces* og i bogen *The Order of Things. An Archaeology of the Human Sciences*, hvor han også anvender begrebet.²⁴ Genocchio påpeger, at Foucaults forståelse af heterotopier er så bred, at alle steder næsten kan siges at være heterotopiske, hvormed begrebet bliver meningsløst.²⁵ Saldanha anfører, at Foucaults strukturalistiske fokus på heterotopier som modsætninger til almindelige steder underminerer selve idéen om, at de også spejler og er forbundet med hinanden.²⁶ Johnson er uenig i denne kritik. ”Heterotopia is above all a relational conception that shares some structuralist features, but it does not imply a closed or complete system or hidden structures that designate absolute difference”.²⁷

I nærværende artikel vil vi ikke gå nærmere ind i en teoretisk begrebsdiskussion om heterotopier, da vi primært er optaget af, hvordan Foucaults begreb kan bidrage til en forståelse af, hvad Klosterheden Plantage betyder som sted og rum for de mennesker, der færdes i skoven. I artiklen vil vi undersøge dette spørgsmål ud fra de seks principper eller karakteristika om heterotopier, som Foucault definerer.²⁸ Analysen åbner for en forståelse, dels af at plantagen omfatter flere, forskelligartede bio-kulturelle rum og karaktertræk, dels af at plantagens betydning for brugerne nødvendigvis må forstås i relation til deres oplevelser af de ”almindelige steder”, hvor de tilbringer størsteparten af deres liv, herunder ikke mindst deres arbejdsliv. Sidst i artiklen diskuterer vi derfor også Klosterhedens heterotopiske kvaliteter i sammenhæng med Foucaults begreb om ”governmentality” eller ”the conduct of conduct”, som manifesterer sig i borgeres evne og vilje til at styre sig selv i pagt med staten og arbejdsmarkedets ønsker og rationalitet.²⁹ Dette sætter statskovens tilbud om rekreative rum til borgerne – og brugernes flittige brug af skoven til terapi og afstresning – i et mere kritisk lys end begrebet om heterotopi i sig selv antyder.

Metoder

Artiklen er baseret på data indsamlet af forfatterne i forbindelse med et forskningsprojekt om lokale borgeres forhold til Klosterheden Plantage. Projektet er et delprojekt af et større forsknings- og formidlingssamarbejde om planters roller i kulturhistorien, støttet af Velux fonden og med deltagelse af Lemvig Museum, Struer Museum, Museum Thy, De Kulturhistoriske Museer i Holstebro samt Stenaldercenter Ertebølle. Forskellige dataindsamlingsmetoder blev brugt for at opnå

24 Foucault 1986; Foucault 1994.

25 Genocchio 1995.

26 Saldanha 2008.

27 Johnson 2013:794.

28 Foucault 1986.

29 Dean 2010.

indsigt i forbindelserne mellem steder, erindringer og følelser i mødet med planter og landskaber i Klosterheden for forskellige brugere af skoven:

- 3 fokusgruppeinterview med ældre lokale mænd (7) og kvinder (5) for at afsløge erindringer knyttet til deres egne og deres forældre og bedsteforældres forhold til skoven.
- 6 ”vandrende” interviews og 1 interview i hestevogn. Informanterne var 4 mænd og 3 kvinder i alderen 22-75 år. Her fik informanterne til opdrag at lægge en rute til et eller flere særligt betydningsfulde steder. Informanterne viste vej og fortalte undervejs om, hvad han/hun lagde mærke til og hvilke fortællinger, erindringer, tanker og følelser, der knyttede sig til disse steder.
- 14 semistrukturerede interviews med informanter repræsenterende forskellige brugergrupper, aldersgrupper og køn: 8 kvinder og 5 mænd i alderen 35-75 år. I nogle af interviewene indgik en øvelse, hvor informanterne skulle tegne det, de forbandt med et særligt betydningsfuldt sted.
- 46 spørgeskemabesvarelser; 40 indsamlet på gaden i Lemvig 6 indsamlet ved Møllesøen i Klosterheden. Ca. 21 mænd og 33 kvinder deltog, og de var i alderen mellem 18-75 år. Der blev bl.a. spurgt til følgende: Har du et særligt sted/yndlingssted? Er der nogle planter, du særligt lægger mærke til og forbinder med Klosterheden? Hvad betyder Klosterheden for dig?
- ”Postkort” fra Klosterheden. Vi lancerede en lille kampagne i lokalområdet, hvor vi efterlyste postkort. Vi modtog 30 individuelle postkort + 3 postkort fra institutioner. Afsenderne var aldersmæssigt fra pensionister til børnehaverbørn. Postkortene var af forskellig karakter (tekster, digte, video, lyd, billeder, tørrede svampe).
- Brugerinddragende udstilling. Gæsterne blev opfordret til at placere en nål ved deres yndlingssted på et stort kort over Klosterheden, samt skrive en begrundelse for dette stedvalg.
- Observation af brugerrådsmøde i Naturstyrelsen Vestjylland bestående af repræsentanter fra de respektive kommuner og interesseorganisationer som Dansk Idrætsforbund, Dansk Ornitologisk Forening, Landboforeninger, Fritidsrådet og Danmarks Naturfredningsforening.

Klosterhedens heterotopiske egenskaber ud fra Foucaults 6 principper

1. ***Heterotopier findes i alle kulturer til alle tider, men i forskellig form.*** Foucault nævner særligt to eksempler, som han kalder for henholdsvis ”krise-heterotopier” (fx rituelle steder til overgangssituationer for menstruerende kvinder, nygifte par, manddomsprøver) og ”afvigelses-heterotopier” (fx fængsler, psykiatriske hospitaler, plejehjem).

Allerede i første halvdel af 1900-tallet, mens tilplantningen af Klosterheden endnu var undervejs, blev plantagen brugt som rum for afretning af arbejdsløse borgere, som blev sendt på arbejdsophold i den voksende skov. I årene omkring 1920 stod foreningen Arbejde Adler for dette arbejde, mens der i perioden 1939-1960 var tale om en statslig lejr mod ungdomsarbejdsløshed, som efter 1945 blev omdøbt til en arbejdsteknisk ungdomsskole.³⁰ De unge fik en struktureret hverdag med faste arbejdstider og spisetider, og de lærte praktisk arbejde, typisk jordarbejde eller plantningsarbejde. Fra statslig side havde man et ønske om at få mere duelige og disciplinerede samfundsborgere ud af de unge mennesker gennem hårdt arbejde, undervisning og den luftforandring et ophold i skoven gav. Samtidig var der indlagt en terapeutisk målsætning i disse ophold ud fra idéen om, at ”i Guds frie natur ville arbejdsløshedens depressive virkninger blive jaget på flugt”.

I 1970’erne og senest i 2013 opstod tilsvarende politiske initiativer, hvor langtidsledige og socialt udsatte borgere blev sendt i Klosterheden (og andre statsskove) for at plante træer. Ifølge Miljøministeriet anno 2013 var det særligt godt for disse borgere at komme ”ud og plante træer, passe dyr og hjælpe sjældne planter”, fordi ”frisk luft og rigtige arbejdsopgaver kan give hårdt tiltrængte succesoplevelser og et styrket selvværd”.³¹ Enhedslistens Per Clausen gav udtryk for, at “[...] Arbejde under åben himmel styrker sundheden og giver sociale relationer for mennesker, der ellers ofte mangler et stærkt netværk”.³²

Klosterheden Plantage har på denne måde længe fungeret som afvigelses-heterotopi i den forstand, Foucault identificerer i sit første princip, og som også falder ind under Lefebvres forståelse af heterotopier som særlige rum for magtudøvelse, hvor marginalisering, social differentiering og kontrol finder sted. Her kan magten både vise sig i form af tvangsarbejde og tilbud om terapi på institutionelt eller individuelt plan. I forlængelse af denne historiske tradition er det nævneværdigt, at Naturstyrelsen nu om dage i samarbejde med egnens kommuner faciliterer rygestopkurser, forløb for ældre og for mennesker med handicap eller psykiske udfordringer og tilbyder meningsfyldt aktivering af langtidsledige. Disse forskellige tiltag i skoven har til formål at give borgeren motivation for at klare hverdagslivet, forbygge ensomhed og højne livskvaliteten. I 2021 arbejder man således i forvaltningen af Klosterheden med at ”bringe naturen i spil som ressource, ikke kun for de ressourcestærke, men også for dem, der har det svært”, som skovrider Poul Ravnsbæk udtrykker det:

”Vi har rygestopkurser, kræftramte, stress, depressionsramte, unge som ikke er blevet helt klar til at komme videre fra skolen. Det foregår i tæt samarbejde med kommunerne, for det er sådan set kommunernes opgave, vi er

30 Jakobsen og Rubæk 1981; Sode-Madsen 1985.

31 Pressemeddelelse fra Miljøministeriet, citeret i Politiken 17.7.2013.

32 Ibid.

en form for underleverandører. Det er indtægtsgivende virksomhed for os. [...] Pt har jeg 2 funktionærer og 4 skovarbejdere, der arbejder med dette. 6 ud af 30, så det fylder faktisk en hel del. Det er et udviklingsområde for Naturstyrelsen”.³³

2. *Enhver heterotopi har en præcis og veldefineret funktion i samfundet, men heterotopiens funktion kan godt ændre sig over tid. Foucault nævner kirkegården som eksempel på en heterotopi, der førhen var en del af kirkens umiddelbare omgivelser og dermed et helligt rum. Nu om dage er mange kirkegårde 'en slags by for sig selv', som alle mennesker rundt om har forbindelser til via afdøde familiemedlemmer eller venner.*

Klosterhedens heterotopiske kvaliteter er opstået i løbet af de seneste fem-seks årtier af plantagens historie. Forinden var området snarere et "almindeligt" sted/rum for lokalbefolkningen. For 150 år siden var Klosterheden en privatejet hede. Det vil sige et sted, hvor folk arbejdede med at græsse dyr, sanke lyng, grave tørv, samle bær. Hvis ikke lokale kræfter og siden staten havde opkøbt og tilplantet hedelodderne, var området sandsynligvis blevet til landbrugsjord. I hele sin levetid har Klosterheden Plantage haft skiftende og veldefinerede funktioner fra sandflugtsbekæmpelse til tømmerproduktion til flis-produktion til psykosociale funktioner til nutidens biodiversitetsreservoir, artsbeskyttelse og grundvandsvandsbeskyttelse. Alt sammen nedfældet i love, bekendtgørelser og forvaltningsplaner. Og alt sammen knyttet til plantagen som arbejdsplads og dermed det, Foucault vil henregne under "almindelige" steder. Men med et gradvist voksende statsligt fokus på plantagens rekreative muligheder siden slutningen af 1960'erne, er Klosterhedens heterotopiske kvaliteter blevet en realitet – samtidig med at funktionen som arbejdsplads og produktionsrum stadigvæk findes.

"Hvis man kigger historisk på Skov- og Naturstyrelsen, så var vi en bræddefabrik. Vi skulle bidrage til velfærdssamfundet økonomisk ved at producere råvarer til dansk træindustri. Og det lå ikke i kortene, at vi skulle spille ressourcer eller kræfter på andet. Det er skiftet. Folk er flyttet ind til byerne, og naturen er blevet fjern. Og jo mere vi er blevet urbaniseret, jo større har behovet været for at gøre naturen tilgængelig. Og der har vores indhold ændret sig fra at være bræddefabrik til også at kigge på friluftsliv og på naturindhold og biodiversitet".³⁴

33 Interview Poul Ravnsbæk 4.6.2020. Skovrider i Naturstyrelsen Vestjylland siden 2019.

34 Interview Poul Ravnsbæk 6.4.2020. Skovrider i Naturstyrelsen Vestjylland siden 2019.

Interview med Klosterhedens besøgende viser, at skoven i dag er et yderst populært sted for omegnens borgere at motionere individuelt eller i grupper – gående, cyklende, ridende. Familier bruger området til legeaftaler på legepladserne eller til større årlige sammenkomster. Dertil bruges skoven på forskellig vis af mennesker, der har ”ondt i sjælen”, er i svære situationer, eller står overfor store livsombæltninger. Skoven tilbyder et præstationsfrit rum, hvor der ikke stilles krav til specielle kompetencer. I skoven kan man komme som man er og bare være til som menneske. På det plan tilbyder skoven – i modsætning til almindelige steder – et frirum, hvor skovens brugere kan restituere sig, sænke paraderne og bearbejde dårlige oplevelser og finde løsninger på hverdagens problemer. Det er en altovervejende vigtig funktion i brugernes øjne.

”Og hvis jeg er sådan lidt smådyster eller lidt trist over et eller andet, eller der er et eller andet jeg simpelthen synes er for galt, så kan jeg gå ud i skoven og så efter et kvarter til 20 minutter, så har jeg det vidunderligt og har glemt stort set alt, og synes at livet, det er jo altså bare så rart. Jeg føler jeg oplader med energi. [...] Det er godt. På en eller anden måde, så gør det bare godt i sjælen”.³⁵

Skovens forskellige brugergrupper kan have indbyrdes uforenelige ønsker til skoven. En fugleentusiast udtrykker sig fx skeptisk om en udvidelse af et mountainbike-spor. Omvendt ønsker nogle af mountainbike-rytterne sig mere frirum, hvor der ikke skal tages hensyn til gående på ruterne gennem skoven. I interviewene med de besøgende synes der dog at være en gennemgående trang til at bringe forskellige – til tider modstridende – interesser og rum sammen i fordragelighed.

”Altså, der må gerne være mennesker her – jeg vil på ingen måde holde det for mig selv. [...] Lige da vi flyttede herop havde vi rigtig, rigtig mange kron dyr og rådyr [...] Og så blev mountainbiking vildt populært, og så forsvandt de lidt. Så var vi sådan lidt... synes vi det er en god idé, at alle de mountainbikere er her? Også fordi de lige pludselig invaderede det, [...] så der var lige en overgang, hvor vi var sådan lidt... ok, det skal vi lige vænne os til. Men altså, nu er dyrene begyndt at komme tilbage [...] Og det er så fint, at der er mountainbikere, de skal helt klart også have lov til at nyde skoven. [...] Det er Vestjylland, og det er en stor skov, så der er masser af plads til også at være sig selv [...]”.³⁶

35 Interview HT 9.9.2020. Kvinde ca. 55 år. Bor i Lemvig.

36 Interview NR 3.6.2020. Kvinde ca. 20 år. Er vokset op tæt på skoven.

Denne informants accept af at ingen har eneret på skoven, præger tydeligvis også Naturstyrelsens daglige forvaltning, hvor plantagens multifunktionalitet er en given sag. Det betyder, at Klosterheden ret beset på én gang er et ”almindeligt” sted og en heterotopi, alt efter synsvinkel og situation. Dette træk, mener vi, falder ind under Foucaults 2. karakteristika om heterotopier, som, ligesom Johnson har understreget, ikke nødvendigvis indebærer et éntydigt eller lukket system.³⁷ Foucault fastslår også selv, at en heterotopi er “[...] capable of juxtaposing in a single real place several spaces, several sites that are in themselves incompatible”.³⁸

3. En heterotopi kan indeholde vidt forskellige rum, som endda er indbyrdes uforenelige. Foucault nævner som eksempler på dette princip teatret, zoologiske haver, botaniske haver – steder, der kan bringe forskellige ting og rum sammen og skabe en illusion om andre verdener.

Til daglig omtales Klosterheden Plantage i ental bestemt form – som skoven, plantagen eller bare Klosterheden. Denne sprogbrug signalerer en generel opfattelse blandt vores informanter af Klosterheden som en relativt homogen enhed. Heterotopibegrebet understreger imidlertid, at Klosterheden både historisk og nutidigt omfatter flere forskellige rum og naturtyper og det, Foucault kalder illusioner om andre verdener. Siden anlæggelsen har plantagen været komponeret af træarter fra andre lande, som ikke førhen var naturligt hjemmehørende i Danmark. I plantagens anlægningsfase fra 1870’erne og ca. et halvt århundrede frem, trak man på erfaringer fra tidligere plantageanlæg i Danmark og Tyskland. Derfra vidste man, at bjergfyrr indført fra Schweiz var hårdfør og kunne klare sig i kampen mod lynen og den salte, hårde vestenvind. På den måde genskabtes et alpint bjerglandskab for en tid på den jyske hede, indtil mere værdifulde grantræer – heraf gennemgående træarter af udenlandsk oprindelse – begyndte at dominere i plantagen fra 1940’erne.³⁹ Danske løvtræarter begyndte først at vinde frem i slutningen af 1900-tallet. Klosterheden er med andre ord et sted, der bringer eksotiske træ- og plantearter sammen, som hverken hører til i Klosterheden eller hører sammen med hinanden. Plantagen indebærer i den forstand en illusion om et stykke lokal natur.

”Jeg tænker tit, at det er en dyrket skov, det er jo ikke en naturlig skov. Jeg kan godt lide de steder i skoven, som er mere naturlige. Der er selvfølgelig ingen steder i skoven, der er naturlige, men der er nogen steder, som har

37 Johnson 2013:794.

38 Foucault 1986, s. 25.

39 Driftsplan for Klosterhedens Distrikt, 1956 – 1971, s. 165.

fået lov til at stå og forfalde, og så springer det i løvskov, som det egentlig ville gøre naturligt. De steder er ret fantastiske”.⁴⁰

For de besøgende er der imidlertid ikke kun tale om en illusion om natur. Klosterheden ER natur på samme tid, som den er kultur. Træerne og planterne er jo virkelige. De lever. Fotosyntese og energiomsætning foregår dagligt.

Og netop den overvældende tilstedeværelse af natur kan ind imellem give de besøgende en oplevelse af uhygge i form af skræk for – eller erfaring med – at fare vild. Nogle udtrykker også følelsen af ubehag og uhygge i de lysfattige afsnit af plantagen, der domineres af snorlige rækker af store, tætte grantræer. Eller fortæller om oplevelsen af at føle sig helt malplaceret som menneske i skovens samling af forskellige andre arter.

”Jeg har for nogle år siden stået derude og været punkteret [og kunne lugte kron dyr...] og så lige pludselig kigger jeg bare rundt, og så kan jeg se, der står sådan en masse øjne hele vejen rundt. Så står der sådan en hel flok og kigger på én”.⁴¹

Skønt de fleste mennesker er klar over, at området plant- og dyreliv er sammensat og styret af mennesker, og dermed ikke er natur i betydningen ikke-kultiveret, så oplever de besøgende generelt tydeligvis plantagen som en form for ”natur” og ”skov” med fugle, kron dyr, rådyr, ulv, bæver, som alle kræver deres rum side om side med de besøgendes egne ”motionsrum” og ”terapirum”. Plantagen som et statsligt styret og kontrolleret rum forvrænges af oplevelsen af skovafsnit med træer og dyr, der optræder skræmmende og udstiller menneskene som fremmedelementer i et heterotopisk rum af muligt kontroltab og fortabthed.

4. Heterotopier står i et særligt forhold til tiden. De er ofte knyttede til afgrænsede tidsafsnit. De kan få tiden til at stå stille. Foucault skelner mellem heterotopier såsom museer og biblioteker, der samler (”akkumulerer”) forskellige tider (”heterochonier”) i sig, og andre heterotopier såsom festivaler og events, som repræsenterer flygtigheden eller overgangstilstande midt i de almindelige steders tidslighed.⁴²

En analyse af Klosterheden ud fra dette princip åbner i endnu højere grad end det ovenstående tredje princip for en forståelse af skoven som et forskelligartet og omskifteligt sted fremfor en homogen enhed. Klosterheden er et sted, som på flere måder har akkumuleret forskellige tider eller ”heterochonier”. De ældste

40 Interview KMP 10.9.2020. Kvinde ca. 55 år. Bor tæt på skoven.

41 Interview LM 13.10.2020. Mans ca. 35 år. Bor i Lemvig.

42 Foucault 1986, s. 26.

informeranter, vi interviewede, huskede plantagen fra de var børn i 1940'erne. Den var tilplantet, men "[dengang] kunne vi kigge over den... Vi kunne stå henne i Resen på en høj, og så kunne vi se syv kirker rundt [...] Og når vejret var klart, kunne vi se helt op Møborg".⁴³ For den ældre generation af besøgende i skoven peger træerne dermed tilbage til en fortid, hvor ingen af dem endnu var vokset til. Træernes højde og drøjde minder disse besøgende om, at de selv er blevet gamle. Samtidig fortæller de, at de som børn og unge sjældent kom i plantagen. Det var en arbejdsplads og som sådan snarere et almindeligt sted end et sted, hvor man ville gå tur eller rekreere sig i – i hvert fald ikke særlig hyppigt. Plantagens heterotopiske kvaliteter er i deres optik ikke nær så gamle, som de selv og plantagen er. De kvaliteter opstod først, da træerne var blevet store, og de blev for alvor nærværende for lokalbefolkningen efter 1970'erne, hvor der blev anlagt stier, bænke og andre faciliteter for at invitere folk ud i skoven.

Et fåtal af de ældre medborgere forklarede dog i interview, at de har levet hele deres liv i tæt, daglig kontakt med plantagen og kender den som deres egen dagligstue. De har fulgt plantagen på nært hold og set den forandre sig til skov, og de har livet igennem både arbejdet, gået tur, cyklet, redet og afholdt familiesammenkomster i skoven. Hele deres livstid og –erfaring er dybt forbundet med plantagens tid. Den daglige gå-, cykel-, eller ridetur mellem træerne kan for dem åbne et væld af associative erindringer, der hensætter dem momentant til svundne tiders oplevelser og verdener, ligesom duften og smagen af den berømte madeleinekage gjorde for fortælleren i Marcel Prousts berømte erindringsværk *På sporet efter den tabte tid*.

"Prøv at duft, man kan rigtig dufte skoven. Og den har ikke forandret sig den duft fra min barndom og så til nu. [...] Sådan en varm sommerdag, så er duften stadigvæk den samme".⁴⁴

Yngre informanter mindes, at "træerne har altid været høje", men træernes størrelse er alligevel med til at sætte også deres liv i relief. Træerne peger tilbage til en fortid, som gik forud for deres egen livstid, og samtidig peger de frem mod en fremtid, hvor skoven fortsat vil bestå, mens de besøgende selv vil være væk. Samtidig bærer træerne også foruden den alder, de har, på en cyklisk tidslighed, som påvirker alle besøgende. Selvom et træ er 150 år gammelt, springer det alligevel ud hvert forår med friske, unge skud. Træerne minder derfor på én gang de besøgende om fortiden, om naturens årlige genfødsel, og om den tid, de er i lige nu – forår, sommer, efterår eller vinter. De regelmæssige møder med træerne og den alder og

43 Fokusgruppe III 28.1.2020. Fokusgruppen bestod af 2 kvinder og 2 mænd i alderen 60–80 år. Alle er vokset op ved og bor stadig tæt på skoven.

44 Interview BR 3.6.2020. Kvinde ca. 75 år. Har hele sit liv boet tæt på skoven.

tidslighed, de bærer i sig, er med til at give flere af de besøgende en særlig oplevelse af ro. Som om tiden står stille, når de mærker tiden i skoven og i sig selv.

Mere konkret har Klosterheden akkumuleret forskellige "slices of time" i form af særlige dele af skoven, som har deres helt egen historie.⁴⁵ Et eksempel er Egehaven, hvor gamle egetræer og rester af en beskyttende jordvold fortæller kulturhistorien om de første planteskoler, som blev oprettet ved plantagens etablering i 1870'erne og 1880'erne. I dag udgør Egehaven en modsætning til den omgivende plantages lige rækker af langt yngre nåletræer. Et andet eksempel er Fladhøj, et stort lynglædt hedeområde, som ligger midt i Klosterheden. Stedet var formentlig et sted for møder og ofringer for flere tusind år siden, hvor området var dækket af lysåben urskov. I løbet af bronzealderen blev træerne fældet, og heden bredte sig som dominerende naturtype i de efterfølgende århundreder. Efter tilplantningen af plantagen voksede der skov frem, men en omfattende brand i 1968 ryddede hele området for træer. Det blev besluttet at lade det brændte område forblive hede – en historisk naturtype, som på det tidspunkt var ved at forsvinde helt. Siden da har man derfor vedligeholdt Fladhøjs store lynghede som et stykke levende naturhistorie midt i plantagen. Stedet er populært blandt de besøgende.

"Det er nok også fordi, heden kunne noget andet: Når man havde cyklet gennem kilometervis af nåletræer, der stod på række, og så komme herud hvor der var lys og luft og hedelærker og summen. Sådant en rigtig varm sommerdag, hvor lyset står og spiller i luften udover heden, og så alle duftene herude. Det er ligesom at komme hjem i mormors køkken."⁴⁶

Det er påfaldende, at opretholdelsen af såvel Egehaven som Fladhøj som særlige naturtyper og tidsafsnit i Klosterheden er udtryk for og forudsætter en stor grad af statslig kontrol og regulering. Adskillige plantearter, som Naturstyrelsen ikke ønsker i disse områder, spreder sig nemlig alligevel hvert år dertil. Disse planter følger ikke statens territoriale afgrænsninger og planer for Egehaven og Fladhøj. De truer de to skovafsnits særlige heterochroniske kvaliteter og betragtes derfor som invasive arter, der skal fjernes hvert år af skovarbejdere og frivillige hjælpere, for at stederne fortsat kan fremstå intakte som repræsentanter for fortidige naturtyper.

Møllesøen, som alle skovens brugere kender til, er endnu et eksempel på Klosterhedens sammenstilling af heterochonier. I Middelalderen lå her en vandmølle med en mølledam. Møllen brændte i 1887 og stedet blev solgt til den nyetablerede statsplantage, som rev bygningerne ned og tørlagde mølledammen. I 1976 fik Klosterheden en ny skovrider, som ville retablere Møllesøen og gøre stedet til en

45 Foucault 1986, s. 26.

46 Interview JH 16.11.2020. Mand ca. 65 år. Har boet det meste af sit liv tæt på skoven.

Møllesøen er det sted i hele plantagen, som flest besøgende nævner som det mest velkendte og værdsatte sted. For mange er det synonymt med selve Klosterheden Plantage.

attraktion for lokalbefolkningen. Reetableringen blev centrum i en heftig interessekonflikt mellem private lodsejere, naturfredningsinteresser og myndighederne. Efter mange juridiske tovtrækkerier blev Møllesøen naturfredet, på trods af at den er et 500 år gammelt kulturmiljø. Senere, i 1999, blev det – igen under protester fra lodsejere omkring Klosterheden – besluttet at udsætte 18 bævere i plantagens vandløb for at genetablere en art og bestand, som længe har været uddød. Forsøget har vist sig vellykket, og bestanden anslås nu at være på over 200 dyr.⁴⁷

5. *Heterotopier forudsætter et system af lukning og åbning, som på én gang gør dem isolerede og gennemtrængelige. Generelt er der ikke fri adgang som i offentlige rum. Adgang kan være tvungen (som i fængsler) – eller adgang kan være fri men dog indebære forskellige former for rituel renselse. Man skal have en form for tilladelse og kende de tegn, der giver adgang. Foucault nævner som eksempel nordiske saunaer og tyrkiske badstuer.*

47 <https://naturstyrelsen.dk/drift-og-pleje/baevere/> (Besøgt 3/5 2022).

Skovgrænsen ligner en mur i det fjerne, men Hans kender stierne, der åbner skoven for besøgende mennesker og heste.

Heterotopiens egenskab af på én gang at være lukket og gennemtrængelig møder vi allerede i Klosterhedens afgrænsende skovbryn, som tårner sig op som en mur, men som opløses når man kommer tættere på.

I dag er der offentlig adgang til hele Klosterheden, men brugernes adfærd reguleres fra statens side gennem veje, stiforløb, skiltning m.m. På mange skovveje er der formelt og åbenlyst forbud mod bilkørsel. De steder, hvor Naturstyrelsen gerne vil have borgerne til at komme, er der friluftfaciliteter som shelters, bålpladser og offentlige toiletter. Især i den østlige del af skoven er der imidlertid færre af den slags faciliteter og færre afmærkede stiforløb. Naturstyrelsen ønsker på denne måde via diskret *nudging* mere uformelt at lukke disse områder for mennesker og give plads til plante- og dyreliv.

”Naturstyrelsen har to hovedformål [...]. Det er friluftsliv og oplevelsesdelen, og det er biodiversitet og naturdelen. [Der er et] Clash mellem de to ben, da menneskets behov for friluftsliv og naturområder ikke altid går hånd i hånd med at skabe mere urørt natur og basis for flere arter”.⁴⁸

48 Interview Poul Ravnsbæk 4.6.2020. Skovrider i Naturstyrelsen Vestjylland siden 2019.

Citatet understreger det paradoks eller modsætningsforhold, som ligger i heterotopien Klosterheden. Forudsætningen for områdets funktion som heterotopi er planterne og dyrene, fordi de udgør skoven og skaber det andet eller anderledes rum for mennesker, som kan noget særligt. Men menneskers tilstedeværelse i disse andre/anderledes rum kan samtidig true dyr og planters levesteder. Det er en balance mellem beskyttelse og benyttelse.

Derudover kan man mere uformelt tale om, at Klosterheden skal lukkes op for folk. Det er tydeligt i størsteparten af de interview, som denne artikel bygger på, at næsten alle besøgende udpeger en eller flere "gatekeepere", som har åbnet eller introduceret skoven for dem. Nogle er kommet i skoven fra barnsben og er blevet initieret til skoven af forældre og/eller bedsteforældre. En stor del af de besøgende giver udtryk for, at de selv bevidst oplærer deres børn til at færdes i skoven og lære at nyde dens kvaliteter. Tilflyttere til lokalområdet kan tydeligt huske, hvem der første gang viste dem skoven, introducerede dem til et bestemt sted eller en bestemt aktivitet i skoven:

"Jeg fandt stedet, fordi vi har nogle venner, som vi hver oktober mødes med for at samle svampe, og så laver vi bål i et shelter og tilbereder svampene. Så det er gode venner, som bor i nærheden, der introducerede mig til skoven".⁴⁹

6. Heterotopier skaber en slags spejlbilleder af almindelige steder. En heterotopi kan være et vrængbillede på virkelighedens andre steder. Men samtidig har heterotopien som funktion at skabe et andet virkeligt rum, som er omhyggeligt velordnet og fuldkomment som kompensation for de almindelige steders ufuldkommenhed og uordentlighed. Foucault nævner Paradiset som den ultimative heterotopi. Modbilledet over alle modbilleder.

Et centralt og gennemgående begreb i datamaterialet omkring Klosterheden er *ro*. Ro opleves som både en modpol og et kompenserende rum, hvor arbejds- og familielivet og de almindelige steders udfordringer og pres for en tid toner ud, når man er i skoven. Klosterheden giver ro i sindet, siger de besøgende.

"Det er også mere roen når du kommer derud – det er noget helt andet. I stedet for du står inde på en fabrik dagen lang".⁵⁰

Klosterheden tilbyder og tillader kompensation for den tidslige og rumlige disciplinering, som hverdagens logik er ordnet efter. Klosterheden bruges eksempel-

49 Interview UB 20.10.2020. Kvinde ca. 50 år. Bor i Lemvig.

50 Interview LM 13.10.2020. Mand ca. 35 år. Bor i Lemvig.

vis til familiesammenkomster, hvor de vante rammer brydes og den almindelige adfærd ændres.

”Vi har faktisk holdt børnefødselsdag derude lige siden de var helt små. [...] Der er plads, så det er sindssygt godt. Alle slapper af, der er ikke noget med ’du må ikke løbe over den vej’, ’du må ikke gå den vej’. Det er så dejligt.”⁵¹

Samtidig spejles og udstilles hverdagens stress og jag af oplevelserne i skovens rum. Det er noget flere eksplicit ønsker at give videre til deres børn:

”Jamen jeg håber, det giver mine børn noget de også kan opleve. De oplever mig nok lidt anderledes end derhjemme, når vi skal ud ad døren. Man har en anden tid... ja, jeg er nok lidt mere... også fordi jeg er mere på hjemmebane [i skoven]”.⁵²

Flere sammenligner skoven og deres oplevelse af den med ord som katedral og domkirke. De udtrykker en diskret, men alligevel markant fornemmelse af noget de forbinder med en religiøs følelse. Der er ikke tale om voldsomme og livsforandrende åbenbaringer af guddommelig indsigt eller inspiration, sådan som religiøse epifanier ofte beskrives i litteraturen. De besøgende fortæller typisk om mere eller mindre flygtige oplevelser af skoven som et rum, hvor alle sanser er i brug, og hvor følelsen af den bløde skovbund under skoene sammen med synet, duften, smagen, lyden af skoven giver en følelse af fortryllelse.

”**PN:** Der er en helt speciel atmosfære i sådan en skov. **RH** og **HG:** JA det er der altså! **HG:** Bare lyden fra træerne [...] At finde sådan et stykke med store graner, hvor der er rum nedenunder, sådan en morgen i foråret ved solopgang ved 4-5tiden, hvor der er næsten stille, og fuglene de er ved at vågne op. Det er noget af det bedste jeg ved. Det er ligesom at stå i en koncertsal”.⁵³

Et ord som Paradis er ikke et ord, de besøgende tager i munden, men flere fortæller om øjeblikke af en særlig magi eller skønhed. En hørte en bæver fælde et træ. En anden så ræveunger på nært hold. En tredje oplevede en kronhjort i brunst. En fjerde befandt sig pludselig tæt på en ulv. En femte snakker med skovens planter.

51 Interview BL 20.10.2020. Kvinde ca. 35 år. Bor i Lemvig.

52 Interview LBM 21.10.2020. Mand ca. 40 år. Bor i Lemvig.

53 Fokusgruppe II 28.1.2020. 3 deltagere i alderen 65-85. 2 mænd, som har boet tæt på skoven hele deres liv, den ene har arbejdet i skoven. 1 kvinde, som har boet tæt ved skoven i over 50 år.

En sjette bruger sin mobiltelefon med optagelser af fuglelyde til at kommunikere med forskellige fuglearter i skoven. En syvende udtrykker det sådan:

”Jeg kalder tit [...] skoven mit ’sanctuary’, for det er bare sådan et fristed, hvor man kan slappe lidt af og sænke paraderne og tage det roligt og bare gå og nyde at være omgivet af smuk natur og frihed, eller hvad man kan sige”.⁵⁴

Diskussion

Klosterheden Plantage er et fredens og frihedens rum for de mennesker, som færdes regelmæssigt i området. Samtidig har vi i denne artikel gennemgående vist, at Klosterheden også er et magtens rum, hvor den danske stat dagligt udøver den ædle kunst at regere og disciplinere sine subjekter – det være sig mennesker, dyr eller planter. Denne tvetydighed og tilsyneladende paradoks understreger et af Klosterhedens væsentlige karakteristika, som jo også er et af selve heterotopiens grundlæggende kendetegn – evnen til at omfatte og sidestille flere forskellige og i grunden uforenelige rum i ét sted.⁵⁵ Klosterhedens betydning for de besøgende som rum for compensation og frihed i forhold til det tidspres og de forpligtelser, mange forbinder med dagliglivets almindelige steder, viser, hvordan heterotopien på én gang er forbundet med og står i modsætningsforhold til de almindelige steder.

”Heterotopian sites do not sit in isolation as reservoirs of freedom, emancipation or resistance; they coexist, combine and connect”.⁵⁶

Dette analytiske perspektiv bidrager til en forståelse af, hvad en skov er, og hvad den betyder, som oftest er fraværende i såvel den kulturhistoriske som den mere forvaltningsorienterede faglitteratur. Betonningen af Klosterheden som heterotopi indebærer, at skovens rekreative rum – såvel som selve begrebet rekreation – ikke kan analyseres for og i sig selv, men nødvendigvis må ses i relation til de sociale og politiske rum, som brugerne lever i og er en del af. Det er således påfaldende, hvordan besøgende i interviewene gør det klart, at de på eget initiativ og med stor selvfølgelighed yder en markant indsats for at holde sig i form, afstresse, komme ned i tempo som en væsentlig del af deres regelmæssige besøg i Klosterheden. I det lys kan man se Klosterhedens heterotopiske kvaliteter som forbundet med et mere velkendt og centralt begreb for Foucault, nemlig begrebet om ”governmen-

54 Interview NR 3.6.2020. Interview NR 3.6.2020. Kvinde ca. 20 år. Er vokset op tæt på skoven.

55 Foucault 1986, s. 25.

56 Johnson 2013, s. 800.

tality” eller ”the conduct of conduct”, som viser sig i borgernes evne og vilje til at styre sig selv i pagt med staten eller arbejdsmarkedets ønsker og rationalitet.⁵⁷ Klosterheden er i den optik et attraktivt rum med høje træer og frisk luft, som statsmagten stiller til rådighed for borgerne, som via deres adfærd i dette rum ”subjektificeres” som gode, ansvarsfulde, selvstyrende borgere.⁵⁸ En sjælden gang vælger en borger at benytte skoven til at afslutte sit eget liv, en handling som er i absolut modsætning til Naturstyrelsens ønsker og mål for området. Men generelt viser datamaterialet, som artiklen bygger på, en overvældende høj grad af samspil mellem de statslige og personlige aspekter af styringsmagten, som Nicholas Rose har kaldt for henholdsvis ”techniques of domination” og ”techniques of self”.⁵⁹

”[...] Governing people, in the broad meaning of the word, is not a way to force people to do what the governor wants, it is always a versatile equilibrium, with complementarities and conflicts between techniques which assure coercion and processes through which the self is constructed or modified by himself.”⁶⁰

De samfundsborgere, som ikke af sig selv mestrer passende ”techniques of self”, kan i Klosterheden deltage i kurser i at styre sig selv (bedre), såsom kurser der skal føre til ryggestop, bekæmpe tilbøjeligheder til stress eller lignende. Naturstyrelsens medarbejdere udgør i den sammenhæng statsmagtens mere pastorale magtform igennem ydelsen af personlig rådgivning, støtte, og omsorg, der skal indgyde borgerne handlekraft til at opnå den livsstil og psykiske balance, som statsmagten anser for god og vigtig for borgerne.⁶¹ Skoven som rum for udøvelsen af pastoral magt bidrager dermed til at udvikle borgernes ”governmentalitet” igennem ”subjection” og ”subjectification”.⁶² Det sker primært i selve møderne mellem Naturstyrelsen og borgerne. Men træerne og planterne spiller også med i denne proces. De senere årtiers tilpasning af plantagen fra et industrielt forstlandskab af nåltræer i snorlige rækker til mere pastorale landskaber med varieret skov, bl.a. omkring den reetablerede Møllesø, kan ses som udtryk for, at Naturstyrelsen via selve områdets fysiske indretning og design imødekommer befolkningens behov for særlige typer af landskabsrum til at rekreere i. Ingen har lyst til at få styr på sin stress eller holde op med at ryge i mørket mellem rækker af dunkle, ensformige grantræer. Den slags kalder på lysninger og løvtræer.

57 Se Dean 2010.

58 Citeret fra Rabinow 1984, s.17.

59 Rose 1999, s. 52.

60 Foucault, 1993, s.203-4.

61 Citeret fra Dean 2010, s. 90-99.

62 Citeret fra Valverde 2007, s.165.

Spørgsmålet er, om træer og planter – nogle af dem i hvert fald – dermed indgår i den statslige pastorale magt i mødet med vandrende, cyklende, kørende subjekter på tur gennem skoven. De står og fortryller i morgenlyset eller aftensolen, de udsender liflige dufte. De blomstrer og springer ud hvert forår og forsvinder igen i et brus af efterårets farver nogle måneder senere. De er kropslige og stoflige. De masserer og aktiverer de besøgendes sanser, så der opstår stærke følelser af glæde, ro, tryghed, fællesskab, velvære og ny energi til at vende hjem til livets almindelige steder og løfte de opgaver, der venter dér. Meget tyder på, at Naturstyrelsen for længst har erkendt træernes, planternes, og dyrenes potentiale som omsorgs- og healingsgivere for borgerne. Og at samme Naturstyrelse velvilligt har kastet sig over styringen af ikke bare træer og planter og dyr, men også den menneskelige sjæl og samfundssind. Opretholdelsen af Klosterhedens heterotopiske kvaliteter har længe været indskrevet i driftsplanerne, dels som en del af statsmagtens omsorg for eller disciplinering af sine borgere, dels som indtægtsgivende virksomhed.

De besøgende i Klosterheden anerkender gennemgående i interview, at træer og planter er af afgørende betydning for oplevelsen af Klosterheden som et særligt og anderledes sted/rum end dagliglivets øvrige steder. Men pudsigt nok kender de sjældent de enkelte plantearters navne og biologiske kendetegn og behov. De fleste kan udpege enkelte træers navne og en håndfuld eller to af blomster og svampe. De skelner mellem løv og nåletræer og også mellem fyr og gran (men ikke så ofte hvilken gran). Ligeledes kender de fleste til kantareller, men færre genkender Karl Johan, tragtkantarel, pigsvamp, fluesvamp eller blomkålssvamp. Flere nævner arter som porse, viol, bregne, guldregn, gyvel, ulvefod, blå ensian, lyng, brombær, enebærbusk, revling (sortbær) og tyttebær, når de beskriver skoven. Men græsser, buske og mosser er grundlæggende ukendte for størsteparten af de besøgende.

Konklusion

Hvad er Klosterheden Plantage, og hvad betyder den for de mennesker, der færdes i den?

I artiklen har vi analyseret Klosterhedens forskellige heterotopiske kvaliteter. Ud over at bidrage til en forståelse af skoven som både spejling og modsætning til det omgivende samfund åbner heterotopibegrebet for en analyse af skoven som en heterogen og overlappende samling af bio-kulturelle rum. Dermed fremstår skoven som andet og mere end den relativt homogene enhed, som hyppigt optræder i faglitteraturen, eksempelvis alias en "rekreationsskov".

Artiklens fokus på Klosterheden Plantages heterotopiske kvaliteter matcher næppe andre, mere storladne narrativer og berømte kulturelle modeller af og for

skoven. Man kunne ganske vist med en vis ret anføre, at Klosterheden ligesom Frankrigs skove i 1600-tallet repræsenterer et ideal om rationel skovdrift som en del af statsmagten og dens orden. Eller at Klosterheden er et sted, hvor almindelige mennesker føler sig fri mellem træer og buske, der styres af en beskyttende statsmagt, sådan som skribenter om Robin Hood engang drømte om. Det er også sandt, at mange besøgende i Klosterheden oplever skoven som et sted, hvor de, ligesom Thoreau beskrev det i "Walden", føler sig i live på en mere ægte og sand måde, end de gør på de mere almindelige steder i deres liv. Derudover er Klosterheden et sted, hvor besøgende har spirituelle oplevelser af skoven som en form for religiøst rum, der vækker minder om Muirs oplevelser i 1800-tallets Californien, selvom de besøgende i Klosterheden ikke nødvendigvis kan beskrive nærmere, hvad de mener med det.

Men ingen af de mennesker, hvis opfattelser og oplevelser af Klosterheden, som denne artikel bygger på, omtalte den i nationalromantiske vendinger. Modsat repræsentationer af skoven i tysk kulturhistorie, er der tilsyneladende intet specifikt dansk, eller for den sags skyld vestjysk, ved Klosterheden, sådan som de besøgende omtaler den. Alligevel viser analysen af skovens heterotopiske kvaliteter, at Klosterheden i høj grad repræsenterer den danske statsmagt og dens forhold til sine subjekter. Plantagens historie er nært forbundet til historien om halvandet århundredes forandringer i dette forhold, inklusive dets skiftende og modsætningsfyldte kompleksitet. Derudover er det selvfølgelig historien om en masse træer og planter, som med tiden voksede sig store og blev til en udramatisk skov, styret af en udramatisk stat i de udramatiske skæbners land. Det er et kolossalt betydningsfuldt sted. På spørgsmålet om, hvordan de ville have det, hvis Klosterheden blev fældet eller brændte ned, svarede samtlige informanter utvetydigt, at det ville være et forfærdeligt, uoverskueligt, tragisk eller voldsomt tab.

Litteratur

- Barczewski, S. 2000: *Myth and national identity in nineteenth-century Britain: the legends of King Arthur and Robin Hood*. OUP Oxford.
- Damsholt, T. 2012: "Diversitet og museale heterotopier – om naturalisering of nationalisering af kulturel diversitet i migrantnationer". *Nordisk Museologi*, 2., s. 33-46.
- Dean, M. 2010: *Governmentality. Power and Rule in Modern Society*. Second Edition. Sage Publications. Los Angeles. London. New Delhi. Singapore. Washington DC.
- Esmann Knudsen, K. 2019: *Paradis på Jord – Havernes Kulturhistorie*. U Press.
- Ford, C. 2004: "Nature, Culture and Conservation in France and Her Colonies 1840-1940". *Past & Present*, Nr. 183, s. 173-198.

- Foucault, M. 1993: "About the beginnings of the hermeneutics of the self". *Political Theory*, vol. 21, 2.
- Foucault, M. 1986: "Of Other Spaces". *Diacritics*, vol. 16, nr. 1. (S)
- Foucault, M. 1994: *The Order of Things. An Archaeology of the Human Sciences*. Routledge.
- Fritzbøger, B. 1994/2005: *Kulturskoven: Dansk skovbrug fra oldtid til nutid*. København: Gyldendal.
- Genocchio, B. 1995. "Discourse, discontinuity, difference: the question of other spaces." Watson, S.; Gibson, K. (red.): *Postmodern cities and spaces*. Oxford: Blackwell, s. 35–46.
- Gravers, M. 2001: "Karen Notions of Environment – Space, Place and power in a Political Landscape". In Poulsen, E.; Skov, F.; Lakanavichian, S.; Thanisawanyangkura, S.; Borgtoft H.; Høiris, O. (red.) *Forest in Culture – Culture in Forest. Perspectives from Northern Thailand*. Foulum. Research Centre on Forest and People in Thailand, s. 55-84.
- Henwood, K. og Pidgeon, N. 2001: "Talk about woods and trees: threat of urbanization, stability, and biodiversity." *Journal of Environmental Psychology*, No. 21.2, s. 125-147.
- Isager, L.; Graugaard, E.; Lund Andersen, M.; Bjørn Knudsen, I.; Bækgaard, J. 2022: "Klosterheden Plantage igennem 150 år – en overraskende historie om bæredygtighed". *Temp – Tidsskrift for Historie*, nr. 24, s. 53-70.
- Ivarsson, S. 2001: "Man, Nature and Environmentalism in Thailand: The Role of Buddhism". In Poulsen, E.; Skov, F.; Lakanavichian, S.; Thanisawanyangkura, S.; Borgtoft H.; Høiris, O. (red.) *Forest in Culture – Culture in Forest. Perspectives from Northern Thailand*. Foulum. Research Centre on Forest and People in Thailand, s. 33-54.
- Jakobsen, A. og Rubæk, K. 1981: *Arbejde Adler 1911-1981*. Jubilæum og historie. Arbejde Adlers forlag.
- Johnson, P. 2006: "Unravelling Foucault's 'different spaces'", *History of the Human Sciences*, Vol. 19, No. 4, s. 75-90.
- Johnson, P. 2008: "The modern cemetery: a design for life", *Social and Cultural Geography*, Vol. 9, No. 7, s. 777-790.
- Johnson, P. 2013: "The Geographies of Heterotopia". *Geography Compass*, Vol. 7, No. 11, s. 790-803.
- Kahraman, D.; Pak, B. og Scheerlinck, K. 2018: "Production of heterotopias as public spaces and paradox of political representation: A Lefebvrian approach". *ITU A|Z*, Vol. 15, No. 1, s. 135-145.
- Lefebvre, H. 1991: *The production of space*. Oxford: Blackwell.
- Lefebvre, H. 2003: *Urban Revolution*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

- Lord, B. 2006: "Foucault's museum: difference, representation, and genealogy". *Museum and Society* Vol. 4, No. 1, s. 11–14.
- Muir, J. 2012: *Collected Works of John Muir*. Benediction Classics.
- Oustrup, L. 2007: "Skovopfattelse blandt danskere og i skovlovgivningen." Center for Skov, Landskab og Planlægning/Københavns Universitet. *Forest and landscape Research*, Nr. 38.
- O'Brien, E. A. 2005: "Publics* and woodlands in England: well-being, local identity, social learning, conflict and management." *Forestry: An International Journal of Forest Research*, Vol. 78, Issue 4, s. 321–336. <https://doi.org/10.1093/forestry/cpi042>
- Pressemeddelelse fra Miljøministeriet citeret i *Politiken* 17.7.2013.
- Rabinow, P. 1984: *Michael Foucault. The Foucault Reader*. New York: Pantheon Books.
- Radford, G. P., Radford, M. L., Lingel, J. 2015: "The library as heterotopia: Michel Foucault and the experience of library space". *Journal of Documentation*, Vol. 71, No. 4, s. 773-751
- Rose, N. 1999: Inventiveness in Politics. *Economy and Society*, Vol. 28, No. 3, s. 252-269.
- Saldanha, A. 2008: "Heterotopia and structuralism". *Environment and Planning A*, Vol. 40, No. 9, s. 2080–2096.
- Schackley, M. 2002: "Space, Sanctity and service; the English cathedral as heterotopia." *International Journal of Tourism Research*, 4, s. 345-352.
- Schama, S. 1995: *Landscape and Memory*. London. Harper Press.
- Sode-Madsen, H. 1985: *Ungdom uden arbejde. Ungdomsforanstaltninger i Danmark 1933-1950*. Rigsarkivet.
- Thoreau, H. D. 1854/2015: *Walden. Livet i Skovene*. Gyldendal
- Topinka, R. 2010: "Foucault, Borges, Heterotopia: Producing Knowledge of Other Spaces". *Foucault Studies*, No. 9, s. 54-70.
- Valverde, M. 2007: "Genealogies of European states: Foucauldian reflections". Review article. *Economy and Society*, Vol. 36, No. 1, s. 159-178.

Utrykt materiale

Lemvig Museums arkiv

Interviews, spørgeskemaer, "postkort" og observationer m.m. findes i Lemvig Museums arkiv.

Skov- og Naturstyrelsen Vestjyllands arkiv (i Klosterheden)

Driftsplan for Klosterhedens Distrikt, 1956 – 1971. Udarbejdet af Skovreguleringen 1956.

Websider

Ordnet.dk: <https://ordnet.dk/ddo/ordbog?query=skov&tab=for> (Besøgt 3/5 2022)

Naturstyrelsen om Klosterheden: <https://naturstyrelsen.dk/naturoplevelser/naturguider/klosterheden/historie/> (Besøgt 16/3 2022)

Naturstyrelsen om bævere: <https://naturstyrelsen.dk/drift-og-pleje/baevere/> (Besøgt 3/5 2022)

Driftsplan for Klosterhedens Statsskovdistrikt 2002 – 2017. Naturstyrelsen. <https://naturstyrelsen.dk/media/nst/Attachments/Driftsplan20022017.pdf> (Besøgt 2/2 2021)

English summary***Klosterheden Plantation – a forest of trees and heterotopias***

Klosterheden Plantation in Western Jutland is Denmark's third largest forested area. Klosterheden has transitioned from heath to forest since 1880 when it was designated a Danish state forest. During the 1970s, the Government began to manage the forest with a view not only to timber production but to establish facilities for public recreation as well. The article analyses what kind of forest Klosterheden Plantation anno 2022 is and what the forest means to its nearly 180.000 annual visitors. Based on interviews with the forest users and other data sources the article examines Klosterheden as a space and place for sports and aesthetic experiences, recreation, joy and well-being. It is argued that for the users of the forest Klosterheden is a heterotopia or “another” or “different” space and place, in a Foucauldian sense, compared with the other spaces and places lived in or frequented by the users.⁶³ Many people regard Klosterheden as a therapeutic space or as a space where they can walk or run or cycle and feel free in the midst of everyday life's often hectic and stressful schedules. Everybody hugely enjoys the forest and its trees and plants but very few know and recognize the tree and plant species that make up the forest and its heterotopic qualities.

63 Citeret fra Foucault 1986.

Thomas Østergaard Frandsen & Line Vestergaard Knudsen

Line Vestergaard Knudsen er cand.mag. i europæisk etnologi, Ph.d. og lektor på Institut for Politik og Samfund, Aalborg Universitet. Hun har i en årrække været tovholder for en række projekter i Center for Studier i Kulturarv, et fælles initiativ mellem Limfjordsmuseernes Samvirke og Aalborg Universitet. Dertil har hun forsket bredt museologisk, og undersøgt brugerinddragelse og samarbejdsprocesser i museer, Kapitel 8-arbejde, samt museers formidling af forskellige emner, som ungdomskultur, lokal identitet, det antropocæne og menneskers relationer til andre arter.

Thomas Østergaard Frandsen er cand.mag. i musikvidenskab og historie fra Aarhus Universitet. I 2017 blev han første gang tilknyttet Struer Museum som projektmedarbejder, i 2020 blev han fastansat som museumsinspektør, og i dag er han formidlingsansvarlig på museet. Thomas interesserer sig for lokalhistorie og –identitet, samt hvordan mennesker relaterer sig til verden – heriblandt planterne – omkring sig. Han er herudover optaget af at udforske alternative formidlingsstrategier.

Keywords: plante-menneske relationer, museumsudstilling, publikumsundersøgelse

PLANTER OG MENNESKER I STRUERS HAVER

– formidling af planter på et kulturhistorisk museum

Hvordan skaber vi plads i det kulturhistoriske museum til at undersøge, forundres over, sanse, reflektere og øge bevidstheden om planternes rolle i menneskelivet? I artiklen beskrives og analyseres et forsknings- og formidlingsprojekt på Struer Museum med særligt fokus på haveejeres relationer til planter, og altså de bio-sociale møder, der finder sted i private

haver. Artiklen beskriver et udstillingsarbejde, hvor levende planter blev gjort til centrale genstande, og hvor der blev lagt særligt vægt på at katalysere refleksion hos publikum over egne og andres relationer til haven og dens planter. Gennem en publikumsundersøgelse identificeres og diskuteres, hvordan udstillingen, dens budskab og formål, omsattes til oplevelse og refleksion hos publikum.

I en tid med klimakrise og artstab blandt dyr og planter har mange museer de senere år tilbudt sig som platforme for refleksive genovervejelser af natur-kultur relationer¹. Denne artikel beskriver og analyserer et formidlingstiltag på Struer Museum, der søgte at synliggøre plante-menneske relationer, som de i dag udspiller sig i private haver. Udstillingen *Planter og mennesker i Struers haver* inddrog planter i en kulturhistorisk fortælling ved ikke blot at præsentere planter som ressourcer for mennesker, men også som levende aktører, som mennesker interagerer med.

Flere udstillinger har de senere år netop arbejdet med at stille skarpt på de mere nære og intime relationer til andre arter. Udstillingen *Plants and Humans* i Deutsches Hygiene-Museum, Dresden, fremhævede den gensidige biologiske og psykologiske afhængighed mellem planter og mennesker.² På Moesgaard Museum inviterede udstillingen *Mild Apokalypse* for nogle år siden publikum til at nytænke den følelsesmæssige og personlige relation til andre arter og måske indtage en mere ydmyg, åben og nysgerrig rolle i landskabet.³ På frilandsmuseer bliver man mere og mere opmærksomme på de potentialer for udforskning og formidling af samlivet mellem arter, som denne museumstype giver.⁴ Dertil har en række nye museumskoncepter, som Humboldt Forum i Berlin, Biotope Museum of Natural History i München og Micropia i Amsterdam, sat fokus på menneskers biologiske, kemiske og psykiske nære forbindelser til andre arter.⁵ Disse forbindelser kan betragtes som kulturarv (heritage), og dermed noget mennesker og andre arter kan bygge fremtiden på. Kulturarvsforsker Rodney Harrison⁶ understreger, at mennesker har fælles fortider, nutider og forhåbentligt fremtider med andre arter.⁷ Harrison taler for en fælles artsrig fremtid, som ikke opretholder skel og dikotomier mellem arter i form af eksempelvis kulturarv og naturarv, men hellere søger at reparere, genskabe og nytænke forbindelser og relationer. Det var

1 Fenske 2020.

2 Meyer & Weiss 2019.

3 Brichet og Hastrup, 2019.

4 Reiner 2020; Shimek 2020.

5 Rehwagen 2017.

6 Harrison 2015.

7 Harrison 2015, s. 28 og 33.

netop også nytænkninger af, eller blot dvælen ved, forbindelser mellem planter og mennesker, som var i fokus for dette formidlingstiltag på Struer Museum. Projektet indgik i et større Veluxfond-støttet forsknings- og formidlingsprojekt, der søgte at synliggøre og inddrage planter i kulturhistorien.

Samtidig med at et museum udvælger globalt aktuelle og presserende temaer samt nytænker perspektiver på kulturhistorien, er det en fordring at skabe kontakt og samtaler med det samfund, museet befinder sig i. I artiklen undersøger og analyserer vi derfor, hvordan udstillingen *Planter og mennesker i Struers haver* blev mødt og modtaget samt skabte samtaler blandt publikum. Artiklen undersøger således: Hvordan man med en kulturhistorisk udstilling kan skabe refleksion, forundring og øge bevidstheden om andres og eget forhold til havens planter, samt hvordan det virker at bruge planter i en kulturhistoriske udstilling.

Artiklens granskning af sammenhænge mellem teori, empiri, udstilling og publikums oplevelse er relevant som led i en udforskning af kulturhistoriske museers potentialer for at arbejde med natur-menneske relationer og fremkalde eftertanke og refleksion hos publikum. Dermed indgår studiet også i en bredere museologisk afsøgning af, hvordan museer kan bidrage til højaktuelle debatter og forandringer i verden. Artiklen berører både forskning og formidling vedrørende plante-menneske relationer, men har som sit primære sigte at forstå om museets intentioner og formål med formidlingen vækker genklang hos publikum, men den bevæger sig til gengæld ikke for alvor ind på det kulturhistoriske felt relateret til haver.

Teori: Plante-menneske relationer og plads til planter

Inspireret af Annemarie Mols⁸ tanker om ontologiske politikker, der via praktiserede relationer udspiller multiple *gørelser*, så vi haveejernes forhold til og praksisser med deres haver som en række forskellige plante-menneske relationer, ved hvilke planter, mennesker og haver i gensidige relationer blev til og udfoldede sig. Også Tromsø Museums arbejde med udstillingen *Se Torsken!*, som fremhævede hvordan forskellige ontologiske politikker *performer* eller *gør* torsken⁹, inspirerede os til at tænke på plante-menneske relationer i haverne som multiple ontologier. Også en plante *gøres* via de ontologiske politikker, den i en have indgår i. I gensidige processer med mennesker, genstande, dyr, insekter og andre planter virker den, tager den form og forandres. Planten kan optræde i flere forskellige relationelle ontologier, den kan findes i flere versioner og kan godt virke i disse samtidig.

8 Mol, 1999.

9 Maurstad, 2010.

Samtidig havde vi en vision om at give plads til planterne, og her var en anden, dog beslægtet, teoretisk tilgang relevant, nemlig tanken om at anskue socio-materielle relationer mere symmetrisk,¹⁰ end vi typisk har for vane. At anskue agens som noget ikke blot mennesker, men også materialitet kan yde. At analysere både mennesker, maskiner og andre ting ud fra de samme termer, nemlig ved at forstå dem som virksomme i og effekter af ordenen i de relationelle netværk, de indgår i.¹¹ En tilgang der nu gennem flere årtier har været markeret gennem eksempelvis aktør-netværks-teori. Fra en symmetrisk anskuende optik ses det, at mennesker gør noget ved planter, når de beskærer, sår og vander, men at planter også gør noget ved mennesker, når de vokser/ikke vokser, sætter blomster/ikke sætter blomster, breder sig vildt/holder sig indenfor bedet eller potten. Sociolog Mark Bhatti m.fl. har vist, hvordan haven kan opfattes som ramme for *fortryllende oplevelser*.¹² Nydelse der i et uforudset moment dukker op midt i hverdagsrutiner og drager mennesket ind i en glædesfyldt fordybelse. Mødet med planterne fortryller og sætter derfor mennesket udover de vante og mere bevidste tilgange. Men forholdet mellem haveejere, haver og planter går i flere retninger. Humangeograf Russell Hitchings undersøgelse af forholdet mellem haveejere og planter ved hjælp af aktør-netværks-teori¹³ viser, at haveejere i London veksler i mellem at se planter som passive objekter og som handlende subjekter, og dem selv som henholdsvis *havedesignere* eller *plantepersoner*.¹⁴ Når haveejerne forholder sig til deres have som helhed, opfatter de planterne som simple objekter i en større vision omkring indretningen af haven. Når de samme haveejere omvendt taler om de enkelte planter i deres have, opfattes planterne som subjekter, der aktivt skaber modspil til haveejers tanker og handlinger. Det tyder altså på, at menneskets evne til at registrere den enkelte plante med dens former, farver og forandringer har stor betydning for, hvor symmetrisk mennesket er i stand til at opfatte sin relation til planten.

Indenfor museologien og museumsformidlingen har der de seneste 10-20 år på beslægtet vis været fokus på potentialerne i en symmetrisk tilgang til den historiske materialitet. Her handler det ikke blot om at udforske og formidle de materialiserede relationer og processer, som mennesker har indgået i, men også om hvordan museer i deres udforskning og formidling kan holde et mere umiddelbart og sanseligt fokus på tingene.¹⁵ En form for formidling, der søger alternativer til de store diskursive fortællinger og de kulturelle semiotiske meningsdannelser, som ellers ofte kommer til at ramme tingene ind. Alternativer, der i højere grad

10 Law, 1994, eks. s. 9-12.

11 Law, 1994, s. 12.

12 Bhatti 2009.

13 Hitchings 2003.

14 Hitchings, 2003, s. 107.

15 Olsen 2010; Dudley 2012; Bencard 2014, 2018.

lader tingene med deres former, farver, teksturer, størrelser og temperaturer tale direkte til vores sans- og følelsesmæssige receptionsregister.¹⁶ Museolog og museumsinspektør Adam Bencard beskriver med inspiration fra kunsthistorikeren Bernhard Herman tre forskellige tilgange til genstande i museer: En *genstandscentreret* tilgang, der fokuserer på genstandens fysiske udformning og proveniens. Det er typisk den slags information, der registreres ved samlingsdokumentation. En *genstands-dreven* tilgang, der fokuserer på genstandene i relation til mennesker, eksempelvis menneskers evner til at skabe og udvikle genstande samt fysiske og mentale forbrug af genstande. Det er typisk ved et sådant fokus, at historiske og kulturhistoriske udstillinger præsenterer og formidler genstande.¹⁷ Bencard konstaterer, at begge tilgange på sin vis reducerer genstanden – enten til fysiske karakteristika eller til ”vehicles for human cultural meaning”.¹⁸ I stedet søger Bencard en tredje tilgang, den genstands-orienterede, hvor mødet med genstandens specifikke og materielle tilstedeværelse, *presence* er i centrum. Det centrale er her at kunne sanse omverden uden straks at navngive, kategorisere eller sætte genstanden ind i kulturelle kontekster og strukturer. At lade mening skabes via sanserne, ”sense is made by sensibility”.¹⁹ Evnen til og den kontinuerlige træning i at indgå i det sanselige møde med verden fremhæves her, som noget museumsudstillinger kan bidrage til.

Ved første øjekast giver denne tilgang måske bedst mening i relation til kunstgenstande, hvor netop evnen til at sanse det ikke-sproglige og tage imod formernes og farvernes æstetiske sammensathed er i fokus. Måske gælder den dog også i mødet med en smuk georgine eller en fascinerende bøggehæk. Og måske kan man overføre denne tilgang til en mere kulturhistorisk eller antropologisk genstandsoplevelse – en tilgang til genstande, hvor man ikke så meget fokuserer på, hvad genstanden er lavet af, vejer og fylder, eller hvilke mennesker der har skabt og brugt den hvordan og hvorfor, men på at opleve genstanden selv. Ved at møde genstanden som en anden fysisk enhed i rummet og sanse dens udtryk kan man opleve en nærhed og relation til genstanden, og måske endda også tilnærme sig den nærhed som andre mennesker, i fortiden eller et sted fjernt væk på kloden, har oplevet til genstanden. Med en sådan opmærksomhed på mødet med det materielles tilstedevær kunne måske også relationer mellem planter og mennesker formidles i dette projekt?

Vi medtog således inspiration fra to lidt forskellige teoretiske tilgange i forsknings-, formidlings- og publikumsundersøgelsesarbejdet. For det første fokus på planternes multiple *gørelser*, dvs. hvordan der i haverne praktiseredes forskellige plante-menneske relationer. For det andet en tilgang til formidling, hvor vi gerne

16 Olsen 2010.

17 Bencard 2018, s. 55.

18 Bencard 2018, s. 50.

19 Bencard 2018, s. 54.

ville gøre planterne sanseligt virksomme i relationer til publikum med deres nær-vær/tilstedevær, en form for *genstands-orienteret*²⁰ tilgang.

Forskning: Plante-menneske relationer i haver

Baggrunden for udstillingen var to studier foretaget på Struer Museum: 1) en mindre byhistorisk undersøgelse af havekulturen i Struer med særligt fokus på den lokale forfatter Johannes Buchholtz (1882-1940), som var grundlægger af Struer Museum, og 2) et etnografisk studie af haveejeres relationer til haven og i særlig grad deres planter.²¹ I denne artikel er der primært fokus på det etnografiske studie og særligt formidlingen heraf.

I analysen af interviewmaterialet fandt vi en række forskellige relationer mellem mennesker og planter, og vi blev opmærksomme på de multiple²² *gørelser*, ved hvilke mennesker og planter udfoldede sig i haverne. Frem mod udstillingen landede vi på seks relationer:²³

Planter som med- og modspillere

Fortryllede øjeblikke i haven

Planter og sociale fællesskaber

Planter og minder

Haven som kreativ legeplads

Haven i verden

Nogle relationer bestod i interaktioner mellem haveejeren og specifikke planter i haven, som der ses eksempler på i temaet *Planter som med- og modspillere*:

20 Vi blev først bekendt med Bencards tanker efter udstillingsarbejdet, men hans tredeling af genstandsbrug i udstillinger – og i særlig grad den *genstands-orienterede tilgang* – har været relevant i vores undersøgelsen af, hvordan planter kan bruges og virker i en udstilling.

21 Det etnografiske studie omfattede 46 telefoninterviews og ti længere kvalitative in-situ haveinterviews med haveejere fra Struer Kommune. Gennemsnitsalderen blandt informanterne i disse indledende interviews var 63 år. Den yngste informant var 36, og den ældste var 85 år. 18 informanter var mænd og 29 kvinder. Omkring halvdelen af informanterne var medlemmer af Haveselskabet – Struer Kreds, den lokale afdeling af Haveselskabet. Til de ti kvalitative interviews, som foregik hjemme i informanternes haver, udvalgte de informanter, som havde størst udsagnsevne i forhold til de overordnede tematikker, vi var interesserede i. Både land-, by- og kolonihaver var repræsenteret. Generelt var haveinteressen blandt vores informanter nok højere end gennemsnitligt.

22 Mol 1999.

23 Udstillingens seks temaplancher er gengivet i Figur 1.

”De [brombærbuskene] har ikke opgivet endnu. Det har de ikke. Det er sådan set – det er lidt en kamp imellem dem og mig. Og nu vil jeg vinde, fordi de har haft magten i så mange år.” (Anne, interview 27.08.20)²⁴

Andre relationer bestod i højere grad i haveejerens forhold til samlinger af planter eller haven som helhed. Det sås der eksempler på i temaet *Haven i verden*, hvor haveejerne tog stilling til havens tilstedeværelse og eksistensberettigelse over for en omkringliggende verden, hvor også rådyr, dræbersnegle, insekter, svære jordbundsforhold og vestenvinden spillede ind. Nogle forligede sig i højere grad med forholdene – såvel ønskede som uønskede påvirkninger udefra – mens andre på forskellige måder forsøgte at kontrollere dem:

”Og prøv lige at se vores grønkål. Vi har haft besøg af kålsommerfuglelarven. De er fuldstændig rippede af at stå hernede (...). Jeg tror, at der var en million larver dernede. Nå ja – grønkålen kommer nok igen. Vi får nok det grønkål, vi skal bruge til vinter.” (Knud og Susanne, interview 28.08.20)

Nogle relationer var mere tankedrevne og forestillede, hvilket temaet *Planter og minder* er et godt eksempel på. Mange af de haveejere, som vi talte med, havde en eller flere planter i haven, som mindede om bestemte personer, steder eller begivenheder (f.eks. en mor, et barndomshjem, et sølvbryllup). I denne tilgang var det at dyrke og opretholde planter også en bevarings- og erindringspraksis, relateret til eksempelvis familiehistorie.

De relationer, vi valgte at præsentere i udstillingen, var på den måde forskelligartede, og de varierede også, når det gælder symmetri. Selv om vi med eksempelvis Hitchings og Bhattis studier in mente havde været opmærksomme på at lade planterne stå frem og også holde øje med deres aktørstatus, var det i undersøgelsen tydeligt, at haveejere og planter i høj grad også væves sammen gennem stærke værdimæssige, sociale, kulturelle og identitetsskabende bånd. Samtidig kunne en haveejer sagtens være engageret i flere forskellige *gørelser* af sine planter og sin have, og samme haveejer kunne dermed være eksempel på flere af de analytiske temaer på én gang²⁵.

24 Nogle af informantcitaterne på udstillingens plancher (se figur 1) er for læselighedens skyld lettere sprogligt tilrettet med informanternes efterfølgende godkendelse. De to citater, der findes i afsnittet ”Forskning: Plante-menneske relationer i haver” i nærværende artikel, er hentet fra plancherne.

25 Studiet og udstillingen er også beskrevet i Frandsen 2021.

Planter som med- og modspiller
 Har du en plante, som du særligt glæder dig over? Eller måske har du en plante, som du indimellem overvejer, om du skal stifte fred med eller tage kampen om mod?

Planterne i haven kaldes for omsorg, omsorg og opmærksomhed, hvordan vokser planten, hvordan ser den ud, hvordan passer den sammen med andre planter, osv. I Havens planter bliver planter dyrket af haveejerne. Nogle interview svar, at mange haveejere også lækker at planterne påvirker dem. Nogle planter får man et tankearbejde til – de spiller med og arter sig som haveejeren gerne vil. Andre planter virker nærmest til at modstå haveejeren, hvad enten det er ukendt eller fx en prydblant, der bare ikke vil gørdeligt. Nogle planter skaber glæde, forundring og fascination, mens andre kan være besværlige og skabe stor frustration.

Åne og brombarbuskene (eksempel fra undersøgelsen)
 "De [brombarbuskene] har ikke opgjort endnu. Det har de ikke. Det er sådan set – det er lidt en kamp imellem dem og mig. Og nu vil jeg vende, fordi de har haft magten i så mange år."
 Åne har også planter i haven, som kunne betragtes som "modspiller" – bl.a. hendes hvidefarvne abelenke, som vokser fint i den ellers så tunge lerjord.

"Det var lidt sæt og gået i gang med Havenlægget det Aar, men Peter Fabian smed Frøken og gav sig upåhøveligt i Slagsmaal med Senegræsset. Det var uklovet ment fra hans Side. Folk stod stille i passanten Hånd og bød ham sammenklæbet rosen han langd Graevleren uden at rette sig op en eneste Gang. Af og til Høj der en Steen eller en særlig ordentlig Graetue tyve Aken bogde fra ham. Det var derfor Folk holdt sig paa Afstand. Minde havde hun vundet sin Kamp. Udvædet hos sigens i Rosen, sidste bære søde paa Gangene."

Johannes Buchholtz: I Fabians Hove, 1919 (novelle)

Haven i verden
 Hvad gør du, når du ser en sneegl i din have? Har du plantet et løbegen for vestevinden? Kan du lide at få besøg af et pindsvin eller et rådyr i din have?

Haven befinder sig i en verden og et miljø, som haveejerne må forholde sig til. Vi har hårt og hårdt og jordbundforhold. Om rådyr i rosenbede, drabesnegle i græsset og insekter, der svæver rundt. Herud kommer store regnsky, grådis, fugle, sol og meget mere. Vestevinden reagerer forskellig på dette. Nogle forliger sig med forholdene – såvel ønskede som uønskede påvirkninger udefra – mens andre vil forskelligvis forsøge at kontrollere dem. Følles for haveejere er, at miljøet og den omkringliggende verden har betydning for, hvordan de indretter deres have og hvilke planter, der groer godt hos dem.

Sommerfuglelærer i grønkåben (eksempel fra undersøgelsen)
 "Og prøv lige at se vores grønkål! Vi har besøg af kålkommerfuglerne. De er fuldstændt rippet af at stå hermede [...] Jeg tror, at der var en million larver døde. Nå ja – grønkåben kommer nok igen. Vi får nok det grønkål, i skal bruge til vinter."

"Han begyndte at plante, men Salluft svævede alle Blade af Planterne, og de gik ud. Han tog fat paa – paa – og paa – indtil han netop fandt den Plante, som Storm og Salluft og Solgylter og Solgylterne ikke kunde lide. Det var en Busk, hvis latenske Navn er Hippophaë Rhamnoides – paa dansk hedder den Kvornorm eller Kirtjarn – en stiv Busk med lange, spidde Grenstamme. Som man kunde vente er Busken netop viltskadelig flere Steder langs Landens, men Buhl indførte den allsaa paa Tofum, plantede den i Tuisindvis paa Skrænterne ud mod Fjorden som den første Lemme for en poststik og ønsket have."

Johannes Buchholtz: Tofum Bjerge, 1930 (artikel)

Haven som kreativ legeplads
 Prøver du at dyrke grøntsager i din køkkenhave, som du aldrig har prøvet at dyrke før? Kan du lide at pøde, eller eksperimenterer du med nye farvekombinationer i dine bede?

Nogle har et arbejdsbord i haven, hvor de kan arbejde med potting og omplantning. Andre har en lille plante-børnehave, hvor nye planter kan vokse til, inden de skal plantes ud i haven. Og så er der dem, som nyder at eksperimentere med nye grøntsager i køkkenhaven. Følles for flere af de haveejere, vi har talt med, er, at haveen bliver et sted, hvor de kan udfolde sig kreativt og eksperimentere med farver, former, placering, potting, nye grøntsager i køkkenhaven og meget mere.

"Der skal ske noget sjovt" hos Hanne og Jan (eksempel fra undersøgelsen)
 "Men hvis – vi har det begge to sådan – at hvis vi kun skulle gøre det her rent, så var vi utant holdt op. Det gider vi simpelthen ikke. Der skal ske noget sjovt." Samme interviewet udslyder de: "Ja, altså lige lidt. Så sådan en kreativ legeplads. Kan det gro? Hvordan kan vi gøre det?"

Hanne og Jan hjælp fx en familie med at "redde" et gammelt abelenke, som familien var bange for, skulle gå ud. Det lykkes dem at tage pødevise og lave nye, sunde træer. Hanne og Jan har opkaldt træet "Gosnar" efter den ældre mand, der i sin barndom spiste æbler af det oprindelige træ.

Johannes Buchholtz: God Lille By, 1937 (roman)

"... Ås, min lille Ven! Flora smilte og rystede endnu mere paa Hovedet. – Jeg er slet ikke dygtig. Jeg læger kun med Tingene – men jeg følger fornøjligt, for jeg har altid haft Sans for Naturen. En Av fra min Mor."

Planter og minder
 Har du en plante eller en blomst i haven, som minder dig om en bestemt person? Eller en oplevelse – måske et sted du har besøgt?

Mange af de haveejere, vi har talt med, har en eller flere planter i haven, som minder dem om en bestemt person i deres liv. Mindere knytter sig ofte til en mor, men vi har også eksempler på minder, der knytter sig til andre familiemedlemmer, venner, naboer eller arbejdspladser. Vi har herudover hørt om, at planter kan vække minder om bestemte steder (fx barndomslejemmet) eller begivenheder (fx et sølvbryllup).

Planterne bliver på denne måde små erindringssteder. De er med til at bære minder om familiemedlemmer, naboer, venner, steder og husholdninger.

Agnete og begæhkanen (eksempel fra undersøgelsen)
 "Jeg godt kan lide at have begæhkaner, her jeg nok fra min oldfar og min far. Oldfar, der var født i 1815, havde Ny Malte papirfabrik ved Ringkøbing og plantede omgivelser til med begæhkaner. Folk mente, at han ikke var rigtig klok, forbage kunne overhovedet ikke gro det. Faktisk sår nogle af min oldfars begæhkaner der endnu. Og så min far plantede begæhkaner ved mit hjem. Det er vel derfor, jeg altid har syntes, at begæhkaner er så fælle."

"... Idag for et Aar siden var det, jeg opkaldte min nye, grønlidende Rose efter hende, tænkte hun en anden Dag, og strakte huse her forudsik Maltebanen for at se, om Berthelsen har det godt. Der findes kun det ene Eksempel i Verden. Jo – den bryder som dens skal. Der skal bare pusses klædt om..."

Johannes Buchholtz: I Fabians Hove, 1919 (novelle)

Planter og sociale fællesskaber
 Kan du godt lide at tale om din have eller planterne i den? Måske med et familiemedlem eller en nabo? Det kan også være, at du er med i et haveforening netværk på de sociale medier?

I vores undersøgelse har det været tydeligt, at haver og planter kan være vigtige ordningsskæringspunkter for samvær og fælles interesse mellem mennesker. Mange deler interessen med deres partner eller nærmeste familie. Andre deler den med naboer eller venner. Vi har også hørt om folk, som følger bestemte personer på de sociale medier eller er med i foreninger eller lignende. Struer Haverets er et godt eksempel.

Inger og rosen (eksempel fra undersøgelsen)
 Inger går op i roser. Hun fortæller: "I... Jeg har en tidligere kollega, som har givet mig nogle roser, og der er jo ikke det, som hun ikke ved om roser. Og vi kan godt sidde en hel eftermiddag og snakke roser. Og det skal andre mennesker ikke høre på, for så tror de, at vi er tosede."

"Dag efter Dag havde Alleen og Søn sammen fulgt denne Naturs Trødsdomslust, at tage et splinteret deligt Blad ud af en gammel vises Stamme. Meget havde de ikke talt sammen, men mange Gange var deres Blyne mødes i nedrige Fontæne, naar de gik ned, Hilsendronen i Natens Løb havde givet Horn en ny pudsig Dreng."

Johannes Buchholtz: Clara von Hoops Mirakler, 1918 (roman)

Fortryllede øjeblikke i haven
 Kender du det, at du et øjeblik glemmer tid og sted, når du pudsningbøst ligger i sprunget ud med den mest fantastisk Favne og du?

Haven er et sted, hvor man kan opleve små "hverdagsmirakler" eller øjeblikke, der nærmest kan følles som fortryllede. Når vi har hørt om disse oplevelser, så er det vores opfattelse, at de opstår spontant, men at haveejerne særligt – bevidst eller ubevidst – kan være med til at gøre dem mulige. Det kunne være ved at dyrke bestemte planter eller ved at designe haven på en helt særlig og personlig måde.

Bodils geogriner (eksempel fra undersøgelsen)
 "Måske det er en geogriner. [...] Og det er det der med, at jeg godt kan lide, at man drøtter lidt ned, når det er vinter. Går i lu, kan man sige. Og det skal de også have lov til de her knolde. At gå i vinter. Og så når det bliver frosket, så kan vi sætte dem i, og så sner og gror det og bliver til blomster. Jo, det er jo helt fantastisk. Det elsker jeg, den proces, der sker, – det er en slags opstandelsesromance."

"Og hun gik al Alleen til Rosenhaven. – Sel sagde hun og trodte til Side. – Hvad siger Du? Er den ikke dejlig? Sprunget ud i Nat. Smit i Aften klækket jeg til dem, men de var den anden lukket. Og nu i Det er jo som et Mirakel. Jeg vidste ikke, at det havde gult ned i det dybe – denne fæse Overgang mellem rødt og gult."

Johannes Buchholtz: Dr. Maltes Hus, 1936 (roman)

Figur 1: Plancher fra særudstillingen Planter og mennesker i Struers haver. Informanternes navne er anonymiseret. Illustrationer: Petra H. Svennevig.

At udstille planter og formidle plante-menneske relationer

I arbejdet mod udstillingen opsøgte en række formidlingsgreb, som skulle præsentere de seks relationer og skabe refleksion hos publikum om egne og andres relationer til haven og dens planter: 1) En fremhævelse af de seks relationer gennem seks fysiske planter. 2) Forskellige tekstlige og visuelle udlægninger af relationerne. 3) En valg-installation, der skulle igangsætte refleksion. Herunder præsenteres disse formidlingsgreb og intentionerne med dem.²⁶

Seks levende planter stod centralt i udstillingen: En rose, hvis lyserøde blomster tittede frem en dag eller to for så at fordufte igen. Et lille bøgetræ, der kunne have været en del af en hæk, men nu stod for sig selv med skinnende mellemgrønne blade. En stikkende brombærgren, der sejlivet indtog pladsen på museumspodiet. En frynset grønkål, som ofte fik gæster, når sommerfugle og larver tog et smut forbi, og som viste sig også at have en stærk tiltrækningskraft på mennesker i udstillingen. Tre forskellige geoginer med store røde og lilla blomster, som hen over udstillingsperioden deltes om pladsen på podiet. Et lille æbletræ, som var tyndt og lidt skævt, men som trofast passede sin opgave som udstillingsgenstand.

Planterne i udstillingen var udvalgt på baggrund af informantciter, ²⁷ og deres forbindelse til det etnografiske studie varierede. Nogle havde et nært forhold til de haver og informanter, som udstillingen handlede om: Æbletræet havde vi lånt af en informant, og brombærkvisten havde vi fået lov til at grave op hos en anden informant. De øvrige planter var købt på en planteskole og af en anlægsgartner. To af dem tilhørte samme art som de omtalte planter i citatet, bøgeplanten og grønkålen. De sidste planter, rosen og geoginerne, var af samme slægt som dem, der blev omtalt i de to informantinterviews, men da informanterne i disse interviews ikke lagde vægt på en specifik art, søgte vi ikke at fremskaffe planter med en direkte materiel forbindelse til informanternes have.

I udstillingsarbejdet overvejede vi, hvordan og med hvilke genstande man bedst formidler plante-menneske relationer, der udspiller sig i haver. Et nærliggende spændende bud findes i et studie af menneske-hest relationer.²⁸ Her valgte man at gøre *horse-things*, det vil sige genstande, der knytter mennesker og heste sammen, til omdrejningspunkt for et stort interviewstudie med hesteejere. På den måde så man på genstandene som et medierende led mellem dyr og mennesker. Man søgte herved en mere symmetrisk tilgang til forståelsen af menneske-

26 Publikum var primært tænkt som haveejere og haveinteresserede. Udstillingen var lille og transportabel. Den var bygget op om to gamle ladcykler, som også kunne bruges til at fragte dele af udstillingen rundt. Udstillingen kunne opleves fra 7. august til 2. september i 2021, på tre haveevents i private haver (inklusiv havevandring og reception), på fødevarerfestivalen 'SANS' i Struer midtby, ved et åben-have-arrangement i en kolonihaveforening i Struer og i Struer Museums gårdhave på flere åbningsdage i august.

27 Se figur 1.

28 Davis & Maurstad 2016.

Figur 2: Georginen i udstillingen. Foto: Line Vestergaard Knudsen.

heste relationerne. Med genstande og fortællinger søgte man i udforskningen at gestalte de relationer, som heste, hesteting og mennesker gensidigt *gør* hinanden i. Inspireret heraf spurgte vi også vores informanter, om de kunne nævne en særlig genstand eller plante, som kunne sammenfatte deres forhold til haven. Her fik vi en række svar (fx hængekøje, havegreb, bænk), som vi måske kunne have lånt eller anskaffet og brugt som genstande i udstillingen. Men da et af de overordnede formål med projektet var at skabe plads til planterne i publikums bevidsthed og tydeliggøre planterne, og vi samtidig fandt, at genstandene ikke havde så stor plads i de plante-menneske relationer, vi havde udvalgt at formidle i udstillingen, valgte vi at udstille planterne for sig selv uden genstande. Ved at sætte planterne på podier håbede vi, at vi på en genstands-orienteret manér kunne fremhæve dem som fysisk selvstændige enheder, der i sig selv kunne gå publikum i møde, sanses og føles i deres tilstand, som bare planter. Vi tog planterne ud af deres miljø og relationelle netværk (haven) og indsatte dem i en ny orden, et nyt miljø og et netværk, som vi havde skabt. Vi lavede store sorte poteskjulere til planterne, som lignede museumspodier, og forsøgte derved at sætte dem, deres materialitet og sanselighed i direkte relation til det forestillede publikum. Hvor der normalt befinder sig menneskeskabte genstande, som vidner om menneskets tilpasningsevne, opfindsomhed, begær, forbrug mv., fandtes der nu levende planter, som ikke umiddelbart fortalte en historie om mennesker, men

Figur 3: Grønkål med sommerfugl på besøg. Et Buchholtz-citat, som passer til temaet Haven i verden ses ovenover. Foto: Line Vestergaard Knudsen.

som vi forestillede os kunne berøre publikum blot ved at være. Planternes blotte tilstedevær blev det genstandsmæssige udgangspunkt for fortællingen.

Den anden del af udstillingen var en mere *genstands-dreven* tekstlig tilgang, som søgte at væve planterne ind i menneskelige og diskursive narrativer om de forskellige plante-menneske relationer. Bagved hver plante placerede vi nemlig en planche, som indeholdt: En beskrivelse af det relevante tema, et tilsvarende interviewcitater fra vores undersøgelse af haveejere, en tegning af temaet/relationen og et par reflektive spørgsmål vedrørende publikums relationer til planter²⁹. Herudover havde vi i vores historiske undersøgelse fundet eksempler fra Buchholtz' litteratur³⁰ på de seks relationer, som vi havde identificeret i vores etnografiske studie. Det kunne tyde på, at der på Buchholtz samtid for cirka 100 år siden fandtes menneskelige glæder, tanker og udfordringer meget lig dem, som haveejerne i vores etnografiske, samtidsundersøgelse havde. Et citat fra Buchholtz' forfatterskab blev derfor koblet til hver af de seks relationer, se figur 3.

I tekst, citater og tegninger blev relationerne således beskrevet, og planterne blev på den måde kontekstualiseret og forklaret i lyset af udstillingens overord-

29 Se figur 1.

30 Se citaterne incl. referencer på figur 1.

nede fokus – nemlig forskellige versioner af plante-menneske relationer i haver. Samtidig var intentionen, at der skulle være et tæt formidlingsmæssigt samspil mellem de fysiske levende planter og tekstbaserede præsentationer af relationerne. Når publikum så planten efter at have læst teksten, ville de måske sætte sig i haveejersens sted, måske kæmpende mod en brombærbusk, måske fordybet i minderne om bedstefars bøgehæk.

For at følge op på den opfordring til selvrefleksion hos publikum, som var en del af udstillingsteksterne, placerede vi i forlængelse af udstillingen et interaktivt element, en *valnøddebod*. Her blev publikum bedt om at tage stilling til, hvilket forhold til planter/haven de bedst kunne kende fra deres eget liv og lægge en valnød i et af seks store pyrex-glas. Tanken var, at publikum, efter at de havde set udstillingens præsentation af de seks temaer, helt eksplicit skulle sætte sig selv i forbindelse med udstillingens fokus. Samtidig var det en mulighed for at monitorere publikums erfaringer med plante-menneske relationer, en monitorering der kunne være interessant for både andre gæster i udstillingen og for museet. I midten af udstillingen var der en lille lokalhistorisk del, som med et par årstalsmæssige nedslag formidlede havehistorien i Struer og havde et stykke græsplæne med som en genstand. Herudover introduceredes Johannes Buchholtz og hans haveinteresse.

Helt centralt for vores formidlingsgreb tænkte vi således ligeligt vægtet 1) planternes materielle tilstedevær og møde med publikum, 2) den tekstlige og illustrative præsentation af de seks plante-menneske relationer, samt 3) vores forsøg på at opmuntre publikum til forundring og refleksion.

At undersøge publikum

Målet med publikumsundersøgelsen var at undersøge, hvorvidt og hvordan de formidlingsmæssige formål med udstillingen – at skabe refleksion, forundring og øge bevidstheden om andres og eget forhold til havens planter – blev opnået. Ligesom vi søgte at undersøge, hvordan brugen af planter i udstillingen virkede på publikum. Det gjorde vi ved at undersøge de oplevelser, fortolkninger og videre-tænkninger af udstillingen, som opstod hos publikum.³¹ Publikumsundersøgelsen havde to primære metodiske tilgange: Observation og interview.

Der blev observeret i udstillingen cirka 15 timer med cirka 150 unikke besøg. Ved observationerne blev der registreret udtryk for interesse, morskab, alvor, kedsomhed mv., og vi forsøgte at lægge mærke til publikums bevægelser og fysiske aktiviteter i udstillingen. Eksempelvis med fokus på hvilken rækkefølge publikum så udstillingens elementer, og om publikum berørte planter eller andre

31 Macdonald 2002; Lindauer 2005.

udstillingselementer. Samtaler og interaktioner mellem publikum i udstillingen blev noteret.

Den anden tilgang i publikumsundersøgelsen var interview. Den del bestod i uformelle samtaler med publikum i forbindelse med udstillingsvisningen og dertil mere strukturerede og dybdegående interviews et par uger senere.³² Spørgsmålene vedrørte publikums erindringer om, oplevelser af og refleksioner over udstillingen. Eksempelvis: Har du tænkt på udstillingen siden den dag, du så den (hvilke tanker)? Har du talt med nogen om udstillingen (hvad har I talt om)? Har udstillingen givet anledning til nye tanker om dit eget forhold til planter/have (hvilke)? Hvordan vil du beskrive udstillingen med få ord? Hvad tænker du, at museet vil vise med denne udstilling?

Publikumsundersøgelsen: De levende planter

Til vores store overraskelse var der næsten ingen, som uopfordret nævnte de levende planter som noget særligt ved udstillingen. Kun en person sagde, at de levende planter gjorde udstillingen anderledes end en typisk museumsudstilling. Samtidig observerede vi dog, at flere ved ankomst til udstillingen gik direkte hen til en bestemt plante, rørte ved den og undersøgte den. Eksempelvis styrede en dame direkte hen mod grønkålen og undersøgte den med hænderne, mens hun sagde til observatøren: ”Jeg kigger efter larver, jeg har dem [grønkål] jo selv, under dug om foråret, men det er som om, at larverne bare bliver større af det.” I den slags tilfælde var det, som om publikum sidestillede udstillingens plante med den plante, de havde derhjemme. Når de kunne røre og undersøge den derhjemme, så kunne de også gøre det på udstillingen. Planterne i udstillingen blev opfattet som en form for allemandseje og almindeligheder og ikke så meget som nogle utraditionelle museumsgenstande.

Vi så også, at planterne var med til at skabe engagement og samtaler blandt publikum i udstillingen. En blandt publikum (som også havde været informant i undersøgelsen) henvendte sig til flere andre blandt publikum og fremhævede, at brombærbusken kom fra hendes have. En anden udbrød ved synet af brombærplanten: ”Den dér, den hader jeg”. En tredje fortalte, at hun kendte en af de interviewede i det etnografiske studie, og at det derfor var interessant at se ”hendes” bøgehæk i udstillingen:

32 Ved udstillingsvisningen spurgte vi nogle blandt publikum, om de ville være interesserede i at blive kontaktet et par uger senere for et interview. Der blev indsamlet kontakinfo på 12 personer, men det var kun 7 personer, det efterfølgende var muligt at komme i kontakt med og træffe aftale om interview med. De syv interview blev foretaget per telefon og varede op til 30 minutter.

Figur 4: Udstillingen vises ved en have-event på en gård udenfor Struer, august 2021. Foto: Line Vestergaard Knudsen.

”...og så kom vi til at tænke over det med bøgehækken, for Agnetha [som er med i undersøgelsen] hendes have har vi overtaget, og de er fantastiske de bøgehække, vi er så glade for dem, og det [udstillingen] fik os til at tænke mere over det. Vi er glade for dem, vi havde ikke sådan tænkt på dem som noget specielt, men det gør vi da nu.” (observation og samtale, 21. august)

Alt imens planterne opfattedes som almindeligheder, satte de således også gang i umiddelbare reaktioner, både i retning af samhørighed, afsky eller glæde – alt sammen reaktioner tæt knyttet til de specifikke planter, som i citatet herover. Der var flere, der i mødet med udstillingen på lignende vis kom til at tænke på, hvor meget de elskede eller hadede en plante, men der blev ikke tænkt videre på, hvad det vil sige at elske/hade eller i det hele taget have relationer til planter.

Samtidig omtalte flere udstillingen generelt som hyggelig, dejlig, og sjov. Mødet med udstillingen vakte gode tanker eller en fornemmelse af velvære, uden at publikum rigtig kunne forklare hvordan og hvorfor. I analysearbejdet gjorde det os, i første omgang, forundrede og endda lidt skuffede. Hvorfor gav udstillingen anledning til velvære og gode tanker, og nogen gange afsky, fremfor den refleksion over mødet med planter, som der i udstillingsarbejdet var sigtet i mod? Her er det interessant at spørge, hvad formålet med en mere genstands-orienteret og sanselig tilgang til udstillede genstande (såsom levende planter) skal være. Skal dette sanselige møde blot stå som et tilstedevær, som publikum reagerer på med glæde/afsky uden videre refleksion, eller skal det transformeres til sproglige refleksioner? Hos Bencard hersker en dobbelthed overfor disse spørgsmål. På den ene side er det sanselige møde med genstandene en måde at træne publikums væren i verden gennem det mærkbare. Det vil sige at gøre dem i stand til at sanse

Figur 5: Udstillingen vises ved kolonihaveforeningen Fjordglimt på åben have-dag, august 2021. Foto: Line Vestergaard Knudsen.

og mærke verden umiddelbart fremfor altid at gribe verden med sproglige termer og diskurser og dermed sætte den ind i et "linguistic predicament of representational thinking".³³ Når genstande gives tilstedevær, *presence*, i publikums reception, bliver de som en direkte berøring fra fortiden. På samme vis havde vi søgt at gøre de levende planter tilstedeværende, så de kunne give publikum anledning til øjeblikkelige og fortættede oplevelser af forbindelser til både planten og de relationer, vi søgte at formidle. Samtidig fremhæver Bencard på den anden side, at:

"Presence is important because it ties in with an important layer of existential concerns, and because it is necessary to make sense of meaning. They [presence and meaning] cannot be separated, and attempting to understand one without the other means losing sight of their intertwined natures."³⁴

Det kan forstås sådan, at tilstedevær og det fysiske sansebetonede møde med genstanden er med til at berige publikums mere meningsfulde og sproglige refleksioner over givne emner, ligesom denne virkning også gælder omvendt. Dermed har

33 Bencard 2014, s. 7.

34 Bencard 2014, s. 38.

den genstands-orienterede tilgang et formål, der på sin vis ligger udenfor sig selv, og man bør derved også kunne sætte det i relation til den sproglige refleksion, som publikum knytter til eksempelvis en udstilling.

I vores sammenhæng kunne man således have håbet, at det ”hyggelige, dejlige og sjove” møde med planterne også havde givet anledning til flere meningsfulde refleksioner over plante-menneske relationer blandt publikum. Men dette udeblev, i hvert fald når vi taler om modtagelsen af selve de levende planter i udstillingen. Alligevel fandt vi planternes tilstedeværelse i udstillingen effektfulde, for selvom publikum (undtagen én) ikke reflekterede over de levende planter som noget særligt ved udstillingen, gav de levende planter, mens publikum var i udstillingen, anledning til fysiske interaktioner, følelsesmæssige reaktioner, engagement og samtaler. Udstillingens levende planter katalyserede på den måde endnu flere plante-menneske relationer. Ligesom nogle nævnte, at de blev endnu gladere for deres plante, eksempelvis bøgehækken, ved at møde dens repræsentant i udstillingen. Planterne spillede en rolle for publikumsoplevelsen ved at tiltrække publikum og ved at give en række *reaktioner* hos publikum, men deres rolle og tilstedeværelse i udstillingen var bare ikke noget, publikum reflekterede særligt over bagefter.

Publikumsundersøgelsen: Tekstlige og grafiske præsentationer af relationer

De seks temaer, som beskrev forskellige plante-menneske relationer i haver, vandt umiddelbar genklang hos publikum, og sammenhængen mellem overskrifter, tegninger, planter, tekst-citater og reflektoriske spørgsmål var forståelig for alle – ”selv for børn”, som en blandt publikum sagde. En stor del af publikum brugte tid på at læse plancherne, og flere stod samtidig og talte med andre om teksten og om den tilhørende plante. Tydeligvis var det illustrationerne (af Petra H. Svennevig), der af flest publikum blev fremhævet som noget særligt ved udstillingen. De blev omtalt som flotte og sjove, men også som tankevækkende i og med at de tog den pågældende plante-menneske relation og vred den til noget lidt ekstremt eller overdrevent. Eksempelvis manden, der vogter indgangen til sin have som en port til himlen og dermed – ved enten at blokere for eller byde snegle og mælkebøtter indenfor – kontrollerer, om haven skal være en del af den omgivende verden eller skjærmes og isoleres fra denne.³⁵ Det var for flere blandt publikum netop illustrationerne, der bagefter kunne huskes som en slags markører for de relevante relationer. Selvom publikum kunne huske de beskrevne relationer og også nævnte nogle af disse i interviewene, var der ingen der huskede specifikke

35 Se figur 1.

citater eller andet af det tekstlige indhold på plancherne. Nogle enkelte nævnte inddragelsen af Buchholtz-citater i udstillingen, at det var sjovt. Men der var ingen, der kommenterede sammenhængen mellem det historiske og den samtidige undersøgelse. Buchholtz-citaterne blev som tidligere nævnt inddraget i udstillingen, fordi de eksemplificerede fortidige udgaver af de seks plante-menneske relationer præsenteret i udstillingen. Vi havde forventet, at citaterne ville give anledning til refleksion over forskelle og ligheder i plante-menneske relationer hen over et århundrede. Men refleksion over denne kobling mellem fortid og nutid var ikke udtalt blandt publikum, hverken ved observationerne i udstillingen eller senere i interview. Man kan måske sige, at mens vores fokus på de forskellige plante-menneske relationer, de forskellige gensidige *gørelser* af planter og mennesker, virkede til at være velformidlede gennem tekster og illustrationer, var vores forsøg på at skabe refleksioner gennem de sanselige møder mellem planter og publikum mindre effektivt. Vores forestilling om, at publikum ville kunne indleve sig i relationerne ved en vekselvirkning mellem planternes sanselige tilstedeværelse, det genstands-orienterede, og teksternes fremstilling af relationerne, de multiple *gørelser*, og dermed få en slags symmetrisk input til forståelsen af plante-menneske relationerne, blev altså ikke helt til virkelighed. I stedet var det i primær grad gennem tekster og illustrationer, at publikum forstod udstillingens fokus på plante-menneske relationer.

Publikumsoplevelsen: Opmuntring til refleksion

Stort set alle udstillingens besøgende puttede en valnød i et glas. Enkelte gik direkte til valnødderne og puttede i uden at se resten af udstillingen. Det gjaldt særligt, da udstillingen blev vist på SANS-festival, hvor der i forvejen var mange stande med ting, man kunne prøve eller smage. Her fandt publikum det helt naturligt at gå hen og lægge valnødder i glas. Langt de fleste læste dog teksterne, inden de lagde en valnød i glas. Publikum talte om, at udstillingen præsenterede en række *havetyper*, og ideen om at karakterisere sig selv som én havetype blandt en række valgmuligheder virkede tydeligvis ikke fremmed. Dette var ikke helt i harmoni med undersøgelsens perspektiv, hvor *relationen* var i fokus fremfor forskellige mennesketyper. Det var bevidst, at vi benyttede os af et *hvilken type er du?*-lignende format, fordi vi tænkte, at det ville virke engagerende og samtidig være et genkendeligt element for publikum. Det viste sig også, at det skabte refleksioner og forbindelser mellem udstillingen og publikums egen plante- og havepraksis. Ulempen var dog, at det – som beskrevet – i højere grad blev den lidt ensidige mennesketype-aspekt af relationen, publikum tog med derfra, end en refleksion over plante-menneske relationer som noget mere symmetrisk. Adskillige blandt publikum reflekterede efter valget i valnøddeboden over forskellighed,

Fortryllede øjeblikke i haven	68 valnødder
Haven som kreativ legeplads	53 valnødder
Planter og minder	49 valnødder
Planter som med- og modspillere	40 valnødder
Planter og sociale fællesskaber	24 valnødder
Haven i verden	13 valnødder

Tabel 1: Opgørelse af afstemnings-valnødder efter udstillingsafslutningen.

og at der skal være plads til forskellige måder at holde have og forholde sig til planter. Flere følte sig bekræftede og anerkendte i forhold til deres egen relation til haven og måde at *gøre* have på:

”Nogle vil sige at vores have, den er da rodet, men der skal .være plads til pindsvin, og der skal være plads til insekter, og der skal være mange forskellige farver blomster og arter, blomsterarter. Vi har kompostholder og et hjørne, hvor vi har alle de her grene liggende. Naboerne har set udstillingen og fandt det tankevækkende, da deres have altid skal være meget fin. Men betydningen af, at „vores have ser ud, som den gør i forhold til deres have“, det har vi snakket om før. Men det her var en bekræftelse på, hvad det er, vi går og gør ifht. deres..” (publikumsinterview 3)

De refleksioner over egne planterelationer, der her opstod blandt publikum, var oftest relateret til en bred tilgang til eget havehold, hvor man tog det overordnede forhold til haven i betragtning og ikke relationen til enkelte planter. Dog viste en optælling af valnødder efter udstillingsperioden (se tabel 1), at temaerne *Planter og minder* og *Planter som med- og modspillere* – med hhv. 52 og 40 valnødder – også havde fået en del stemmer blandt de seks temaer. Det ville være svært at forestille sig, at publikum, som stemte på et af disse to temaer, ikke havde specifikke planter i tankerne. Så selvom vi i vores samtaler og interviews ikke fandt det udbredt, at publikum fortalte om sådanne nære relationer og mere plante-aktive relationer, har forholdsvist mange blandt publikum måske alligevel forholdt sig til disse aspekter som en del af mødet med udstillingen.

Vi konkluderer, at det lykkedes at skabe refleksion, forundring og øge bevidstheden hos publikum om andres og egne måder at dyrke have. Især de brugerinddragende tiltag gav anledning til, at publikum satte udstillingens indhold i relation til eget forhold til haver, og det afstedkom nye tanker om forskellige tilgange til, og *gørelser* af, havehold. Fremhævelsen af planterne som særligt sanselige og tilstedeværende elementer i udstillingen fandt vi dog, at kun få blandt publikum reflekterede over efter at have set udstillingen.

Opsamling og diskussion

Vores udgangspunkt for denne artikel var bestræbelsen på at give de nære biosociale relationer mellem mennesker, haver og planter plads på museet. Vi har i artiklen berørt forsøget på at undersøge sådanne relationer. Men det er først og fremmest processen mod formidling af de biosociale relationer og vores erfaringer med publikums modtagelse, oplevelse og refleksioner over formidlingen, der har været artiklens omdrejningspunkt.

Undersøgelsen tydeliggjorde forskellige versioner af plante-menneske relationer i haver, som vi i udstillingen valgte at formidle som en række temaer. Vi forsøgte at fremhæve de symmetriske forhold mellem planter og mennesker, men inddrog også de versioner af plante-menneske relationer som i højere grad beskriver menneskers motiver og planer med havehold, da dette viste sig at fylde meget blandt informanterne i vores studie. I udstillingen søgtes på en *genstandsorienteret* måde at fremhæve planterne som fysisk selvstændige enheder, der selv kunne gå publikum i møde ved at blive sanset og følt som netop planter. Samtidig søgtes de praktiserede, følelsesmæssige og sociale relationer knyttet til planterne formidlet i tekst, citater og tegninger.

Publikumsundersøgelsen viste, at vores tanker om multiple *gørelser* af planter i haver vækkede genklang hos publikum, og at det var brugbart for publikums videre refleksioner at se haver og planter som noget, der findes i flere versioner. Det gav dem en ramme og et sprog til at tænke over og tale med andre om deres og andres tilgang til planter, og især til haver. Publikumsundersøgelsen viste nemlig også en tydelig opmærksomhedshældning mod den del af projektets overordnede emne, som handlede om haven som helhed, fremfor den del, der omhandlede mødet med selve planterne, de nære biosociale relationer. Det var let at fastholde et fokus på de versioner af plante-menneske relationer, som omhandlede haver og havehold, formentlig fordi mange blandt publikum selv havde betydningsfulde relationer af den slags. Det var ligeledes nemt for publikum at tale om udstillingen som udtryk for en almen holdning om, at vi skal passe på verden og dens planter. Flere nævnte netop, at udstillingens budskab måtte være, at mennesker bør passe bedre på naturen. Omvendt var det sværere at holde fokus på den del af formidlingen, som fremhævede nære relationer mellem mennesker og planter, og som for os kom til at stå som de mere symmetriske versioner af plante-menneske relationer. Tanken om at de-centrere mennesket og fokusere på de mere gensidige aspekter af deres relationer til planterne var udfordrende at virkeliggøre og kommunikere til publikum. Måske kunne vi indholdsmæssigt have valgt en skarpere vinkel ved ikke både at tale om havehold og nære relationer til planter, men have fokuseret udelukkende på netop de versioner som bestod i nære relationer til planterne (*Planter som med- og modspillere* og *Fortryllede øjeblikke i haven*), som vi havde fundet i museets undersøgelse af haveejerne. Vi kunne have søgt at

fremhæve disse på grund af deres anderledes plante-aktive og måske mindre velkendte karakter overfor publikum sammenlignet med de øvrige temaer. Omvendt ville vi så have frakoblet os den del af emnet, som mange blandt undersøgelsens informanter og publikum umiddelbart lod til at finde relevant og relaterbar, nemlig haveholdet med dets forskellige menneskelige motiver og udtryksformer.

Samtidig indebar udstillingen også et mere formmæssigt forsøg på at skabe symmetriske møder med planterne i udstillingen ved en sanselig *genstands-orienteret* tilgang. Vi ønskede, at publikum skulle dvæle ved planterne og i sammenhæng med den skriftlige formidling tænke over deres tilstedeværelse som forunderlige levende væsener, som elskede eller hadede aktører, som besværlige eller lette venner. Vi håbede, at planterne måske kunne bidrage til en mere sanselig oplevelse af de formidlede plante-menneske relationer – og at en sådan oplevelse kunne danne grobund for publikums videre refleksioner over de formidlede plante-menneske relationer. Som beskrevet i analysen af publikums modtagelse af udstillingen var dette formidlingsgreb – at sætte levende planter på podier – dog ikke noget, der gav anledning til særlig respons hos publikum, efter at de havde set udstillingen. Ligesom i Hitchings studie³⁶ faldt det de fleste naturligt at tale om de enkelte planter, når de var i nærheden af dem og blev spurgt direkte om dem. Ellers forekom det svært for dem. Måske var det vanskeligt for publikum at genkalde sig planterne, når de bagefter tænkte på udstillingen. Vi så det som et tegn på en tendens til antropocentrisme, når folk hellere ville se på sig selv som havetyper og tale om havehold end gå i dybden med deres nære relationer til andre arter. Omvendt fungerede planterne som en slags tiltrækning og et samtaleemne i udstillingen, så de havde tydeligvis en effekt. Dertil var der flere blandt publikum, der omtalte udstillingen som hyggelig, dejlig, sjov, og som noget, der vakte gode tanker. På den baggrund kunne man foranlediges til at konkludere, at planterne i udstillingen lykkedes med sanseligt at stimulere og hensætte og fordybe publikum i henholdsvis positive eller negative følelser omkring plante-menneske relationer. Man kunne understrege, at tiltrækningen og de sådanne lidt uforklarbare følelser netop er, hvad den sanserigede genstandsorienterede tilgang kan bidrage med.

Her er det dog alligevel interessant at spørge, hvad formålet med at sætte det sanselige møde med genstande i centrum for formidling skal være. Mens den *sensoriske vending* i museet har givet os gode bud på, hvordan det sanselige kan indgå i museumsformidlingen, kræves der nok mere overvejelse og nytænkning af, hvad sådanne udstillingers formål i relation til et publikum skal være. Som tidligere nævnt ser Bencard til dels et sammenfald mellem *sense-making* og meningsdannelse. Der er dog også stemmer, der taler for at ikke al museumsformidling skal have meningsdannelse og læring som formål. Eksempelvis argumente-

36 Hitchings 2003.

rer Uchida & Peng for en retning væk fra en "default emphasis on educational value"³⁷ i relation til museumsudstillinger. De fremhæver tilgange til udstillinger, som giver anledning til sansemæssig fordybelse og følelse. Men hvordan man undersøger publikums oplevelse og udbytte af denne type udstilling og formidling, giver de ikke svar på.

I vores publikumsundersøgelse var vi interesserede i, om vi havde opnået formidlingsformålet om at skabe refleksion, forundring og øge bevidstheden om menneskers relationer til planter, og dermed kobledede vi i høj grad det sanselige med det reflektive. Vi havde forestillet os publikums sanselige møde med planterne som en del af vejen til en refleksion over plante-menneske relationer. Ad flere veje lykkedes det at skabe refleksion og tanker vedrørende emnet, men som nævnt var det ikke i så høj grad koblet til det sanselige møde med de levende planter i udstillingen. Vi så således, at det nære sanselige møde med planten havde effekt i udstillingen, men ikke eksplicit var koblet med den refleksion udstillingen afstedkom. For den refleksion vedrørte typisk mere generelle værdier og motiver relateret til havehold. Vi anså det som et klart formidlingsgreb at stille planter på podier og dermed gøre planterne til *museumsgegenstande* for virkelig at vise, at de skulle have plads. Men det viste sig, at publikum, undtagen en enkelt, ikke bevidst registrerede dette som opsigtsvækkende eller særligt. Det, vi tænkte var et tydeligt forsøg på at fremhæve planternes fysiske, levende og symmetriske tilstedeværelse, forsvandt hos publikum i et fokus på havehold, som var noget man i forvejen havde interesse for og måske også var vant til at tale om.

Det bekræfter blot to velkendte udfordringer i museumsformidling, at tydelighed er nødvendigt, og at publikums forforståelse af et emne er noget, man skal forholde sig til i formidlingen. Hvis man gerne vil give planterne mere plads, må man formidle de gode eksempler på, at planterne *tager* plads og *gør* noget. I udstillingsformidlingen udvalgte plante-menneske relationer, som repræsenterede et bredt udsnit af vores empiri fra haveundersøgelsen og ikke kun de versioner, hvor planterne var mest aktive og tog mest plads. Men når nogle aspekter er mindre velkendte og italesat end andre, skal de måske forstærkes og gives mere plads, en form for overrepræsentation, for at de faktisk ses af et publikum, fordi de ellers forsvinder blandt det, vi er vant til at se og forstå på museet. Og hvis et betydeligt sanseligt tilstedevær af planterne er et af målene i formidlingen, så skal man give planterne så meget plads, at de ikke overdøves af tekster og menneskelig tankegang om multiple *gørelser*.

At brombærkvisten, grønkålen, georginen, rosen, æble- og bøgetræet samtidig stod og gjorde ting i udstillingen, som vi ikke havde bedt dem om: Trak interesserede insekter til, slugte vand og satte blomster, bredte sig eller visnede lidt hen, satte samtaler og tanker i gang – ser vi som tegn på, at de nu alligevel virkede ved

37 Uchida & Peng, 2019, s. 308.

deres blotte tilstedevær. De gjorde noget ved udstillingen, så det ikke blot var den motiverede menneskelige dimension, der var repræsenteret. Planterne var tydeligvis også med. De berørte publikum, så publikum omtalte udstillingen som hyggelig, dejlig, sjov, og som noget, der vakte gode tanker. Måske var de derved også med til at formidle noget af det vigtigste, der gik på tværs af alle plante-menneske relationer i museets studie, nemlig den velvære og glæde som haveejere i de fleste situationer oplever ved planterne.

Litteratur

- Bencard, Adam 2014. „Presence in the museum. On metonymies, discontinuity and history without stories”. *Museum and Society*, 2014: 12(1), s. 29-43.
- Bencard, Adam 2018: „Why Looking at Objects Matters: An Argument from the Aesthetic Philosophy of Alexander Gottlieb Baumgarten.” *Museum Worlds*, 6(1), s. 48-59.
- Bhatti, Mark; Church, Andrew; Claremont, Amanda & Stenner, Paul 2009: „‘I love being in the garden’: enchanting encounters in everyday life.” *Social & Cultural Geography*, 10:1, s. 61-76.
- Brichet, Nathalie S. & Hastrup, Frida 2019. „Curating a Mild Apocalypse: Researching Anthropocene Ecologies through Analytical Figures”, Hansen, Malene Vest, Henningsen, Anne Folke & Gregersen, Anne (red.) *Curatorial Challenges: Interdisciplinary Perspectives on Contemporary Curating*, s. 120-32, London: Routledge.
- Davis, Dona Lee & Maurstad, Anita 2016: „Horse Things: Objects, Practices and Meanings on Display”. Davis, Dona Lee Davis & Maurstad, Anita (red.): *The meaning of horses: biosocial encounters*. Routledge, 2016
- Dudley, Sandra H. 2012: „Encountering a Chinese horse”. *Museum objects: Experiencing the properties of things*, 2012, s. 1-14.
- Fenske, Michaela Katharina; Elpers, Sophie & Fenske, Michaela 2020: „Multispecies Worlds in the Museum”. *Ethnologia Europaea* 2020: 49/2.
- Frandsen, Thomas Østergaard 2021: „Mennesker og planter i Struers haver“. I: *Det lokalhistoriske magasin – Struer 2022*, Struer Museum, s. 26-36.
- Harrison, Rodney 2015: „Beyond “natural” and “cultural” heritage: Toward an ontological politics of heritage in the age of Anthropocene”. *Heritage & society*, 2015: 8(1), s. 24-42.
- Hitchings, Russell 2003: „People, plants and performance: On actor network theory and the material pleasures of the private garden”. *Social & Cultural Geography*, 2003: 4/1, s. 99-114.
- Ingold, Tim & Palsson, Gisli (red.). 2013: *Biosocial becomings: integrating social and biological anthropology*. Cambridge University Press.

- Law, John 1994. *Organising modernity: Social ordering and social theory*. John Wiley & Sons.
- Lindauer, Margaret 2005: „What to Ask and How to Answer: A Comparative Analysis of Methodologies and Philosophies of Summative Exhibit Evaluation”. *Museum and Society*, 2005: 3, s. 137–152.
- Macdonald, Sharon 2002. The Active Audience and the Politics of Appropriation. Sharon Macdonald: *Behind the scenes at the science museum*. Berg Publishers, s. 217-243.
- Maurstad, Anita 2010: „Cultural performances of cod-at Tromsø University Museum”. *Tidsskrift for kulturforskning*. 2010: 9(1).
- Mol, Annemarie 1999: „Ontological politics. A word and some questions“. *The Sociological Review*. 1999: 47, s. 74-89.
- Meyer, Kathrin & Judith Elisabeth Weiss 2019: „Von Pflanzen und Menschen: Über ein ungleiches Verhältnis”. Kathrin Meyer & Judith Elisabeth Weiss (red.). *Von Pflanzen und Menschen: Leben auf dem grünen Planeten*. Göttingen: Wallstein Verlag, s. 10–13.
- Olsen, Bjørnar 2010. *In defense of things: archaeology and the ontology of objects*. Rowman Altamira.
- Rehwagen, Ulrike 2017: „Bio – Biotop – Biotopia: Ein Museum des Lebens”. *Aviso*, 2017: 4. s. 42–45.
- Reinert, Wiebke 2020: „Enlivening Exhibitions: Zoos, Open-air Museums, and the History of Living Animals in Human Sceneries of Display”. *Ethnologia Europaea*, 2020: 49(2).
- Schimek, Michael 2020: „Between Reconstruction of the Past, Visitor Expectations and Animal Well-being: Told and Untold Stories about Human–Animal Relationships at Open-air Museums”. *Ethnologia Europaea*, 2020: 49(2).
- Thorsen, Liv Emma (2018). Animal matter in museums: Exemplifying materiality. Kean, Hilda & Howell, Philip (red.). *The Routledge Companion to Animal-Human History*. Routledge. s. 171-193.
- Uchida, Maholo & Peng, Jingyu 2018: Feeling the exhibition: Design for an immersive and sensory exhibition experience. Drotner, Kirsten; Dziekan, Vincent; Parry, Ross & Schröder, Kim C. (red.). *The Routledge handbook of museums, media and communication*. Routledge. s. 306-214.

English summary

Planter og mennesker i Struers haver

Garden owners engage in a variety of relationships with plants. Through these relationships plants and people are connected and even intertwined with

each other's life experiences and stories. Plants thereby bring new questions, perspectives and opportunities to the study and conveyance of cultural history. This article asks how cultural history museums may communicate plant-human relationships in ways that spur their audiences' reflections about their own relationships with plants? How do audiences experience and interact with cultural-historical communication that dedicates space to plants?

The article discusses these questions based on an analysis of the research and communication planning preceding the exhibition *Plants and People* in Struer's Gardens, at Struer Museum, Denmark. Further, the article analyses an audience study that sought to understand how the exhibition, its message and purpose, was translated into experience and reflection by audiences.

Two significant aspects of the exhibition were, first, the attempt to emphasize symmetrical relationships between plants and people and, second, an object-oriented approach to artifacts (that were all plants). The exhibition sought to highlight plants as artifacts that could themselves meet the audience by being sensed and felt as plants. At the same time, the practiced, emotional and social relationships attached to the plants that the exhibition sought to convey were presented in text, quotes and drawings.

The audience survey showed that the museum's thoughts about multiple plant-human relationships in gardens resonated with the audience, and that it was fruitful for the audience's further reflections about gardens and plants as something that exists in several versions or ontologies. However, the highlighting of plants as part of symmetrical relations to humans and the highlighting of plants as particularly sensuous and present elements in the exhibition were less significant in the audiences' reflections after seeing the exhibition. Still, we found that plants were present as well as acting on audiences' emotions and conversations during and after the exhibition.

Andreas Kjellerup Hundahl, Lotte Isager & Ida Theilade

Andreas Kjellerup Hundahl (f. 1993) er agronom fra Københavns Universitet med speciale i etnobotanik. Han guider ture under navnet Sultne botanikere, hvor han formidler om spiselige- og medicinske planter og deres kulturhistoriske anvendelse. Han har et stærkt ønske om at forbinde mennesker og natur. I samme ånd som tidligere etnobotanikere er det vigtigt for ham at viderebringe glemt viden og tradition og sætte den på dagsordenen, så flere kan få gavn af den. Idéen til studiet om de danske medicinplanter var at genfinde en lokal urtemedicin i et globaliseret Danmark. Siden 2020 har han deltaget i projektet 'Nordvestjyllands kulturhistorie som etnobotanik' og har bidraget med en herbarieudstilling til Hjerl Hede Frilandsmuseets tema 'Kloge folk og trolddomsurter'.

Lotte Isager (f. 1964) er antropolog og geograf, Ph.d. Hun er ansat som museumsinspektør på de Kulturhistoriske Museer i Holstebro og har siden 2019 ledet projektet "Nordvestjyllands kulturhistorie som etnobotanik", et samarbejde mellem fem kulturhistoriske museer og forskere fra Aalborg og Københavns universiteter. Lotte er særligt optaget af, hvordan planter og dyr kan blive synliggjorte og integrerede i kulturhistorien som andet og mere end ressourcer for mennesker. Forud for dette arbejde har hun i tyve år forsket og undervist i naturforvaltning, landbrugsudvikling og institutionel kapacitetsopbygning ved universiteter og forskningsinstitutioner i Danmark, Thailand, Vietnam, Kenya og Tanzania.

Ida Theilade (f. 1964) er professor i etnobotanik og forvaltning af tropiske skove ved Institut for Fødevarer- og Ressourceøkonomi på Københavns Universitet. Hun har gennem de seneste 25 år arbejdet med etnobotanik og forvaltning af tropiske skove, som både forsknings-, undervisnings-, og formidlingsfelt. Ida underviser kurset Anvendt Etnobotanik på Københavns Universitet

og vejleder PhD- og kandidatstuderende i etnobotanik primært i troperne men i stigende grad også i Europa og Danmark. Siden 2020 har hun deltaget i projektet 'Nordvestjyllands kulturhistorie som etnobotanik' i samarbejde med fem kulturhistoriske museer fra Vest- og Nordjylland. Ida Theilade er Chair for International Work Group for Indigenous Affairs (IWGIA) og medlem af WWF Danmarks Videnskabelige Komite.

Keywords: Etnobotanik, Danmark, Kloge Folk, Medicinplanter, Tradition, Viden

DANSKERNES BRUG AF MEDICINPLANTER

– tradition, viden og motivationer

Danmark, og i særdeleshed Midt- og Vestjylland, har en veldokumenteret historisk tradition for brug af medicinplanter. Etnobotaniske studier af nutidig brug af medicinplanter i Danmark er til gengæld fåtallige. Formålet med dette studie var at kortlægge brugen af medicinplanter i Danmark. I alt 169 plantearter tilhørende 65 familier blev registreret som værdifulde i nutidig dansk urtemedicin. En sammenligning med historiske kilder fra 1800-tallets brug af medicinplanter viste 85 nye plantearter, mens anvendelsen af 71 arter var forsvundet. Lidt over halvdelen af de nye arter var ikke-hjemmehørende i Danmark. Kombinationen af 'nye' og 'glemte' arter indikerer, at nutidens urtekendskab er levende og dynamisk. I diskussionen forholder vi os ud fra kortlægningen af nutidens brug af medicinplanter i Danmark til spørgsmål om kontinuitet og forandring, dels i forhold til studier fra andre europæiske lande, dels i forhold til en dansk historisk tradition for viden og praksis om medicinplanter. En levende dansk etnobotanisk tradition kan være med til at styrke følelsen af identitet og forbundenhed med kulturhistorien og naturen.

Etnobotanik er studiet af menneskets brug af og forhold til planter. Etnobotaniske studier i Europa er blevet brugt til at dokumentere traditionel brug af planter, samtidig med at der har været en stigende bekymring for, at viden og praksis var ved at forsvinde.¹ Socioøkonomiske og kulturelle forandringer har radikalt ændret europæernes livsstil og ofte ført til en erodering af traditionel etnobotanisk viden.² Omfanget og hastigheden af globale forandringer i det 20. århundrede rejste spørgsmålet, om etnobotaniske traditioner ville forsvinde eller forandre sig under urbanisering, teknologisk udvikling og globalisering.³ Et stigende antal studier har dog vist, at etnobotanisk viden ofte bevares i områder under indflydelse af globaliseringsprocesser, og at denne viden er tilpasningsdygtig overfor socioøkonomiske og miljømæssige ændringer.⁴

Viden om planter, der kan bruges som mad og medicin, er vigtige for lokalsamfundets modstandsdygtighed. Op til Anden Verdenskrig var indsamling af vilde planter et vigtigt supplement i den daglige husholdning mange steder i Europa,⁵ men nu til dags er indsamling af planter ikke længere en nødvendighed.⁶ Selvom de fleste studier beskriver et fald i sankning af vilde fødevarer- og medicinplanter, bevares nogle af disse praksisser stadig, og i visse tilfælde bliver de tilmed mere populære. Dette er ofte et resultat af ny regionalisme og turisme, der søger autenticitet i fødevarer, arkitektur og landskaber.⁷ En ny interesse for urtemedicin er observeret blandt unge og midaldrende europæere. Der findes populærlitteratur om urter,⁸ seminarer, højskolekurser, guidede ture, og online netværk om indsamling og brug af urtemedicin.⁹

Flere studier har søgt at kortlægge europæernes bevæggrunde til at vælge urtemedicin. Motivationen kan inddeles i to hovedkategorier: i) En oplevelse af urtemedicins positive effekter, en holistisk sundhedsforståelse, samt ønsket om at tage en mere aktiv rolle i sin egen sundhed og ii) En negativ opfattelse af konventionel medicin, herunder bivirkninger, ineffektivitet og negative aspekter af læge-patient forholdet.¹⁰ Andre årsager til at vælge vilde planter i urtemedicin kan være følelsesmæssige, såsom kærlighed til naturen, et ønske om at bevare traditioner og huske forældre og forfædre. Eller sociale årsager, såsom det at kunne dele og udveksle viden og planter. Eller sundhedsfaglige årsager, såsom

1 Tomasini og Theilade 2019.

2 Vandebroek and Balick, 2012; Pardo-de-Santayana et al. 2010.

3 Gómez-Baggethun et al. 2013; Hernández-Morcillo et al. 2014.

4 Reyes-García et al., 2007, 2014.

5 Samuelsson 2001.

6 Grasser et al. 2012.

7 Pardo-de-Santayana et al. 2010.

8 Ballegaard 2019; Giversen et al. 2014; Goerlich 2014; Laursen 2021.

9 Grasser et al. 2012.

10 Sirosis 2008.

nydelsen ved at samle og dyrke planter til selv-medicinering. Endelig kan en bi-indtægt fra indsamling af vilde planter være en motivation for nogle.¹¹

De fleste europæiske etnobotaniske studier om urtemedicin er fra Middelhavsregionen,¹² med et mindre antal studier fra Central Europa.¹³ Etnobotaniske studier fra Nordeuropa er stadig meget begrænsede. Dog har et studie vist, at andelen af danskere, der havde brugt urtemedicin fordobledes fra 1987 (6%) til 2000 (13%).¹⁴ Et andet studie viste, at blandt operationspatienter havde halvdelen brugt 'Naturlægemidler', der er certificeret som urtemedicin i Danmark.¹⁵ Disse studier indikerer en levende interesse for og tro på medicinplanters helende egenskaber.¹⁶

Imidlertid er nutidens brug af medicinplanter i Danmark kun sporadisk dokumenteret. Nielsen (1969) og Brøndegaards (1987) litteraturstudier af kulturel og medicinsk brug af lokale planter er de mest kendte, men dækker selvsagt ikke de seneste generationers viden og praksis. Der findes kun få etnobotaniske studier af nutidig brug af urtemedicin.¹⁷ Vi fandt to nyere studier af indvandreres brug af traditionel medicin i Danmark,¹⁸ men studier af etniske danskernes brug af plantemedicin er begrænset til 'Naturlægemidler', en kategori af urtemedicin hvor fremstillingen er standardiseret og certificeret, så produkterne markedsføres og sælges på danske apoteker.¹⁹

Formålet med dette studie er på den baggrund at kortlægge nutidig viden og brug af plantemedicin i Danmark. Det inkluderer registrering af medicinplanter og deres brug, hvordan etnobotanisk viden genereres og videregives af plantebrugere, samt hvilke motivationer der ligger bag den moderne brug af urtemedicin.

Etnobotanisk viden om medicinplanter omfatter en bred palet af viden og praksis: Kendskab til konkrete plantearter og deres medicinske egenskaber; viden om tilberedning af de plantedele som er medicinsk aktive; viden om dyrkning eller sankning af planterne; en forståelse af sundhed og sygdom, herunder sygdomsårsager, og medicinplanters betydning i forhold til konventionel, naturvidenskabeligt baseret medicin.²⁰ Den etnobotaniske viden er uens distribueret blandt de mennesker, som studiet er baseret på. For nogle udøvere er der tale om en relativt systemisk vidensform, erhvervet igennem uddannelse og kurser, mens andre ikke forholder sig på den måde til deres brug af medicinplanter. Generelt

11 Pardo-de-Santayana, *et al.* 2010).

12 Quave *et al.* 2012.

13 Grasser *et al.* 2012.

14 Ekholm og Møller 2007.

15 Vaabengaard og Clausen, 2003.

16 Heinrich og Jäger, 2015.

17 Aagaard *et al.*, 2017.

18 Zeid *et al.*, 2019; Ramzan *et al.*, 2017.

19 Vaabengaard og Clausen, 2003; Aagaard *et al.*, 2017.

20 Tomasini og Theilade 2019.

er der tydeligvis tale om en dynamisk og åben viden, både overfor inddragelse af nye plantearter og nye former for viden og praksis.²¹

I artiklen vægter vi dokumentationen af plantearter, som anvendes til forskellige medicinske formål. Samtidig vil vi argumentere for, at skønt studiet ikke er tiltænkt en dyberegående og mere omfattende videnssociologisk analyse af den etnobotaniske viden, så viser vores data en væsentlig grad af kontinuitet i forhold til tidligere tiders danske tradition for brug af plantemedicin.

Udgangspunktet for kortlægningen er Midt- og Vestjylland, men datamateriale er også indsamlet i andre dele af Danmark. Det særlige jyske fokus i artiklen skyldes, at kortlægningen har indgået i et forsknings- og formidlingsprojekt om plante-menneske relationer i denne del af landet, som fem museer i samarbejde med forskere fra Aalborg og Københavns universiteter har gennemført i 2019-2022. Derudover har den vestlige del af Jylland en lang tradition for brug af urtemedicin og andre helbredende remedier uden om det etablerede, nationale sundhedssystem. Historisk har apotekere i Danmark siden 1672 haft eneretten til at producere og sælge medicin, og i 1794 blev det forbudt for uautoriserede at sælge og administrere medicin.²² Alligevel fortsatte traditionelle healere og 'kloge folk' med at praktisere især i Midt- og Vestjylland fjernt fra de større byer.²³ Her blev det nationale sundhedsvæsen først for alvor i stand til at dække befolkningens behov for sygdomsbehandling i slutningen af 1800-tallet og starten af 1900-tallet.²⁴ Det gør området interessant som udgangspunkt for et studie af moderne brug af urtemedicin og etnobotanisk viden.

Metoder

Urtemedicin er her defineret som præparater, der indeholder planter, der anses som medicinske af respondenterne, inklusive men ikke begrænset til anerkendte Naturlægemidler. Vi brugte 'snowball sampling' til at identificere 14 nøgleinformanter i region Midt- og Vestjylland. I snowball sampling bruges en eller flere personer som indgangspunkt til et emneområde, og de spørges om referencer til andre eksperter på området. Kontakt til de otte første nøgleinformanter var gennem Forening for Praktiserende Biopater og Naturopater ibm og Phytoterapeuter. Alle informanter var enten biopater, naturopater, phytoterapeuter, urtekyndige, traditionelle healere eller urtesamlere med specifik viden om medicinplanter. Denne gruppe ses som forvaltere af viden om medicinplanter i Danmark. Vi brugte Free Prior Informed Consent før alle interviews, deltagerne anonymiseredes i

21 Denne forståelse af viden er inspireret af Barth 2002 samt Nichter 1992 og Comaroff 1981.

22 Kruse and Møller, 2001.

23 Hansen, 1942; Nielsen, 1969.

24 Isager, Graugaard og Theilade 2021.

analysen og data blev behandlet ifølge GDPR. På grund af Covid-19 blev de fleste interview foretaget online.

Interviewene indeholdt spørgsmål (Bilag 1) om planter og planteviden, hvor viden kommer fra og hvordan den deles, samt motivationer for at bruge urtemedicin. Nøgleinformanterne blev bedt om at opremse alle medicinplanter de kendte, beskrive hvilke dele af planten de brugte, hvor de fik planterne fra, tilberedelse og anvendelsen af planterne.

Et spørgeskema blev delt i online Facebookgrupper i september til oktober 2020. Facebookgrupperne blev identificeret ved at søge på ordene urt, urtemedicin, plantemedicin, medicinplanter. Onlinegrupperne og deres medlemsantal var som følger: Urtekundskab 16.400, Hildegard Medicin 3100, Urtegavn – Naturlig vis 2700, Urter som mad og medicin 1200, Herbalists Club Copenhagen 49. I alt 174 respondenter deltog fra alle dele af Danmark.

Spørgeskema-respondenterne blev spurgt om alder, køn, uddannelse, fysisk og mentalt helbred samt bopæl, og om de havde en have. Respondenterne blev bedt om at opremse planter de anvendte (free listing) og om at lave en plante-genkendelsestest. De blev spurgt om, hvilke lidelser de behandlede med planter, hvordan de opnåede deres plantekendskab og om motivationerne for at bruge urtemedicin. Vi registrerede hver specifikke anvendelse af en plante, der blev nævnt som 'anvendelsesrapporter'. En anvendelsesrapport beskriver måden en medicinplante bruges af respondenterne, og består af en planteart og en lidelse den bliver brugt for. Et eksempel på en anvendelsesrapport kunne være at Hvidløg bruges for infektioner. Vi kategoriserede de forskellige anvendelser til kategorier af sygdomme ifølge Luziatelli *et al.* (2010).

I plantegenkendelsestesten blev spørgeskema respondenter præsenteret for en liste på 69 medicinplanter med billeder og navne i tilfældig orden og blev bedt om at krydse af ved hver plante, for hvilke de kendte medicinsk virkning eller lidelse, som planten anvendes mod. De 69 planter blev udvalgt fra nøgleinformanternes lister, sådan at planter der blev nævnt af flere end tre nøgleinformanter blev inkluderet i online plantegenkendelsesøvelsen. Disse planter er markeret med * i Tabel 1. Antallet af planter, som respondenterne genkendte, blev anvendt som et mål for medicinplante kendskab.

Plantearterne fra plantelisterne (free listing) blev indekseret efter, hvor fremtrædende de var. Indekset giver et billede af, hvor ofte de enkelte plantearter blev nævnt, og hvor tidligt de blev nævnt, hvilket tolkes som et mål for vigtigheden af de forskellige medicinplanter. Anvendte medicinplanter blev indsamlet sammen med nøgleinformanterne. Planterne blev bestemt til art og de lokale navne noteret. Herbariearkene blev deponeret på Hjerl Hede Frilandsmuseum til en udstilling, men er ikke optaget i Index Herbariorum.

Illustration 1. Flora Danica udgivet i 1648 skrevet af læge og botaniker ved Københavns Universitet Simon Paulli (1603-1680) på foranledning af Christian IV. Denne Flora Danica var en urtebog, som beskrev de planter der havde lægelig interesse. Foto: Steno Museet, Aarhus Universitet.

Vi sammenlignede plantearterne registreret i dette studie med plantearter i den etnobotaniske litteratur fra region Midt- og Vestjylland i form af otte cypriani kompileret af Hansen (1942) og et review af medicinplanter fra Ringkøbing Amt omkring det 19. århundrede (Tholle, 1934). Cypriani blev typisk brugt af egnens 'kloge folk' og blev ofte kopieret fra historiske kilder som Henrik Smid (Smith, 1577) eller Simon Paulli (Paulli, 1648) (Ill. 1).

Resultater

I alt deltog 14 nøgleinformanter i kvalitative interview, og 174 personer svarede på spørgeskemaet. Nøgleinformanterne var gennemsnitligt 47 år med en standardafvigelse på ± 15 år og mellem 26 og 75 år gamle. Respondenter på spørgeskemaet var gennemsnitligt 48 år med en standardafvigelse på ± 12 år og mellem 21 og 77 år gamle. Alle nøgleinformanter var kvinder. Af spørgeskemaespondenter var 161 kvinder, 12 mænd og 2 andet. To tredjedele havde en højere uddannelse.

Anvendte planter

I alt 169 plantearter fra 65 plantefamilier og 1921 anvendelsesrapporter i 18 kategorier af sygdomme blev anvendt af nøgleinformanter og respondenter. De 169 arter, livsform, plantedel anvendt og status som hjemmehørende eller indført er vist i Tabel 1. Planterne er fordelt på 65 plantefamilier. Plantefamilier med flest

anvendte arter var: Kurvblomst-familien (23 arter), Læbeblomst-familien (15 arter), Skærmplante-familien (13 arter), Rosen-familien (12 arter) Ærteblomst-familien (7 arter) og Krap-familien (5 arter). De fleste medicinplanter var urter (105 arter), træer (31 arter) og buske (19 arter). De mest anvendte arter var Vellugtende Kamille med 80 anvendelsesrapporter fra 52 respondenter, samt Almindelig Mælkebøtte, Stor Nælde, Ægte Ingefær, Lavendel, Vejbred, og Timian, med mellem 50 til 80 anvendelsesrapporter hver, nævnt af 40 til 50 respondenter.

Nøgleinformanterne nævnte i gennemsnit 33 ± 17 plantearter og 65 forskellige anvendelser af planterne mod lidelser. Mange informanter gav udtryk for at kende flere plantearter, men da interviewene var begrænset af tid, blev de planter ikke registreret. Respondenterne af spørgeskemaundersøgelsen nævnte i gennemsnit 8 ± 7 plantearter og 6 forskellige anvendelser af planterne mod lidelser.

I alt 46 planter blev nævnt af flere end ti respondenter. Nogle arter blev kun nævnt af nøgleinformanterne såsom Burresterre, Havemalurt, Læge-Jernurt og Læge-Stokrose. Et par arter som for eksempel *Kepaløg* blev hovedsageligt nævnt af online respondenterne.

Plantearterne fra plantelisterne blev indekseret efter, hvor fremtrædende de var. Illustration 2 viser, hvor ofte de enkelte plantearter blev nævnt, og hvor tidligt de blev nævnt, hvilket tolkes som et mål for vigtigheden af de forskellige medicinplanter. Timian, Vellugtende Kamille, Ægte Ingefær og Stor Nælde er centrale for Dansk etnobotanisk viden.

I alt 58% af de 169 medicinplanter er naturligt hjemmehørende eller forvildede i Danmark ifølge *Den Nye Nordiske Flora*,²⁵ mens 42% var eksoter. Fremtrædende eksoter var Ægte Ingefær, Lægesalvie, Hvidløg, Glat Lakrids, Gurkemeje, Purpur-Solhat og Rosmarin. Mange af eksoterne såsom Glat Lakrids, Timian, Salvie og Rosmarin har en lang dyrkningshistorie i Norden og kan betragtes som kulturelt hjemmehørende, mens andre såsom *Iperoxo*, *Manayupa*, *Hindeagtig Astragal* og *Ashwagandha*, kun fornyligt er blevet importeret hertil.

Vi genfandt i alt 52% af de 169 medicinplanter (Tabel 1) i sammenligningen med den etnobotaniske litteratur fra Midt- og Vestjylland i form af otte cypriani kompileret af Hansen (1942) og et review af medicinplanter fra Ringkøbing Amt omkring det 19. århundrede.²⁶ Brugen af de 48% af planterne som vi ikke genfandt (Tabel 2) formodes at være glemt i nutidig dansk etnobotanik. I listen over planter fra den historiske etnobotaniske litteratur var 53% hjemmehørende, mens 47% var eksoter.

25 Stenberg Jon, 2014.

26 Tholle, 1934.

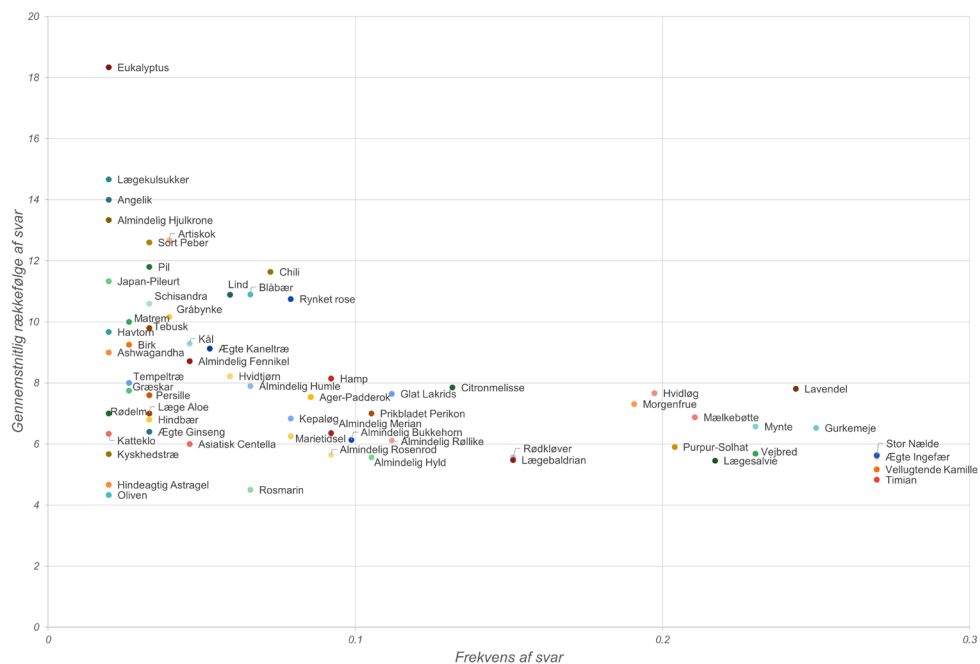

Illustration 2. Fremtrædende danske medicinplanter. Rækkefølgen planter blev nævnt plottet mod frekvensen respondenter nævnte planterne. Fremtrædende planter findes længst til højre (høj frekvens) og for neden (nævnt først). De fire mest fremtrædende medicinplanter er Timian, Velduftende Kamille, Ægte Ingefær og Stor Nælde. Illustration af Andreas Kjellerup Hundahl.

Urtekundskab

Spørgeskemarespondenter identificerede i gennemsnit 35 ± 17 planter ud af de 69 i genkendelsestesten. Det er flere end det antal planter, respondenterne selv gennemsnitligt listede som anvendte. I alt 97% af respondenterne identificerede Vellugtende Kamille, men kun 25% listede planten som en, de brugte. Det samme billede gælder for de fleste af de mest brugte planter. Respondenterne forklarede, at de kendte mange planter, som de ikke selv anvendte, enten fordi anvendelsen ikke var relevant i forhold til deres personlige helbred (31%), eller fordi de ikke havde nok information om planten (11%). Andre svarede, at de brugte andre planter til samme formål (11%), at de ikke har kunne anskaffe planten (7%), eller af økonomiske årsager (6%).

De allerfleste planter har mange anvendelser, og for nogle planter er det meget forskelligt, hvilke lidelser respondenterne brugte planterne i forhold til. Vellugtende Kamille havde flest anvendelsesrapporter. I alt 32 of 51 online respondenter brugte planten til afslapning og mod søvnbesvær. Herudover blev planten anvendt mod forkølelser og ondt i halsen (17), til at styrke fordøjelsen (8), mod øjeninfektioner og muskelkramper (3). Vellugtende Kamille nævnes på grund af sine mange gode egenskaber af og til som en 'kur mod alt'.

De fleste planter optræder i flere sygdomskategorier. Eksempler på planter, der anvendes i forskellige kategorier af sygdomme, er Vellugtende Kamille, Hvidløg, Almindelig Mælkebøtte, Prikbladet Perikon, og Ægte Ingefær. Hvidløg bruges for eksempel antibakterielt, mod infektioner, mod forkølelse og til at styrke immunforsvaret (28 af 36 respondenter). Fire respondenter brugte den til at forebygge hjerte- karsygdomme og fem mod betændelsestilstande. Almindelig Mælkebøtte blev nævnt af 28 ud af 41 respondenter for sine bitterstoffer, der anvendes bredt på tværs af sygdomskategorier. Almindelig Mælkebøtte blev brugt i forhold til fordøjelsesproblemer, problemer relateret til lever og nyre, urinvejsystemet, lymfesystemet, hudproblemer, cancer, og til at styrke immunforsvaret. Prikbladet Perikon anvendtes især mod depression, vintermismod og til at løfte humøret (14 af 23). Ni brugte planten til sårheling og hudproblemer og to mod virusinfektioner. Ægte Ingefær blev anvendt mod infektioner, ledsmerter, gigt og mod andre smerter (21 of 47). Herudover nævnte 17, at planten bruges til at styrke immunsystemet, mod forkølelser, halsbetændelse, og andre infektioner. Elleve respondenter brugte planten til at øge blodcirkulationen og varme kroppen. Ni respondenter brugte planten mod svimmelhed og søsyge.

For nogle planter er der en høj grad af konsensus om anvendelsen. De fire planter med højest 'enighed' om anvendelsen er Purpur-Solhat (100%), Almindelig Hyld (100%), Lægebaldrian (96%) og Almindelig Tranebær (94%). Purpur-Solhat blev beskrevet som styrkende for immunsystemet, samt mod infektioner og forkølelser af alle de respondenter, der anvendte planten (36 af 36). Almindelig Hyld blev ligeledes rapporteret til at styrke immunsystemet, samt mod infektioner og forkølelser af alle respondenter (22 af 22). Herudover anvendtes Purpur-Solhat mod træthed, psoriasis og til sårheling, mens Almindelig Hyld også blev brugt mod urinvejsinfektioner, jernmangel og feber. Det er et eksempel på, at mange planter har en hovedanvendelse, men også bruges i andre sygdomskategorier. Almindelig Tranebær nævntes af 17 ud af 18 til at behandle urinvejsinfektioner. Lægebaldrian nævntes af 26 af 27 til at afhjælpe søvnproblemer og hjælpe til afslapning. Andre anvendelser som mod bylder, epilepsi, til sårheling og pest blev nævnt af en enkelt nøgleinformant, der selv skriver bøger om medicinplanter. Dette er et eksempel på viden, der ikke praktiseres mere og normalt ikke gives videre i nutidig dansk etnobotanik.

Nøgleinformanterne lærte om medicinplanter fra en række kilder. De fleste fik information fra bøger og artikler (13), fra andre eksperter i urtemedicin på kurser og workshops (12), fra venner og kolleger i netværksgrupper (8), fra internettet (6), og fra deres forældre (5). Ni af nøgleinformanterne havde taget en uddannelse i alternativ behandling som phytoterapeut (7) eller naturopat (2).

Interesse og motivation

Adspurgt om, hvordan interessen for medicinplanter startede, svarede mange, at de havde en interesse i at samle vild mad, og at interessen udviklede sig derfra. Mange havde en have, hvorfra interessen udsprang. Andre nævnte, at erfaring med alvorlig sygdom havde fået dem til at søge viden, og at urtemedicin havde hjulpet på deres sygdom. Endelig havde en del relevante uddannelser såsom biologi eller sygepleje, hvilket startede interessen for medicinplanter.

Spurgt til motivation, svarede de fleste inden for temaer om nærhed til naturen, naturlige måder at forebygge sygdom og opnå sundhed på, følelsen af harmoni med naturen og at skabe relationer med planterne.

”Jeg tror at mennesker og planter har fulgtes ad i så mange tusinde år at vi er skabt for hinanden, vi er tilpasset hinanden. Så jeg tror vores kroppe forstår urter bedre end syntetisk medicin”.

”Jeg har komplet tiltro til urtemedicin. Naturen har en løsning, der findes lige udenfor din dør. Selvfølgelig er der alvorlige sygdomme og kroniske sygdomme, vi ikke kan helbrede, men vi kan altid afhjælpe og lindre. Hvis patienten vil tage imod, kan naturen hjælpe”.

Mange talte om tradition og forbundenhed gennem tid, at det gav en følelse af at ære forfædre og respektere, hvad der har virket for dem gennem tiderne.

”Det er en del af at holde familietraditioner i hævd. En måde at være forbundet til dem i familien, der ikke er her mere. En måde at værdsætte hvad de fortalte os. Jeg tænker på min bedstefar, når jeg bruger planterne. Han vidste alt om naturen omkring ham”.

Flere nævnte det, at medicinplanter er gode til styrke helbredet og forebygge sygdom, som en motivation for at tilegne sig kendskab og bruge planterne. Mange nævnte, at de brugte medicinplanter i madlavning på grund af den bitre smag, og at det styrkede fordøjelsen, og at mange medicinplanter samtidig har et højt næringsindhold.

”Brændenælde er den mest oversete, værdifulde og let tilgængelige plante. Den indeholder mineraler. Jeg bruger den i madlavning og lige nu er jeg gravid, så jeg drikker brændenælde te til at give jern tilskud. Brændenælden styrker og stimulerer dit helbred”.

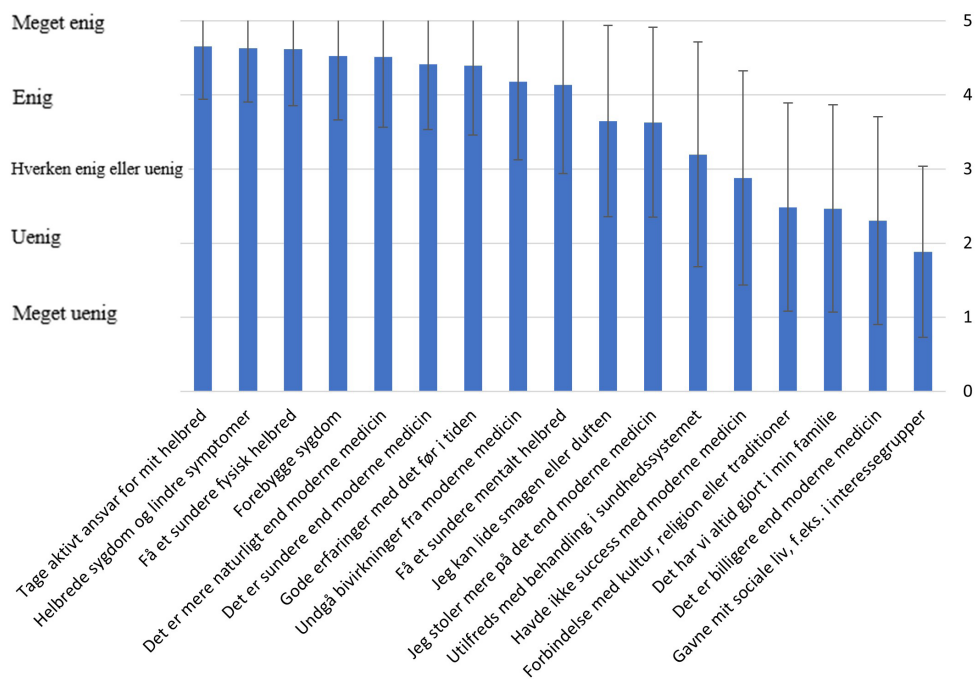

Illustration 3. Spørgeskema respondenter grad af enighed i udsagn om motivationer for at interessere sig for brug af medicinplanter. Illustration af Andreas Kjellerup Hundahl.

Andre talte om at lindre eller helbrede egne helbredsproblemer, at tage ansvar for eget helbred, at undgå bivirkninger ved konventionel medicin, for eksempel ved behov for smertestillende medicin.

"Mange af vores helbredsproblemer skyldes livsstil og stress. Alligevel lægger vi ansvaret for vores helbred i lægens hænder, mens vi fortsætter vores sundhedsfarlige livsstil".

Graden af enighed blandt spørgeskema respondenter i forskellige udsagn om motivation er vist i Illustration 3.

Mange læste naturvidenskabelige studier for at have belæg for deres brug af urtemedicin som terapeuter. Samtidig nævnte mange, at de ikke anså medicinplanter for noget, der kurerede akut sygdom, modsat konventionel medicin som blev anset som effektiv til det formål. Urtemedicin blev set som komplementær til det konventionelle sundhedssystem, og det blev nævnt, at medicinplanter kan forebygge og lindre nogle kroniske sygdomme, men ikke kurere alle sygdomme.

Diskussion

Det er relevant at diskutere resultaterne af kortlægningen af nutidig viden og brug af plantemedicin i Danmark i forhold, dels til nutidige data fra andre europæiske lande, dels til en dansk historisk tradition for at benytte medicinplanter, sådan som vi eksempelvis kender den fra de Midt- og Vestjyske 'kloge folk' frem til slutningen af 1800-tallet.

Anvendte planter

Plantefamilierne med flest anvendte arter er kendt fra andre studier og er i overensstemmelse med tilstedeværelsen af synteseveje og bioaktive indholdsstoffer; i.e. Kurvblomst-familien, Læbeblomst-familien, Skærmpilantefamilien, Rosenfamilien, Ærteblomst-familien og Krap-familien.²⁷ Kurvblomst-familien og Læbeblomst-familien bruges i traditionel medicin over hele verden og i Europa.²⁸ Populariteten af disse plantefamilier kan skyldes, at de er tilgængelige lokalt,²⁹ eller deres rige indhold af sekundære indholdsstoffer som steroider og alkaloider.³⁰ De hyppigst nævnte og anvendte arter såsom Vellugtende Kamille, Almindelig Mælkebøtte, Stor Nælde, Ægte Ingefær, Lavendel, Vejbred og Timian er alle velbeskrevet i den videnskabelige litteratur og anerkendt for indholdsstoffer med medicinske egenskaber,³¹ hvilket sikkert bidrager til deres fremtrædende rolle.

En stor del af medicinplanterne blev nævnt udelukkende af nøgleinformanterne (eksperterne), hvilket stemmer overens med andre studier fra Europa,³² der viser at eksperterne ofte kender flere planter, også selvom deres anvendelse er blevet erstattet af moderne medicin. Planter, som flere end 60% af nøgleinformanter og online respondenter kendte, havde flere af følgende træk, som kan forklare deres fremtrædenhed: 1) De er lette at finde i den danske natur og byparker. 2) Markedsført som 'Naturlægemidler' eller certificerede medicinske produkter. 3) Ofte dyrket i haver. 4) Spiselige eller anvendt som krydderi. 5) Anvendt af respondenterne til at helbrede almindelige sygdomme såsom influenza. 6) Har videnskabelig anerkendt medicinsk effekt. 7) Anerkendt i traditionel medicin fra andre steder i verden. To af de mest anvendte planter, Ægte Ingefær og Gurkemeje, er kendt fra traditionel medicin på tværs af Asien. Et godt eksempel på en fremtrædende plante (89% af respondenterne kendte den), som opfylder mange af de ovenstående træk er den introducerede art Purpur-Solhat, kendt i traditionel indfødt amerikansk medicin. Den er velkendt af respondenterne i anvendel-

27 Moerman *et al.* 1999.

28 Quave *et al.* 2012.

29 Schippmann *et al.* 2002.

30 Srithi *et al.* 2009; Luziatelli *et al.* 2010.

31 Hawkins *et al.*, 2019; Barnes *et al.*, 2005; Rodriguez-Mateos *et al.*, 2016; Hattesoehl *et al.*, 2008.

32 Quave *et al.* 2012.

sen mod almindelige infektioner, er dyrket i haver, markedsført som certificeret medicinsk produkt og har videnskabelig anerkendt effekt.³³

Den høje grad af eksotiske arter i dansk etnobotanik er et eksempel på dynamik og åbenhed over for at inkorporere nye planter og nye former for viden. Det er i den sammenhæng værd at bemærke, at importen af medicinplanter og tilhørende viden ikke er ny. Vi må formode, at allerede de tidligste kulturer udvekslede viden om helbredende planter. Allerede under Romertiden var der stor import af medicinplanter fra Asien til Europa. De cypriani, som kloge folk i Midt- og Vestjylland benyttede sig af, indeholdt da også opskrifter med eksotiske arter som Ingefær, Lakridsrod, Læge-salvie og Sort Peber.³⁴ På den måde har den medicinske tradition i Midt- og Vestjylland været globaliseret så langt tilbage, som der er skriftlige kilder om. Med det sagt, så viser dette studie at flere nye arter er ankommet i dansk etnobotanik, især fra Asien og Sydamerika. Denne nutidige og hurtige inkorporering af eksotiske arter fra andre verdensdele i den lokale farmakopé kan ses som en effekt af globaliseringen, der tillader at eksperimenterere med nye arter.³⁵ Andre studier har vist, at det er mere sandsynligt at folk afprøver planter, der er afprøvet af andre og anbefales af venner og slægtninge.³⁶ Ydermere anses eksotiske arter ofte for at være mere virkningsfulde, måske på grund af deres nyhedsværdi eller eksotiske status.³⁷

Urtekundskab

Mange europæiske studier har vist, at de yngre generationer ikke er i stand til at identificere den lokale flora, og ikke har viden om anvendelse i mad og medicin.³⁸ De, som gerne vil bruge alternativ medicin, har oftest ikke mulighederne for at indsamle planterne selv, enten fordi planterne ikke findes tæt på bopælen, eller fordi de ikke har den viden, der skal til for at samle og præparere planterne.³⁹ De, der gerne vil indsamle vilde planter, har ofte mindre tid, eller plantearterne er sværere at finde på grund af degraderede habitater.⁴⁰ På den baggrund forventede vi, at de fleste plantebrugere i Danmark ville købe deres produkter i butikker eller online. Men overraskende nok fandt vi, at fouragering og dyrkning af medicinplanter i egen have var den hyppigste måde at anskaffe medicinplanter på, efterfulgt af køb i butikker, internetkøb og gaver. Dette viser, at der er en levende dansk viden om medicinplanter, som på dette område udfolder sig i kontinuitet med tidligere tiders 'kloge folk', som også indsamlede eller dyrkede størstedelen af de

33 Barnes *et al.* 2005.

34 Isager, Graugaard og Theilade 2021.

35 Cadena-González *et al.* 2013.

36 Quave *et al.* 2012.

37 Cadena-González *et al.* 2013.

38 Soga & Gaston 2016; Quave *et al.* 2012.

39 Carvalho og Morales, 2010.

40 Pardo *et al.* 2010.

planter, de anvendte til sygdomsbehandling. Nogle af de mest anvendte arter såsom Almindelig Mælkebøtte, Stor Nælde, Timian og Mynte er meget almindelige i både naturen og haver. Generelt brugte deltagerne i studiet en kombination af indsamling, dyrkning og køb.

Vores studie peger samtidig på, at den danske etnobotanik er dynamisk med både inkorporering af nye arter og udeladelse af historisk brugte arter. Omkring halvdelen af de medicinplanter, der nævnes i de otte cypriani kompileret af Hansen (1942) og et review af medicinplanter fra Ringkøbing Amt omkring det 19. århundrede,⁴¹ genfindes i vores studie. Den 'glemte' halvdel af planter fra litteraturen er stadig tilgængelig i natur eller i butikker, så grunden til at de ikke bruges længere, er ikke tab af levesteder eller biodiversitet. Et tilsvarende skift i anvendte planter er også beskrevet af Soelberg *et al.*, (2015). De glemte planter kan være blevet irrelevante i folks personlige helbred, da de sygdomme de anvendtes mod nu kan behandles med moderne medicin i Vesten.⁴²

Behandlede sygdomme

De hyppigst behandlede kategorier af lidelser behandlet med planter i Danmark var stress og søvnbesvær (centralnervesystemet), fordøjelsesbesvær, ondt i maven (fordøjelsessystemet), hudproblemer (hud, hår og negle), forkølelse, astma og halsbetændelse (luftvejssystemet) og bakterielle infektioner (infektioner) (Illustration 4). Studier viser, at disse lidelser også er de mest almindeligt behandlede med urtemedicin i andre Europæiske lande,⁴³ mens konventionel medicin i Vesten hyppigst bruges til at behandle hjerte-kar-sygdomme, cancer, diabetes, sygdomme relateret til nervesystemet samt infektioner.⁴⁴

Det er værd at bemærke, at kortlægningen viser, at lidelser som hyppigst behandles med medicinplanter er stress, søvnløshed, mangel på energi, depression og problemer med mentale sundhed. Der synes at være et stort behov for at lindre disse sygdomme, som øjensynligt er forbundet med den moderne livsstil.⁴⁵ Brugen af medicinplanter til at behandle disse lidelser havde en høj grad af konsensus, hvilket indikerer vigtigheden af disse planter i den danske etnobotanik. Skønt planter også blev brugt tidligere i Danmark til at styrke folks mentale velbefindende, er det en markant forandring i forhold til den historiske tradition, at medicinplanter primært rettes mod mental sundhed fremfor mod somatiske sygdomme.

41 Tholle, 1934.

42 Cox, 1994.

43 Quave *et al.* 2012.

44 Cox 1994.

45 Ekholm *et al.* 2006.

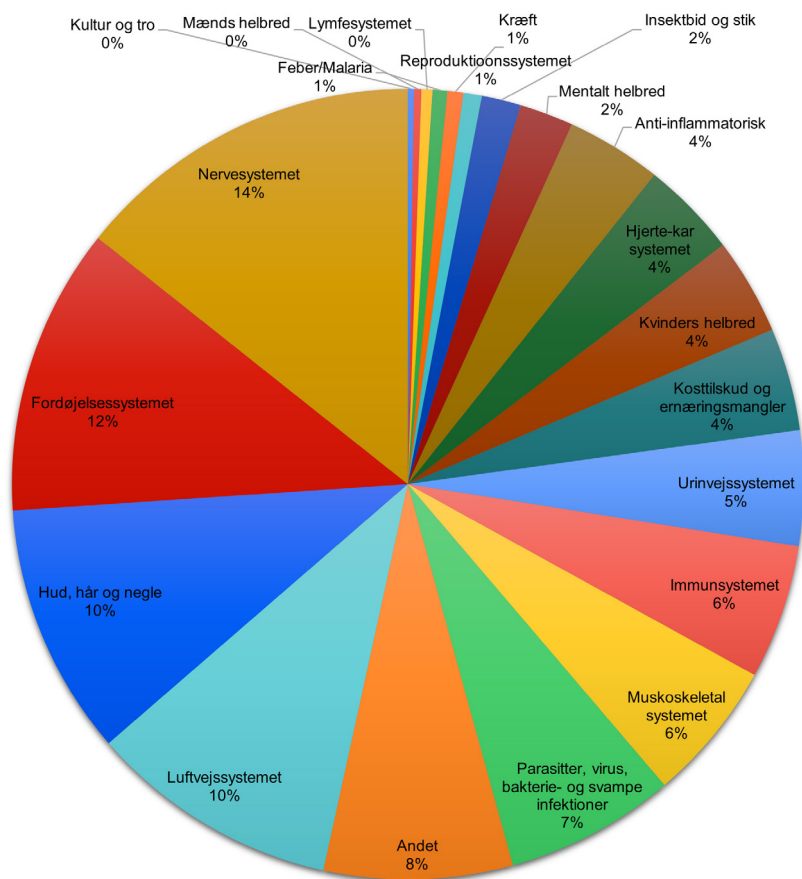

Illustration 4. Anvendelsesrapporter af medicinplanter fordelt på 18 kategorier af sygdomme. Illustration af Andreas Kjellerup Hundahl.

Interesse og motivation

Brugen af medicinplanter blev oftest af nøgleinformanterne beskrevet ud fra et holistisk synspunkt, der omfattede en bestemt forståelse af underliggende årsager til sygdommen. Vores resultater viser, at medicinplanternes rolle i Danmark langt hen ad vejen er at styrke helbredet og afhjælpe almindelige lidelser. Planter til alvorlige og kroniske lidelser som epilepsi, sklerose, kræft og hjerte-kar-sygdomme blev sjældent nævnt og kun af nøgleinformanterne. Brugernes anså medicinplanterne som et supplement til det konventionelle sundhedssystem og mange ønskede, at medicinplanter kunne blive en mere integreret del af sundhedsvæsenet.

Etnobotanisk viden kan videregives på mange forskellige måder.⁴⁶ Vertikal og mundtlig videnstransmission fra ældre familiemedlemmer til den nye generation er den mest almindelige i mere traditionelle samfund.⁴⁷ Andre studier har vist, at kendskab til medicinplanter er omvendt proportionalt med uddannelse og migra-

46 Voeks, 2007.

47 Welz et al. 2018.

tion til byer, og at yngre generationer typisk ikke lærer etnobotanik, hvis de fjernes fra de naturlige omgivelser.⁴⁸ I nogle tilfælde kan bøger, artikler og internettet komplementere transmission af plantekendskab fra eksperter.⁴⁹ Sådanne horisontale mønstre i vidensoverførsel kan ofte resultere i, at ikke-hjemmehørende arter optages i videnssystemer, ligesom vi ser i dette studie, hvor plantekendskab fra eksterne kilder flyder ind i den lokale etnofarmokopé.

Andre studier har vist at alder (45-64 år), at være kvinde, have en højere uddannelse og at have erfaring med dårligt helbred eller kronisk sygdom⁵⁰ er bestemmende faktorer for at bruge urtemedicin. Dette understøttes af vores studie. Kvinder er anerkendt for at have en dybere forståelse og viden om traditionelle sundhedssystemer.⁵¹ Voeks (2007) foreslår, at dette skyldes historiske opdelinger i sfærer og arbejde, det store potentiale for indsamling af planter i antropogene landskaber og kvinders rolle som ansvarlige for den primære sundhed i familien.

Welz et al. (2018) fandt at yngre, midaldrende og ældre personer havde forskellige formål med brugen af medicinplanter, og at vigtigheden steg med alder, hvilket forklarer den større konsensus om formål og anvendelse af planter blandt ældre, som vi også fandt i dette studie.

Interessant nok havde alder ikke en betydning for identifikation eller antallet af nævnte planter. Dette er modsat mange studier, der viser, at ældre informanter kender og bruger flere forskellige plantearter, og at folk fra landområder har større plantekendskab end i byområder.⁵² Det sidste er i tråd med vores resultater, hvor respondenter fra forstæder har mindre plantekendskab end respondenter fra landområder.

Konklusion

Dokumentationen af menneskers viden og brug af medicinplanter har været et væsentligt anliggende, siden de tidligste skriftsprog opstod. Det er fortsat et emne, som optager lægfolk og forskere overalt i verden. I Danmark har Nielsen (1969) og Brøndegaards (1987) værker givet danske læsere adgang til medicinplanternes fascinerende verden og videnshistorie i et nationalt og internationalt perspektiv. Den etnobotaniske viden, som Evald Tang Kristensen og H. P. Hansen indsamlede i Midt- og Vestjylland i sidste halvdel af 1800-tallet og starten af 1900-tallet, har efterladt en detaljeret viden om brugen af medicinplanter, før det moderne sundhedsvæsen for alvor blev implementeret i den del af landet. Siden

48 Srithi et al., 2009; Reyes-Garcia et al. 2007.

49 Tomasini and Theilade, 2019.

50 Gardiner et al., 2007; Welz et al. 2018.

51 Heinrich and Jäger, 2015; Quave et al. 2012.

52 Vandebroek and Balick 2012.

disse omfattende studier har emnet kun tiltrukket sporadisk forskningsmæssig opmærksomhed.

Med dette studie har vi ønsket at undersøge, hvordan nutidens brug og viden om medicinplanter tager sig ud i Danmark. Studiet har dokumenteret en levende tradition for at bruge medicinplanter, som både indeholder fornyelse og kontinuitet i forhold til de tidligere studier. Inkorporationen af mange nye, eksotiske arter og ophøret af brug af arter, som tidligere blev hyppigt benyttet, viser en fortsat dynamisk og åben tradition, sådan som vi også kender det fra tidligere tiders ”globaliserede” udveksling af plantemateriale og tilhørende viden. En anden, mere uventet kontinuitet er, at vores respondenter i stort omfang selv fouragerer eller dyrker deres medicinplanter, ligesom 1800-tallets Kloge Folk også gjorde. Dette står i modsætning til nutidige tendenser, vi ser i andre europæiske lande. Overførsel af viden fra ældre til yngre generationer er også et fællestræk mellem nutiden og fortidens plantemedicinske brugere og eksperter, om end denne kilde til viden nu om dage tydeligvis suppleres med viden hentet i bøger og på internettet, som ikke var tilgængelige førhen.

Før udbredelsen af det moderne, offentlige sundhedsvæsen i Danmark og tilgængeligheden af effektiv, konventionel biomedicin blev medicinplanter i langt højere grad brugt i behandlingen af somatiske sygdomme, end det er tilfældet i dag. Vores studie viser, at mentale sygdomme og lidelser nu dominerer blandt årsagerne til at bruge medicinplanter. I et større perspektiv peger dette på, at viden og brug af medicinplanter ikke kun drejer sig om fysisk sundhed. Mange studier har vist, hvordan tabet af interaktion med naturen ikke kun formindsker en bred vifte af goder i forhold til sundhed og livskvalitet, men også formindsker positive følelser, holdninger og adfærd i forhold til miljøet og føder en negativ cirkel af tab af kærlighed til naturen⁵³. En mere omfattende undersøgelse af nutidens etnobotaniske viden og praksis kunne måske afdække, om den levende danske etnobotaniske tradition ikke alene indeholder viden om brug af plantemedicin, men i bredere forstand er med til at styrke positive følelser af identitet og forbundenhed med både kulturhistorien, omgivende landskaber og naturen.

Tak til

Vi er taknemmelige til alle dem, der var villige til at dele tid og viden med os. Uden dem ville dette studie ikke have været muligt. Studiet blev støttet af VEL-UX Fonden og E.A. Jantzen Herboms Bog-legat.

53 Soga og Gaston, 2016; Poe et al., 2014.

Tabel 1. Liste over medicinplantearter, der blev nævnt som 'anvendt' af 11 nøgleinformanter og 152 online respondenter. I tabellen præsenteres også, hvorvidt planterne nævnes i den etnobotaniske litteratur fra region Midt- og Vestjylland i form af otte cypriani kompileret af Hansen (1942) og et review af medicinplanter fra Ringkøbing Amt omkring det 19. århundrede (Tholle, 1934). Planter præsenteret for respondenter i plantegenkendelsestesten er markeret med *. Epitetten spp. angiver når der er tale om flere arter

Videnskabeligt navn	Dansk navn	Plantefamilie	Vækstform	Brugt del	Findes vildt i DK	Nævnt i litteratur
<i>Acorus calamus</i>	Almindelig Kalmus	Kalmus	Urt	Rod	Ja	Ja
<i>Sambucus nigra</i> *	Almindelig Hyld	Desmerurt	Træ	Blomst, Frugt	Ja	Ja
<i>Allium sativum</i> *	Hvidløg	Påskelilje	Urt	Løg	Nej	Ja
<i>Allium cepa</i> *	Kepaløg	Påskelilje	Urt	Løg	Nej	Ja
<i>Angelica spp.</i> *	Angelika, Kvan	Skærmpolante	Urt	Rod	Ja	Ja
<i>Pimpinella anisum</i>	Anis	Skærmpolante	Urt	Frugt	Nej	Ja
<i>Centella asiatica</i> *	Asiatisk Centella	Skærmpolante	Urt	Blad	Nej	Nej
<i>Anethum graveolens</i>	Dild	Skærmpolante	Urt	Blad, Frugt	Ja	Ja
<i>Foeniculum vulgare</i>	Almindelig Fennikel	Skærmpolante	Urt	Blad, Frugt	Ja	Ja
<i>Carum carvi</i>	Kommen	Skærmpolante	Urt	Frugt	Ja	Ja
<i>Coriandrum sativum</i>	Koriander	Skærmpolante	Urt	Blad, Frugt	Nej	Nej
<i>Levisticum officinale</i>	Løvestikke	Skærmpolante	Urt	Blad	Ja	Ja
<i>Peucedanum ostruthium</i>	Mesterrod	Skærmpolante	Urt	Blad	Ja	Ja
<i>Petroselinum crispum</i>	Persille	Skærmpolante	Urt	Blad, Frugt	Ja	Ja
<i>Pimpinella saxifraga</i>	Pimpinelle	Skærmpolante	Urt	Rod	Ja	Nej
<i>Apium graveolens var. dulce</i>	Selleri	Skærmpolante	Urt	Stængel, Blad	Ja	Ja
<i>Aegopodium podagraria</i> *	Skvalderkål	Skærmpolante	Urt	Blad	Ja	Ja
<i>Eleutherococcus senticosus</i>	Russisk rod	Vedbænd	Busk	Rod	Nej	Nej
<i>Hedera helix</i>	Vedbænd	Vedbænd	Slyngplante	Blad	Ja	Ja
<i>Panax ginseng</i>	Ægte Ginseng	Vedbænd	Urt	Rod	Nej	Nej
<i>Cocos nucifera</i>	Kokospalme	Palme	Træ	Frugt	Nej	Nej
<i>Asparagus officinalis</i>	Asparges	Asparges	Urt	Blad	Ja	Ja
<i>Aloe vera</i>	Læge Aloe	Affodil	Urt	Blad	Nej	Ja
<i>Artemisia abrotanum</i>	Ambra	Kurvblomst	Urt	Blad	Ja	Ja
<i>Cynara cardunculus</i> *	Artiskok	Kurvblomst	Urt	Blad, Saft	Nej	Nej
<i>Tussilago farfara</i> *	Følfod	Kurvblomst	Urt	Rod, Blad	Ja	Ja
<i>Lactuca virosa</i>	Gift-salat	Kurvblomst	Urt	Blad	Ja	Nej
<i>Arctium lappa</i> *	Glat burre	Kurvblomst	Urt	Rod	Ja	Ja

<i>Artemisia vulgaris</i>	Gråbynke	Kurvblomst	Urt	Blad	Ja	Ja
<i>Grindelia robusta</i>	Grindelia	Kurvblomst	Urt	Blad	Nej	Nej
<i>Solidago virgaurea*</i>	Gyldenris	Kurvblomst	Urt	Blomst	Ja	Ja
<i>Artemisia absinthium</i>	Havemalurt	Kurvblomst	Urt	Blad	Ja	Ja
<i>Matricaria recutita</i>	Vellugtende Kamille	Kurvblomst	Urt	Blomst	Ja	Ja
<i>Artemisia annua</i>	Kinesisk malurt	Kurvblomst	Urt	Blad	Nej	Nej
<i>Inula helenium</i>	Lægealant	Kurvblomst	Urt	Rod	Ja	Ja
<i>Taraxacum officinale*</i>	Almindelig Mælkebøtte	Kurvblomst	Urt	Rod, Blad, Blomst	Ja	Ja
<i>Silybum marianum</i>	Marietidsel	Kurvblomst	Urt	Frugt, Blad	Ja	Ja
<i>Tanacetum parthenium*</i>	Matrem	Kurvblomst	Urt	Blomst	Ja	Ja
<i>Tanacetum vulgare</i>	Rejnfan	Kurvblomst	Urt	Blad, Blomst	Ja	Ja
<i>Calendula officinalis*</i>	Morgenfrue	Kurvblomst	Urt	Blomst	Ja	Nej
<i>Chrysanthemum spp.</i>	Okseøje	Kurvblomst	Urt	Blomst	Nej	Nej
<i>Echinacea purpurea*</i>	Purpur-Solhat	Kurvblomst	Urt	Rod, Blad, Blomst	Nej	Nej
<i>Achillea millefolium*</i>	Almindelig Røllike	Kurvblomst	Urt	Blad, Blomst	Ja	Ja
<i>Stevia rebaudiana</i>	Sukkerplante	Kurvblomst	Urt	Blad	Nej	Nej
<i>Tagetes spp.</i>	Fløjlsblomst	Kurvblomst	Urt	Blomst	Ja	Nej
<i>Arnica montana</i>	Volverlej	Kurvblomst	Urt	Blomst	Ja	Ja
<i>Berberis vulgaris</i>	Almindelig Berberis	Berberis	Busk	Blad, Frugt	Ja	Nej
<i>Betula spp.*</i>	Birk	Birke	Træ	Bark, Saft	Ja	Ja
<i>Handroanthus impetiginosus</i>	Iperoxo	Trompettræ	Træ	Bark	Nej	Nej
<i>Borago officinalis*</i>	Almindelig Hjulkrone	Rublad	Urt	Blomst	Ja	Nej
<i>Symphytum officinale*</i>	Læge-kulsukker	Rublad	Urt	Rod, Blad	Ja	Nej
<i>Pulmonaria officinalis</i>	Lungeurt	Rublad	Urt	Blad	Ja	Ja
<i>Brassica oleracea var. sabellica*</i>	Grønkål	Korsblomst	Urt	Blad	Ja	Ja
<i>Capsella bursa-pastoris</i>	Hyrdetaske	Korsblomst	Urt	Blad	Ja	Nej
<i>Brassica spp.*</i>	Kål	Korsblomst	Urt	Blad	Ja	Ja
<i>Armoracia rusticana*</i>	Peberrod	Korsblomst	Urt	Rod, Blad	Ja	Ja
<i>Boswellia serrata</i>	Indisk røgel-sestræ	Balsam	Træ	Stængel	Nej	Nej
<i>Humulus lupulus*</i>	Almindelig Humle	Hamp	Slyng-plante	Frugt	Ja	Ja
<i>Cannabis sativa*</i>	Hamp	Hamp	Urt	Blomst	Nej	Ja
<i>Valeriana officinalis*</i>	Lægebaldrian	Gedeblad	Urt	Rod	Ja	Ja
<i>Dipsacus fullonum</i>	Gærdekarte-bolle	Gedeblad	Urt	Rod, Blad	Nej	Nej
<i>Rhodiola rosea*</i>	Almindelig Rosenrod	Stenurt	Urt	Rod	Ja	Nej

<i>Hylotelephium telephium</i>	Sankthansurt	Stenurt	Urt	Blad	Ja	Ja
<i>Cucurbita pepo*</i>	Græskar	Græskar	Slyng- plante	Frugt	Nej	Ja
<i>Thuja occidentalis</i>	Thuja	Cypres	Træ	Bark	Ja	Nej
<i>Juniperus communis*</i>	Almindelig Ene	Cypres	Busk	Frugt	Ja	Ja
<i>Hippophae rhamnoides</i>	Havtorn	Sølvblad	Busk	Frugt	Ja	Nej
<i>Equisetum arvense*</i>	Ager-Padderokke	Padderok	Urt	Blad, Stængel	Ja	Nej
<i>Vaccinium myrtillus*</i>	Blåbær	Lyng	Busk	Frugt	Ja	Ja
<i>Vaccinium oxycoccus*</i>	Almindelig Tranebær	Lyng	Busk	Frugt	Ja	Nej
<i>Croton lechleri</i>	Drageblod	Vortemælk	Træ	Stængel	Nej	Nej
<i>Cassia angustifolia</i>	Aleksandriner- sennes	Ærteblomst	Urt	Blad	Nej	Ja
<i>Trigonella foenum-graecum*</i>	Almindelig Bukkehorn	Ærteblomst	Urt	Frugt	Nej	Ja
<i>Desmodium molliculum</i>	Manayupa	Ærteblomst	Urt	N/A	Nej	Nej
<i>Astragalus membranaceus*</i>	Hindeagtig Astragal	Ærteblomst	Urt	Rod	Nej	Nej
<i>Copaifera spp.</i>	Kopivatræ	Ærteblomst	Træ	Saft	Nej	Nej
<i>Glycyrrhiza glabra*</i>	Glat Lakrids	Ærteblomst	Urt	Rod	Nej	Ja
<i>Trifolium pratense*</i>	Rødkløver	Ærteblomst	Urt	Blad, Blomst	Ja	Ja
<i>Quercus robur</i>	Stilk-Eg	Bøge	Træ	Bark	Ja	Ja
<i>Pelargonium graveolens</i>	Rosengeranie	Storkenæb	Urt	Blad, Blomst	Nej	Nej
<i>Ginkgo biloba</i>	Tempeltræ	Tempeltræ	Træ	Blad, Frugt	Nej	Nej
<i>Ribes nigrum</i>	Solbær	Ribs	Busk	Frugt, Blad	Ja	Nej
<i>Hypericum perforatum*</i>	Prikbladet Perikon	Perikon	Urt	Blad, Blomst	Ja	Ja
<i>Hyssopus officinalis</i>	Ægte isop	Læbeblomst	Urt	Blad	Ja	Ja
<i>Leonurus cardiaca</i>	Almindelig hjertespad	Læbeblomst	Urt	Blad, Blomst	Ja	Nej
<i>Scutellaria lateriflora</i>	Amerikansk skjolddrager	Læbeblomst	Urt	Blad	Nej	Nej
<i>Ocimum basilicum</i>	Basilikum	Læbeblomst	Urt	Blad	Nej	Ja
<i>Melissa officinalis*</i>	Citronmelisse	Læbeblomst	Urt	Blad, Blomst	Nej	Ja
<i>Ocimum tenuiflorum</i>	Hellig basili- kum	Læbeblomst	Urt	Blad	Nej	Nej
<i>Glechoma hederacea</i>	Korsknep	Læbeblomst	Urt	Blad	Ja	Nej
<i>Vitex agnus-castus</i>	Kyskhedstræ	Læbeblomst	Træ	Frugt	Nej	Nej
<i>Salvia officinalis*</i>	Læge-salvie	Læbeblomst	Urt	Blad	Nej	Ja
<i>Lavandula spp.*</i>	Lavendel	Læbeblomst	Urt	Blomst	Nej	Ja
<i>Origanum vulgare*</i>	Almindelig Merian	Læbeblomst	Urt	Blad, Blomst	Ja	Ja

<i>Mentha spp.*</i>	Mynte	Læbeblomst	Urt	Blad, Blomst	Ja	Nej
<i>Salvia rosmarinus</i>	Rosmarin	Læbeblomst	Busk	Blad	Nej	Ja
<i>Lycopus europaeus</i>	Sværtøvæld	Læbeblomst	Urt	Blad	Ja	Nej
<i>Thymus spp.*</i>	Timian	Læbeblomst	Urt	Blad, Blomst	Ja	Ja
<i>Cinnamomum zeylandicum*</i>	Ægte Kaneltræ	Laurbær	Træ	Bark	Nej	Ja
<i>Cinnamomum camphora</i>	Kamfertræ	Laurbær	Træ	Bark	Nej	Ja
<i>Linum usitatissimum</i>	Almindelig Hør	Hør	Urt	Frugt	Ja	Ja
<i>Magnolia officinalis</i>	Magnolie	Magnolie	Træ	Blomst	Nej	Nej
<i>Hibiscus rosa-sinensis</i>	Hawaiibloomst	Katost	Urt	Blomst	Nej	Nej
<i>Althaea officinalis*</i>	Læge-Stokrose	Katost	Urt	Rod, Blad	Ja	Ja
<i>Tilia spp.*</i>	Lind	Katost	Træ	Blad, Blomst	Ja	Nej
<i>Arthrospira platensis, Arthrospira maxima, Chlorella</i>	Spirulina og Chlorella	Microcoleaceae, Chlorellaceae	Alge		Nej	Nej
<i>Melaleuca alternifolia</i>	Australsk Te-træ	Myrte	Træ	Stængel	Nej	Nej
<i>Eucalyptus spp.</i>	Eucalyptus	Myrte	Træ	Blad	Nej	Nej
<i>Olea europaea</i>	Oliven	Oliven	Træ	Blad	Nej	Ja
<i>Oenothera glazioviana</i>	Kæmpe-Natlys	Natlys	Urt	Blomst, Frugt	Ja	Nej
<i>Euphrasia officinalis</i>	Øjentrøst	Gyvelkvæler	Urt	Rod, Blad, Blomst	Ja	Nej
<i>Papaver somniferum</i>	Opium-Valmue	Valmue	Urt	Blomst	Ja	Ja
<i>Chelidonium majus*</i>	Svaleurt	Valmue	Urt	Stængel	Ja	Ja
<i>Cetraria islandica</i>	Islandsk Mos	Parmeliaceae	Lav	Blad	Ja	Nej
<i>Passiflora incarnata</i>	Passionsblomst	Passifloraceae	Slyngplante	Blomst	Nej	Nej
<i>Harpagophytum procumbens</i>	Djævleklo	Sesam	Urt	Rod	Nej	Nej
<i>Cedrus spp.</i>	Ceder	Gran	Træ	Bark	Nej	Nej
<i>Piper nigrum</i>	Sort Peber	Peber	Slyngplante	Frugt	Nej	Ja
<i>Bacopa monnieri</i>	Bacopa	Vejbred	Urt	Blad	Nej	Nej
<i>Digitalis purpurea</i>	Almindelig Fingerbøl	Vejbred	Urt	Bruges ikke	Ja	Nej
<i>Plantago ovata</i>	Loppefrøskal-ler	Vejbred	Urt	Frugt	Nej	Nej
<i>Plantago spp.*</i>	Vejbred	Vejbred	Urt	Blad	Ja	Ja
<i>Cymbopogon spp.</i>	Citrongræs	Græs	Græs	Stængel	Nej	Nej
<i>Avena sativa*</i>	Almindelig Havre	Græs	Græs	Blad, Frugt, Stængel	Ja	Ja
<i>Zea mays</i>	Majs	Græs	Græs	Frugt	Nej	Nej
<i>Reynoutria japonica</i>	Japansk Pileurt	Pileurt	Urt	Rod	Ja	Nej

<i>Rumex crispus</i>	Kruset Skræppe	Pileurt	Urt	Blad	Ja	Ja
<i>Bistorta officinalis</i>	Slangeurt	Pileurt	Urt	Blad	Ja	Nej
<i>Polygonum aviculare</i>	Vejpileurt	Pileurt	Urt	Blad	Ja	Nej
<i>Rhamnus frangula</i>	Tørst	Korsved	Busk	N/A	Ja	Nej
<i>Rubus plicatus</i>	Almindelig Brombær	Rosen	Busk	Blad, Frugt	Ja	Ja
<i>Potentilla anserina*</i>	Gåsepotentil	Rosen	Urt	Rod, Blad	Ja	Nej
<i>Rubus idaeus</i>	Hindbær	Rosen	Busk	Blad, Frugt	Ja	Ja
<i>Crataegus spp.*</i>	Hvidtjørn	Rosen	Træ	Blad, Blomst, Frugt	Ja	Nej
<i>Fragaria × ananassa</i>	Havejordbær	Rosen	Urt	Blad, Frugt	Ja	Ja
<i>Prunus avium, Prunus cerasus</i>	Kirsebær	Rosen	Træ	Frugt	Ja	Nej
<i>Alchemilla vulgaris</i>	Almindelig Løvefød	Rosen	Urt	Blad, Blomst	Ja	Nej
<i>Prunus dulcis</i>	Mandel	Rosen	Træ	Frugt	Nej	Ja
<i>Filipendula ulmaria</i>	Almindelig Mjødurt	Rosen	Urt	Blomst	Ja	Ja
<i>Sorbus aucuparia</i>	Røn	Rosen	Træ	Bark	Ja	Ja
<i>Aronia spp.</i>	Surbær	Rosen	Busk	Frugt	Ja	Nej
<i>Rosa rugosa, Rosa canina*</i>	Rynket Rose, Hunderose	Rosen	Busk	Blomst, Frugt	Ja	Ja
<i>Coffea arabica</i>	Arabicakaffe	Krap	Træ	Frugt	Nej	Ja
<i>Galium aparine*</i>	Burresnerre	Krap	Urt	Blad, Saft	Ja	Nej
<i>Uncaria tomentosa, Uncaria rhynchophylla</i>	Katteblo	Krap	Slyng- plante	Bark	Nej	Nej
<i>Cinchona spp.</i>	Kinatræ	Krap	Træ	Bark	Nej	Nej
<i>Citrus X sinensis</i>	Appelsintræ	Rude	Træ	Frugt	Nej	Nej
<i>Citrus bergamia</i>	Bergamot	Rude	Træ	Frugt	Nej	Nej
<i>Citrus × limon</i>	Citron	Rude	Urt	Frugt	Nej	Ja
<i>Citrus x paradisi</i>	Grape	Rude	Træ	Frugt	Nej	Nej
<i>Salix spp.*</i>	Pil	Pile	Træ	Bark	Ja	Ja
<i>Schizandra chinensis*</i>	Schisandra	Schisandra	Slyng- plante	Frugt	Nej	Nej
<i>Illicium verum</i>	Stjerneanis	Schisandra	Træ	Frugt	Nej	Ja
<i>Verbascum spp.*</i>	Kongelys	Maskeblomst	Urt	Blomst	Ja	Ja
<i>Withania somnifera</i>	Ashwagandha	Natskygge	Busk	Rod	Nej	Nej
<i>Capsicum spp.*</i>	Chili	Natskygge	Busk	Frugt	Nej	Nej
<i>Solanum tuberosum</i>	Kartoffel	Natskygge	Urt	Jordstæn- gel	Nej	Ja
<i>Solanum lycopersicum</i>	Tomat	Natskygge	Urt	Frugt	Nej	Nej
<i>Camellia sinensis</i>	Tebusk	Te	Træ	Blad	Nej	Nej
<i>Tropaeolum majus</i>	Tallerken- smækker	Tropæolum	Urt	Blad, Blomst	Ja	Nej
<i>Ulmus rubra*</i>	Rødelm	Elme	Træ	Bark	Nej	Nej

<i>Urtica dioica</i> *	Stor Nælde	Nælde	Urt	Rod, Blad, Frugt	Ja	Ja
<i>Aloysia citrodora</i>	Citronverbena	Jernurt	Urt	Blad	Nej	Nej
<i>Verbena officinalis</i> *	Læge-Jernurt	Jernurt	Urt	Blad, Blomst	Ja	Ja
<i>Viola tricolor</i> *	Almindelig stedmoderblomst	Viol	Urt	Blad, Blomst	Nej	Nej
<i>Vitis vinifera</i>	Almindelig vin	Vin	Slyngplante	Frugt	Nej	Ja
<i>Curcuma longa</i> *	Gurkemeje	Ingefær	Urt	Knold	Nej	Nej
<i>Zingiber officinale</i> *	Ægte Ingefær	Ingefær	Urt	Knold	Nej	Ja
N/A	Tang	N/A	Urt	Blad	Ja	Nej

Tabel 2. Liste over medicinplantearter som ikke blev nævnt af dette studies informanter, men er beskrevet af den etnobotaniske litteratur fra region Midt- og Vestjylland i form af otte cypriani kompileret af Hansen (1942) og et review af medicinplanter fra Ringkøbing Amt omkring det 19. århundrede (Tholle, 1934).

Videnskabeligt navn	Dansk navn	Plantefamilie	Vækstform	Brugt del	Findes vildt I DK
<i>Anthyllis vulneraria</i>	Rundbælg	Ærteblomst	Urt	Blad, Blomst	Ja
<i>Pisum sativum</i>	Almindelig Ært	Ærteblomst	Urt	Frugt	Ja
<i>Cytisus scoparius</i>	Gyvel	Ærteblomst	Urt	Blomst	Ja
<i>Commiphora abyssinica</i>	Myrratræ	Balsam	Træ	Harpiks	Nej
<i>Corylus avellana</i>	Hassel	Birke	Træ	Blad, Bark, Frugt	Ja
<i>Menyanthes trifoliata</i>	Bukkeblad	Bukkeblad	Urt	Blad, Blomst	Ja
<i>Buxus sempervirens</i>	Almindelig Buksbom	Buksbom	Busk	Blad, Bark	Ja
<i>Juniperus sabina</i>	Sevenbom	Cypres	Træ	Blad	Nej
<i>Centaurium spp.</i>	Tusindgylden	Ensian	Urt	Blad, Blomst	Ja
<i>Gentiana spp.</i>	Ensian	Ensian	Urt	Rod	Ja
<i>Schoenocaulon officinale</i>	Sabadille	Giftlilje	Urt	Frø	Nej
<i>Dactylorhiza spp.</i>	Gøgeurt	Gøgeurt	Urt	Rod	Ja
<i>Secale cereale</i>	Almindelig Rug	Græs	Urt	Frø	Ja
<i>Hordeum vulgare</i>	Almindelig Byg	Græs	Urt	Frø	Ja
<i>Triticum spp.</i>	Hvede	Græs	Urt	Frugt	Ja
<i>Cucumis sativus</i>	Almindelig Agurk	Græskar	Urt	Frugt	Ja
<i>Pinus spp.</i>	Fyr	Gran	Træ	Blad, Frø, Harpiks	Ja
<i>Aframomum melegueta</i>	Paradiskorn	Ingefær	Urt	Frugt	Nej

<i>Crocus sativus</i>	Safrankrokus	Iris	Urt	Blomst	Nej
<i>Succisa pratensis</i>	Djævelsbid	Kartebolle	Urt	Blad, Blomst	Ja
<i>Malva spp.</i>	Katost	Katost	Urt	Blad, Rod, Frugt	Ja
<i>Primula pubescens</i>	Haveaurikel	Kodriver	Urt	Blad, Blomst	Nej
<i>Raphanus sativus L. var. niger J. Kern</i>	Ræddike	Korsblomst	Urt	Rod	Nej
<i>Sinapis alba</i>	Gul sennep	Korsblomst	Urt	Frø	Ja
<i>Bellis perennis</i>	Tusindfryd	Kurvblomst	Urt	Blomst	Ja
<i>Tanacetum balsamita</i>	Balsam	Kurvblomst	Urt	Blad	Nej
<i>Anacyclus pyrethrum</i>	Bertram	Kurvblomst	Urt	Blad, Blomst	Nej
<i>Senecio spp.</i>	Brandbæger	Kurvblomst	Urt	Blad, Blomst	Ja
<i>Cnicus benedictus</i>	Korbendikt	Kurvblomst	Urt	Blad	Nej
<i>Hieracium aurantiacum</i>	Pomeranshøgeurt	Kurvblomst	Urt	Blad, Blomst	Ja
<i>Stachys officinalis</i>	Læge-Betonie	Læbeblomst	Urt	Blad, Blomst	Ja
<i>Lamium album</i>	Døvnælde	Læbeblomst	Urt	Blad, Blomst	Ja
<i>Laurus nobilis</i>	Laurbær	Laurbær	Træ	Blad	Nej
<i>Lilium spp.</i>	Lilje	Lilje	Urt	Rod	Ja
<i>Dryopteris filix-mas</i>	Alm. Mangeløv	Mangeløv	Bregne	Blad	Ja
<i>Ficus carica</i>	Figen	Morbær	Træ	Frugt	Nej
<i>Myristica fragrans</i>	Muskatnødtræ	Muskatnød	Træ	Frugt	Nej
<i>Syzygium aromaticum</i>	Ægte Kryddernellike	Myrte	Træ	Blomst	Nej
<i>Melaleuca cajuputi</i>	Kajaput	Myrtle	Træ	Olie	Nej
<i>Nicotiana tabacum</i>	Almindelig Tobak	Natskygge	Urt	Blad	Nej
<i>Hyoscyamus niger</i>	Bulmeurt	Natskygge	Urt	Blad, Frø	Ja
<i>Agrostemma githago</i>	Klinte	Nelikke	Urt	Frø	Ja
<i>Nuphar spp.</i>	Åkande	Nøkkerose	Urt	Blad	Ja
<i>Equisetum hyemale</i>	Skavgræs	Padderok	Sporeplante	Stængel	Ja
<i>Paeonia officinalis</i>	Bonderose	Pæon	Urt	Rod	Ja
<i>Allium schoenoprasum</i>	Purløg	Påskelilje	Urt	Blad, Frugt	Ja
<i>Populus alba</i>	Sølvpoppe	Pile	Træ	Blad, Bark	Ja
<i>Rheum spp.</i>	Rabarber	Pileurt	Urt	Rod	Ja
<i>Fagopyrum esculentum</i>	Almindelig Boghvede	Pileurt	Urt	Frugt	Nej
<i>Asplenium ruta-muraria</i>	Murrude	Radeløv	Bregne	Blad	Ja
<i>Anemone spp.</i>	Anemone	Ranunkel	Urt	Blomst	Ja
<i>Agrimonia eupatoria</i>	Almindelig Agermåne	Rosen	Urt	Blad	Ja
<i>Potentilla reptans</i>	Krybende Potentil	Rosen	Urt	Rod	Ja
<i>Prunus spinosa</i>	Slåen	Rosen	Busk	Frugt	Ja
<i>Potentilla erecta</i>	Tormentil	Rosen	Urt	Rod	Ja
<i>Malus domestica</i>	Æble	Rosen	Træ	Frugt	Ja
<i>Phacelia tanacetifolia</i>	Honningurt	Rublad	Urt	Blomst	Ja

<i>Ruta graveolens</i>	Rude	Rude	Urt	Blad	Nej
<i>Aesculus hippocastanum</i>	Kastanje	Sæbetræ	Træ	Frugt	Ja
<i>Smilax officinalis</i>	Lægesarsaparil	Sarsaparil	Slyngplante	Rod	Nej
<i>Anthriscus cerefolium</i>	Kørvel	Skærmpolante	Urt	Blad	Ja
<i>Ligusticum scoticum</i>	Skotsk lostilk	Skærmpolante	Urt	Blad, Rod	Nej
<i>Ferula assa-foetida</i>	Dyvelsdræk	Skærmpolante	Urt	Rod	Nej
<i>Daucus carota</i>	Gulerod	Skærmpolante	Urt	Rod	Ja
<i>Aristolochia clematitis</i>	Hjertebladet Slangerod	Slangerod	Urt	Blad, Rod	Nej
<i>Saxifraga granulata</i>	Kornet Stenbræk	Stenbræk	Urt	Blad, Blomst	Ja
<i>Sempervivum tectorum</i>	Husløg	Stenurt	Urt	Blad	Ja
<i>Sedum acre</i>	Bidende stenurt	Stenurt'	Urt	Blad, Blomst	Ja
<i>Pistacia lentiscus</i>	Mastikstræ	Sumak	Træ	Harpiks	Nej
<i>Veronica officinalis</i>	Læge-Ærenpris	Vejbred	Urt	Blad	Ja
<i>Ricinus communis</i>	Ricinus	Vortemælk	Urt	Frøolie	Nej

Referencer

- Aagaard, Sissel Kramer; Larsen, Agnete; Andreasen, Mette Findal; Uldbjerg, Niels og Bor, Pinar 2017: "Use of complementary and herbal medicine in the general population and among pregnant women". *Ugeskrift for Læger*. 179(5).
- Ballegaard, Anja 2019: *Urtelykke*. 1. udgave. Kbh: Aronsen., Print.
- Barnes, Joanne; Anderson, Linda A; Gibbons, Simon; Phillipson og J David 2005: "Echinacea species (*Echinacea angustifolia* (DC.) Hell., *Echinacea pallida* (Nutt.) Nutt., *Echinacea purpurea* (L.) Moench): a review of their chemistry, pharmacology and clinical properties." *The Journal of pharmacy and pharmacology* vol. 57,8 (): 929-54. doi:10.1211/0022357056127
- Barth, Fredrik 2002: "An Anthropology of Knowledge. Sidney W. Mintz Lecture for 2000". *Current Anthropology* Volume 43, Number 1, February.
- Brøndegaard, Vagn. J. 1987: *Folk og flora : dansk etnobotanik*. Rosenkilde og Bagger. 2. udgave. Kbh. Tilgængelig online: https://www.ksla.se/bibliotek/biblioteket/brondegaardssaml_ingen/bocker-av-brondegaard/folk-og-flora/
- Cadena-Gonzalez, Ana Lucia; Sørensen, Marten og Theilade, Ida. 2013: "Use and valuation of native and introduced medicinal plant species in Campo Hermoso and Zetaquirá, Boyacá, Colombia". *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine*; Bind 9. doi: 10.1186/1746-4269-9-23

- Carvalho, Ana Maria og Morales, Ramón 2010: "Persistence of Wild Food and Wild Medicinal Plant Knowledge in a Northeastern Region of Portugal", *Ethnobotany in the New Europe*. NED – New edition, 1 Berghahn Books. s. 147.
- Comaroff, J. 1981: "Healing and Cultural Transformation: The Tswana of Southern Africa". *Social Science and Medicine* 15B, 367-378
- Cox, Paul Alan. 1994: "The ethnobotanical approach to drug discovery: strengths and limitations". *Ciba Foundation symposium 185 Ethnobotany and the Search for New Drugs*, 185, 25–41.
- Ekholm, Ola, og Kjøller, Mette 2005: "Brugen Af Alternativ Behandling I Danmark. Resultater Fra Den Nationalt repræsentative Sundheds- Og sygelighedsundersøgelse". *Tidsskrift for Forskning i Sygdom og Samfund* 4, nr. 6
- Gardiner, Paula; Graham, Robert; Legedza, Anna TR; Ahn, Andrew. C; Eisenberg, David M; og Phillips, Russeil S. 2007: "Factors associated with herbal therapy use by adults in the United States". *Alternative Therapies in Health and Medicine*, 13(2), s. 22–29.
- Giversen, Ina; Brimer, Leon og Kristiansen, Birgit, 2014: *Danmarks vilde lægeplanter*. 1. udgave. kbh: Gyldendal,. Print.
- Gómez-Baggethun, Erik; Corbera, Esteve og Reyes-García, Victoria 2013: "Traditional ecological knowledge and global environmental change: Research findings and policy implications", *Ecology and Society*, 18(4). doi: 10.5751/ES-06288-180472
- Goerlich, Rikke 2014: *Kend din urt: det gode kvindeliv med naturens medicin*. 1. oplag. Højberg: Klynggaard. Print.
- Grasser, Susanne; Schunko, Cristoph og Vogl, Christian R. 2012: "Gathering "tea" – from necessity to connectedness with nature. Local knowledge about wild plant gathering in the Biosphere Reserve Grosses Walsertal (Austria)", *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine*, doi: 10.1186/1746-4269-8-31.
- Hansen, Hans Peter 1942: *Kloge folk : folkemedicin og overtro i Vestjylland*. Kbh: Munksgaard.
- Hattesohl, Miguel; Feistel, Björn; Sievers, Hartwig; Lehnfeld, Romanus; Hegger, Mirjam og Winterhoff, Hilke 2008: "Extracts of Valeriana officinalis L. s.l. show anxiolytic and antidepressant effects but neither sedative nor myorelaxant properties", *Phytomedicine (Stuttgart)*. Germany: Elsevier GmbH, 15(1), s. 2–15. doi: 10.1016/j.phymed.2007.11.027.
- Isager, Lotte; Graugaard, Esben og Theilade, Ida. 2021: "Kloge Folk i Vestjylland og deres medicinplanter". Hjerl Hede. *Forlaget Hjerl Hede*.
- Hawkins, Jessie; Baker, Colby; Cherry, Lindsey og Dunne, Elizabeth 2019: "Black elderberry (*Sambucus nigra*) supplementation effectively treats upper respiratory symptoms: A meta-analysis of randomized, controlled clinical

- trials”, *Complementary therapies in medicine*. Scotland: Elsevier Ltd, 42, s. 361–365. doi:10.1016/j.ctim.2018.12.004.
- Heinrich, Michael og Jäger, Anna K. 2015: *Ethnopharmacology*. Edited by M. Heinrich and A. K. Jäger. Chichester, West Sussex, [England: Wiley Blackwell (Postgraduate Pharmacy Series)].
- Hernández-Morcillo, Mónica; Hoberg, Janis; Oteros-Rozas, Elisa; Plieninger, Tobias; Gómez-Baggethun, Erik og Reyes-García, Victoria 2014: “Traditional Ecological Knowledge in Europe: Status Quo and Insights for the Environmental Policy Agenda”, *Environment: Science and Policy for Sustainable Development*, 56:1, s. 3-17, DOI: 10.1080/00139157.2014.861673
- Kruse, Poul R. og Møller, Niels. 2001: *Apotekervæsenets historie i Danmark*. Kbh.: Danmarks Apotekerforening.
- Laursen, Thomas, og Jannick, Børlum 2021: *Den lille vilde*. 1. udgave. Kbh: Politiken,. Print.
- Luziatelli, Gaia; Sørensen, Marten; Theilade, Ida og Mølgaard, Per 2010: “Asháninka medicinal plants : a case study from the native community of Bajo Quimiriki “, *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine*, 6(1), 21–21. Doi:10.1186/1746-4269-6-21
- Moerman, Daniel; Pemberton, Robert W og Kiefer, D 1999: “A comparative analysis of five medicinal Floras’, *Journal of Ethnobiology*, 19, s. 49–67.
- Nichter, Mark 1992: “Ethnomedicine: Diverse Trends, Coomon Linkages”. I Mark Nichter (red.), *Anthropological approaches to the study of ethnomedicine*. OPA (Amsterdam). Gordon and Breach Science Publishers S.A.
- Nielsen, Harald. 1969: *Lægeplanter og trolldomsurter*. Kbh.: Politiken (Politikens Håndbøger).
- Pardo-de-Santayana, Manuel; Pieroni, Andrea; Puri, Rajindra K; Andrea Pieroni; Rajindra K. Puri og Manuel Pardo-de-Santayana 2010: *Ethnobotany in the New Europe*. NED-New. Berghahn Books.
- Paulli, Simon 1648: *Flora Danica : Det er: Dansk Urtebog*. Kbh.
- Poe, Melissa R.; LeCompte, Joyce; McLain, Rebecca og Hurley, Patrick 2014: “Urban foraging and the relational ecologies of belonging”, *Social and Cultural Geography*, 15(8), pp. 901–919. doi: 10.1080/14649365.2014.908232.
- Quave, Cassandra L; Pardo-de-Santayana, Manuel; Pieroni, Andrea og Firenzuoli, Fabio 2012: “Medical ethnobotany in Europe: From field ethnography to a more culturally sensitive evidence-based cam?”, *Evidence-based Complementary and Alternative Medicine*, 2012. doi: 10.1155/2012/156846.
- Ramzan, Sara; Soelberg, Jens; Jäger, Anna K og Cantarero-Arévalo, Lourdes 2017: “Traditional medicine among people of Pakistani descent in the capital

- region of Copenhagen”, *Journal of ethnopharmacology* 196, s. 267–280. DOI: 10.1016/j.jep.2016.11.048
- Reyes-García, Victoria; Vadez, Vincent; Huanca, Tomás; Leonard, William R og McDade, Thomas 2007: “Economic Development and Local Ecological Knowledge: A Deadlock? Quantitative Research from a Native Amazonian Society”, *Human ecology : an interdisciplinary journal*. New York: Springer, 35(3), s. 371–377. DOI: 10.1007/s10745-006-9069-2
- Reyes-García, Victoria; Aceituno-Mata, Laura; Calvet-Mir, Laura; Garnatje, Teresa; Gómez-Baggethun, Erik; Lastra, Juan J; Ontillera, Ricardo; Parada, Montserrat; Rigat, Montserrat; Vallès, Joan; Vila, Sara og Pardo-de-Santayana, Manuel 2014: “Resilience of traditional knowledge systems: The case of agricultural knowledge in home gardens of the Iberian Peninsula”, *Global Environmental Change*, 24(1), s. 223–231. doi: 10.1016/j.gloenvcha.2013.11.022.
- Rodriguez-Mateos, Ana; Feliciano, Rodrigo P; Boeres, Albert; Weber, Timon; dos Santos, Claudia Nunes; Ventura, M. Rita og Heiss, Christian 2016: “Cranberry (poly)phenol metabolites correlate with improvements in vascular function: A double-blind, randomized, controlled, dose-response, crossover study”, *Molecular nutrition & food research*. Germany: Blackwell Publishing Ltd, 60(10), s. 2130–2140. doi: 10.1002/mnfr.201600250.
- Samuelsson, Gunnar 2001. ”Medicinalväxter på apoteken”, s. 436–442 i *Människan och naturen. Etnobiologi i Sverige*. Stockholm.
- Schippmann, U., Leaman, D. og Cunningham, A. 2002: “Impact of Cultivation and Gathering of Medicinal Plants on Biodiversity: Global Trends and Issues”, in *Biodiversity and the Ecosystem Approach in Agriculture, Forestry and Fisheries*, s. 142–167. DOI: 10.17660/ActaHortic.2005.676.3
- Sirois, Fuschia. M. 2008: “Motivations for consulting complementary and alternative medicine practitioners: A comparison of consumers from 1997-8 and 2005”, *BMC Complementary and Alternative Medicine*, 8, s. 1–10. doi: 10.1186/1472-6882-8-16.
- Smith, Henrik 1577: *Henrik Smiths Lægebog I-VI*.
- Soelberg, Jens. Asase, A; Akwetey, G og Jäger, A.K 2015: “Historical versus contemporary medicinal plant uses in Ghana”, *Journal of ethnopharmacology* 160, s. 109–132. Doi:10.1016/j.jep.2014.11.036
- Soga, Masashi og Gaston, Kevin J 2016: “Extinction of experience: The loss of human-nature Interactions”, *Frontiers in Ecology and the Environment*, 14(2), s. 94–101. doi: 10.1002/fee.1225.
- Srithi, Kamonnate; Balslev, Henrik; Wangpakapattanawong, Prasit; Srisanga, Prachaya og Trisonthi, Chusie 2009: “Medicinal plant knowledge and its erosion among the Mien (Yao) in Northern Thailand”, *Journal of Ethnopharmacology*, 123(2), s. 335–342. DOI: 10.1016/j.jep.2009.02.035

- Tholle, Johannes 1934: "Flora og folketro især i Ringkøbing amt", *Hardsyssels årbog*.
- Tomasini, Sabrina og Theilade, Ida 2019: "Local Knowledge of Past and Present Uses of Medicinal Plants in Prespa National Park, Albania", *Economic Botany*, 73(2), s. 217–232. DOI: 10.1007/s12231-019-09454-3
- Vaabengaard, Pernille og Clausen, Lars Michael 2003: "Surgery patients' intake of herbal preparations and dietary supplements", *Ugeskrift for læger*. 165(35), s. 3320–3323.
- Vandebroek, Ina; Balick, Michael J og Nolan, Justin Murphy 2012: "Globalization and loss of plant knowledge: Challenging the paradigm", *PLoS ONE*, 7(5). doi: 10.1371/journal.pone.0037643.
- Voeks, Robert A 2007: "Are women reservoirs of traditional plant knowledge? Gender, ethnobotany and globalization in northeast Brazil", *Singapore Journal of Tropical Geography*, 28(1), s. 7–20. DOI: 10.1111/j.1467-9493.2006.00273.x
- Welz, Alexandra N; Emberger-Klein, Agnes og Menrad, Klaus 2018: "Why people use herbal medicine: Insights from a focus-group study in Germany" *Complementary and Alternative Medicine*, 18(1), s. 1–9. DOI: 10.1186/s12906-018-2160-6
- Zeid, Wael A; Andersen, John S. og Kristiansen, Maria 2019: "Patterns of complementary and alternative medicine use among Arab immigrants in Denmark: A qualitative study", *Scandinavian journal of public health*. London, England: SAGE Publications, 47(7), s. 748–754. DOI: 10.1177/1403494818799597

English summary

Use of medicinal plants in Denmark: tradition, knowledge and motivation

The traditional use of medicinal plants in Denmark is well documented historically. However, there are few studies of contemporary Danish use of medicinal plants. The aim of the present study was to document the use and medicinal plant knowledge in Denmark. We recorded 169 species in 65 families as useful in current Danish herbal medicine. A comparison with written sources on medicinal plant use in the nineteenth century showed that some historical species were no longer in use, while 88 new medicinal plant species were registered. More than half of the 'new' species were exotics. The presence of both newly adopted and 'forgotten' plants shows that the current ethnobotanical knowledge is dynamic and that hybridization of different knowledge systems takes place. A vibrant Danish ethnobotanical tradition may strengthen feelings of identity, sense of place, and connectedness with the cultural history and natural world in Denmark.

Line Vestergaard Knudsen, Louise Villadsen & Kira Jørstad Klinkby

Line Vestergaard Knudsen, cand. mag. europæisk etnologi, Ph.d. og lektor på Institut for Politik og Samfund, Aalborg Universitet. Center for Studier i Kulturarv, Limfjordsmuseernes Samvirke/Aalborg Universitet.

Louise Villadsen, cand. mag. forhistorisk arkæologi, naturvejleder og centerleder i Stenaldercenter Ertebølle, Vesthimmerlands Museum.

Kira Jørstad Klinkby, cand. mag. forhistorisk arkæologi, museumsinspektør Hjerl Hede, De Kulturhistoriske Museer i Holstebro Kommune.

Keywords: planter, plantblindhed, frilandsmuseer, publikumsundersøgelse

PLANTEBLINDHED OG Oplevelser af planter i UDENDØRS, REKONSTRUERED OG LEVENDEGJORTE FORTIDSMILJØER

Frilandsmuseer og historiske oplevelsescentre er som en slags tidsmaskiner, der formidler kulturhistorie gennem genstande, bygninger, landskaber og en række andre elementer. Men hvilken rolle spiller planter på sådanne besøgssteder? Vi mennesker er planteblinde i mange sammenhænge, er vi det også når vi går på besøg i udendørs, rekonstruerede og levendegjorte fortidsmiljøer? Hvordan kan man arbejde med at tydeliggøre plante-menneske relationer gennem tiderne på sådanne besøgssteder, og hvilke effekter har forskellige formidlingsgreb i denne sammenhæng? I artiklen undersøges publikums oplevelser af planter på et frilandsmuseum og et historisk oplevelsescenter og de måder som planterne tillægges betydning og inddrages i museumsbesøget identificeres og diskuteres.

Plantblindhed er et fængende ord. Det skaber umiddelbart associationer om mennesker uden opmærksomhed og blik for deres medarter fra planteriget. To amerikanske biologilærere, James Wandersee og Elisabeth Schussler, introducerede begrebet efter en undersøgelse, der viste, at skoleelever ikke var i stand til at genkende forskellige plantearter, og at eleverne fandt planter mindre betydningsfulde end dyr. Wandersee & Schussler¹ definerer plantblindhed som: a) manglende evne til at se og genkende planter omkring sig; b) manglende viden om planters betydning for biosfæren og i menneskelivet; c) manglende anerkendelse af planters æstetiske og unikke biologiske egenskaber; d) en misforstået antropocentrisk rangopdeling af planter som laverestående og mere uinteressante end dyr og mennesker; e) manglende forståelse for plantelivets tidslighed i forhold til dyre- og menneskelivet; f) manglende praktisk erfaring med at dyrke planter og observere og forstå deres vækstbetingelser og –behov. Plantblindhed handler på den måde både om viden og evnen til visuelt at registrere planter, men i høj grad også om opmærksomhed på, holdning til, interesse for og handlinger overfor planter. Derfor har begreber som plante-ignorance, plante-usynlighed og plante-opmærksomheds-ulighed også være foreslået.²

Trods forskellige udlægninger af begrebet er der på tværs af naturfagsdidaktik, biologi, humaniora og socialvidenskab et fælles fokus på denne menneskelige tendens til at overse planter.³ Og der er enighed om, at plantblindhed udgør et problem for både mennesker og planter.⁴ I lyset af klimaforandringer, biodiversitetskrise og mange plantearters uddøen⁵ er det vigtigt, at mennesker får øjnene op for planter og engagerer sig i planternes ”plantiness”, *plantelighed*, og dermed forstår deres særlige egenskaber og evner,⁶ samt deres diversitet i form, levevis, og habitat. Mennesker skal få øjnene op for planter som historiske agenter, der har levet parallelt med menneskeheden gennem historien.⁷ Planter er blandt de længst levende arter på Jorden, og deres blade/løv skaber den livsnødvendige atmosfære.⁸ Planter er menneskehedens livsnødvendige følgesvende på jorden.

Hvor naturfagene giver indsigt i planternes biologiske, kemiske og fysiologiske egenskaber og udviklinger, er humanistiske tilgange typisk præget af menneskelige interaktioner med planter, udforskning af ligheder og forskelle mellem *plantelighed* og menneskelighed, eller variationen i kulturelle tilgange til planter.

1 Wandersee & Schussler 1999.

2 Se eks. Parsley, 2020.

3 Sanders, 2019.

4 Balding & Williams, 2016; Ro, 2019.

5 IPBES Global Assessment Report, 2019.

6 Fleming, 2017, s. 27.

7 Sanders, 2019.

8 Beerling, 2007; Coccia, 2019, s. 26.

Oprindelige folks viden om og praksisser med planter har været fremhævet som alternativer til plantblindhed.⁹ Men også på tværs af tid og mellem generationer¹⁰ varierer menneskers kendskab til, brug af og forholden sig til planter. Andre steders og tiders måder at leve med og vide noget om planter kan give perspektiv og inspiration til forandringer i vestlige samfund.

Frilandsmuseer og historiske oplevelsescentre er en slags *tidsmaskiner*,¹¹ der kan give publikum indsigt i tidligere tiders menneskeliv og praksisser gennem genstande, bygninger, interiører, vej- og stistrukturer, landskaber og tekstlige fremstillinger, samt gennem levendegørelse af håndværk og husholdning, sociale relationer mv. Men hvordan oplever publikum planterne på et sådants besøgssted og ser de planterne som en del af stedets historiefortælling? Hvordan kan man på frilandsmuseer og historiske oplevelsescentre arbejde med at tydeliggøre plante-menneske relationer gennem tiderne? Disse spørgsmål søger vi i denne artikel at besvare gennem publikumsundersøgelser på Ertebølle Stenaldercenter og Hjerl Hede.

Kampen mod plantblindhed i naturfagene og botaniske haver

I de seneste årtier har mange arbejdet med at formidle planter for at modvirke plantblindhed. Indenfor naturfagsundervisning har man søgt at øge skolebørns og studerendes opmærksomhed på planter. Eksempelvis ved at tegne planter,¹² ved at fremhæve særligt bemærkelsesværdige planter,¹³ ved at formidle særlige karakteristika ved planter, eksempelvis deres evne til overlevelse.¹⁴ Man har afprøvet forskellige sproglige tilgange til planter, som metaforer og analogier og også multimodale og sensoriske tilgange.¹⁵ Erfaringer med at formidle planter viser, at ægte planter, som man finder i eksempelvis botaniske haver, fremfor modeller eller billeder, fremmer evnen til at observere og beskrive planternes udseende og anatomi.¹⁶ En mere sensorisk,¹⁷ praktisk og langvarig omgang med planterne giver mere interesse i og tilknytning til dem.¹⁸ Egne erfaringer og erindringer om planter kan være vigtige for opmærksomhed på planter og for hvilke

9 Hall, 2011.

10 Challenger, 2011.

11 Van Mensch 1999, s. 8.

12 Flannery, 2019.

13 Wandersee & Schussler, 2001.

14 Pany, 2014; Prokop & Fančovičová, 2014.

15 Jewitt, Kress, Ogborn, & Tsatsarelis, 2001; Matruglio, Maton, & Martin, 2013; Hartman, Lydon, & Rasmussen, 2019.

16 Eberbach & Crowley 2005; 2017.

17 Nyberg og Sanders, 2014, s. 151.

18 Eberbach og Crowley 2009.

planter, publikum i botaniske haver lægger mærke til.¹⁹ Per definition har plantblindhed flere nuancer, nogle relaterer sig til det visuelle, det anatomiske æstetiske ved planterne samt til planternes navne, mens færre dvæler ved planternes funktionelle karakteristika (deres evne til at gro, ernære og forplante sig etc.).²⁰

Botaniske haver er ligesom zoologiske haver og akvarier de senere år blevet mere bevidste om deres potentiale som forum for formidling og udveksling vedrørende miljø- og klimamæssige problematikker, biodiversitet og artsuddøen.²¹ Mange af disse institutioner erkender, at de ikke blot kan fortsætte den type bevarings-, forsknings- og formidlingsarbejde, de hidtil har udført. Til grund for de fleste vestlige botaniske haver ligger både oplysningstidens videnssyn og kolonitidens magtforhold. Hvilket måske har resulteret i en "steril og kedelig" (Rahm 2018) formidling af planterne og en antropocentrisme (Zhai 2015), som kommer til udtryk i fortællinger om videnskabsmænd der opdagede, kolonialiserede og hjemtog planterne, fremfor fortællinger om planternes fantastiske egenskaber, de heterogene natur-kulturhelheder de indgår i eller de kriser og problemer der opstår i møder mellem mennesker og planter. Studier har også vist, at mens et tilfredsstillende besøg i en zoologisk have typisk har at gøre med en positiv oplevelse ved at se et bestemt eller flere dyr, så har positive oplevelser i botaniske haver ikke altid med planterne i sig selv at gøre, men med en positiv oplevelse af at være et rart sted.²² Paradoksalt nok kan planterne altså ligefrem komme til at danne baggrund i en institution, som har dem i centrum. I hvert fald konkluderer flere publikumsstudier i botaniske haver, at planterne har svært ved at tiltrække sig opmærksomhed, og at mennesker har sværere ved at identificere sig med planter end med dyr.²³ Måske fordi planter ikke bevæger sig rundt, ikke drikker og spiser, og ikke på nogen synlig måde reagerer på noget i deres omgivelser.²⁴

[..] a garden is a rich text to engage with. Yet, we seem to lack any sense of the kind of scale-time packages needed to support deep critical forms of engagement with plants in ways making education in botanical gardens place-based, equity driven, critical and essentially about social justice driven education grounded in and emergent from multiple epistemologies with implications for healthy future relations with plants, our planet, and ourselves.²⁵

19 Tunnicliffe 2001.

20 Tunnicliffe 2001.

21 Se eksempelvis Wyles et al. 2013; Ballantyne, Packer & Hughes 2008.

22 Sanders 2007.

23 Nyberg, Hipkiss og Sanders 2019.

24 Darley, 1990.

25 Rahm 2018, s. 1126.

Botaniske haver må transformere sig til steder, der er med til at ændre publikums opmærksomhed, adfærd og interesse, så planter i højere grad opleves som partnere og "other-than human persons"²⁶ og ikke blot som enten farlige, kontrollable eller ressourcer. Steder, som stiller sig kritisk overfor den måde, mennesker gør brug af og forholder sig til naturlige omgivelser,²⁷ og som søger at tydeliggøre "the unique interwoven pattern of nature and culture which makes up the story of place."²⁸

På den baggrund opstår der nye spørgsmål og refleksioner over måder at indrette botaniske haver. Det er blevet foreslået, at planter kræver at blive sat tydeligt i forgrunden design- og formidlingsmæssigt. At information om planter og perspektiv på planter skal fremstå tydeligt,²⁹ fordi det kræver en helt særlig indsats "to disrupt historically deeply entrenched networks of practices and circulations of plants".³⁰ Der er blevet spurgt til, om den typiske naturvidenskabelige tilgang til planterne er anvendelig eller om andre læringsteorier og filosofiske tilgange skal tages i brug til at nytænke disse miljøer med henblik på at få natur-menneske relationerne mere i forbilledet.³¹ I Danmark ser vi blandt andet, at Randers Regnskov i deres nye udendørs anlæg har udvidet deres formidling til at inddrage de menneskeskabte omgivelser, som flora og fauna udvikler sig i relation til. Ikke så meget som en kritik af nutidens forhold mellem mennesker, dyr og planter, men mere som et kig dybt tilbage i tid med opmærksomhed på historiske, gensidige sammenhænge mellem natur og kultur. Også i Væksthusene i Botanisk Have i Århus er kultur i højere grad inddraget i de nyeste indretninger fra 2014. Her især ved hjælp af tekstlig formidling og særlige installationer, eks. digitale, hvor planternes rolle i kulturhistorien og menneskers indvirkning på plantelivet formidles. Museerne, men også deres publikum, skal omstille sig og øve sig på både at præsentere, se, tale om og reflektere over plante-menneske relationer på nye måder.

Andre arter på frilandsmuseer

Mens botaniske haver har forsøgt at inkludere flere perspektiver, så koloniopgør, biodiversitet, miljøkamp og andre natur-menneskerelationer kommer i fokus, så forsøger flere kulturhistoriske museer i disse år omvendt at inkludere naturen i deres formidling af menneskers (kultur) historie. På kulturhistoriske museer er der typisk genstande, som mennesker har lavet, fra stenøkser og hytter, til sim-

26 Hall, 2011.

27 Dawn, Ryken & Stewart 2018.

28 Plumwood 2006, s. 141.

29 Rahm 2018; Nyberg, Hipkiss & Sanders, 2019.

30 Rahm 2018, s 1125.

31 Eks. Rahm, 2018.

kort og syntetiske pelse. Disse genstande fortæller om mennesker gennem tiderne, hvad mennesker har gjort, opfundet, nydt og slidt med. Men kulturhistoriske museer kobler ikke altid disse fortællinger til de omgivelser og landskaber, som mennesker har begået sig i.

Lige siden de første frilandsmuseer opstod i Norden i slutningen af 1800-tallet, er der i denne museumstype blevet arbejdet med at inkludere flere aspekter af det levede liv, end hvad museumsgenstande i traditionelle museer er i stand til. Man udstiller bygninger, miljøer og landskaber, som formidler bredt om det historiske menneskeliv, og indsætter ofte mennesker som formidlingsmæssigt levendegør historiske håndværk, hushold, sociale relationer mv. Denne udvidelse af udstillingsformen, har gennem mere end et århundrede søgt, med både oplysning og oplevelse for øje, at fremkalde ”scener af fortidens liv”.³² Frilandsmuseerne oplyser om hverdagslivets materialitet, praksisser og menneskeliv, og samtidig giver de mulighed for oplevelse og indlevet forståelse. Det totale indtryk af bygninger, interiører, genstande og levende håndværk kan ligefrem give anledning til at publikum gennem de forskellige sanselige indtryk hensættes til illusionen om at være i fortiden, at de får en oplevelse af at være i en tidsmaskine. Diskussioner om autenticitet og viden i frilandsmuseerne har løbende været ført i museumsverdenen og i museologien.³³ Men at denne museumsform fra starten har søgt at skabe helheder i stedet for oplysningstidens isolerede genstande indsat i videnskabelige systemer og taksonomier, er der ingen tvivl om. Man har søgt at skabe rum, hvor publikum med hele kroppen kan nærme sig en forståelse af fortiden i stedet for at formidle viden, der udelukkende henvender sig til den logisk tænkende hjerne. Herved afspejler frilandsmuseerne en slags inklusionshistorie, hvor flere og flere lag af kulturhistorien er blevet inddraget som genstandsfelter og gensidigt supplerende formidlingselementer, fra bystrukturer til det levede følelsesliv i husene. En inklusionshistorie som både har haft et videnskabeligt og et formidlingsmæssigt sigte.

Dertil har flere frilandsmuseer de senere år overvejet deres formidling af andre arter.³⁴ Det er blevet fremhævet, at frilandsmuseerne har særlige potentialer for gennem kropslige og sensoriske oplevelser at formidle præ-industrielle samlivsformer mellem mennesker og dyr.³⁵ På den måde kan frilandsmuseerne ikke blot formidle menneskers ressourceudnyttelse af andre arter, men også nå ud over den såkaldte ”utility trap”, som udelukkende fokuserer på andre arter som ressourcer for mennesker. Udfordringen er, at undgå altid at anskue verdens mangfoldighed fra ”the garden of human concerns” og dermed opretholde ”the old presumption

32 Jessen og Warring 2019, s. 28.

33 Aakjær 2008; Jessen og Warring 2019.

34 Fenske 2020.

35 Reinert 2020.

that landscapes exist for our sakes”.³⁶ Der er blevet peget på de praktiske, etiske og formidlingsmæssige problematikker forbundet med at gestalte og formidle fortidens menneske-dyre relationer med de rette mængder lugte og lyde.³⁷ Frilandsmuseerne har haft tendens til at sentimentaliserer præ-industrielle menneske-dyr relationer i og med, at de også skal fungere som rammer om behagelige publikumsoplevelser. På den måde er autenticitet et tilbagevendende diskussionspunkt knyttet til frilandsmuseerne. Transparens og eksplicit formidling er blevet foreslået som redskaber til at ”sensitize the visitors to humans’ current handling of and attitude towards animals”³⁸ og dermed ikke idyllisere hverken fortid eller samtid. Der er også opmærksomhed på museernes egne historiske roller i skabelsen af menneske-dyr relationer: på den ene side ”the image of rural life closely knit to living with working and producing “farm animals”. På den anden side “exotic animals” as part of urban, cosmopolitan ways of life and self-images of a global consciousness.”³⁹ Museerne har altså bidraget til en forståelse af dyr, som enten del af et landligt produktionsliv eller del af storbyborgerskabets globale og eksotiserende tankegange.

Med frilandsmuseernes, og de historiske oplevelsescentres, kapacitet som “important spaces of “immersion”, of transferring knowledge”⁴⁰, altså steder hvor man som besøgende kan lade sig fuldstændigt fordybe eller henføres til en anden tid, ligger rollen som formidlere af fortællinger, der skaber opmærksomhed på og inddrager andre arters historie, lige for. Måske har disse besøgssteder -med deres tidsmaskineilluderende gestaltning og formidling af praksisser, dynamikker og interaktioner der præger menneskelivet- et særligt potentiale for at kunne skabe fortællinger om planter som levende medarter. Medarter, der har påvirket og været en del af kulturhistorien på alskens måder. Fortællinger, der potentielt også kan være med til at *skabe* nye natur-menneskerelationer, fordi ”multispecies stories are active technologies of worlding.”⁴¹ Dermed kan det også understreges, at frilandsmuseer selvfølgelig ikke er den slags *tidsmaskiner*, der 1:1 kan fragte gæster tilbage til fortidens mennesker, dyr og planter. De er tidsmaskiner i betydningen steder, hvor nutidens forståelse af fortiden skabes og præsenteres, hvor bestemte aspekter af fortiden fremhæves i lyset af nutidens forståelser, problematikker og nysgerrighed. De er tidsmaskiner som gennem tiderne har haft varierende fokus og autenticitetsopfattelser, som eksempelvis til tider har haft originalitet og korrekthed som mål, til andre har haft publikums oplevelse af at befinde sig i fortiden som mål⁴², og som måske i disse år i højere og højere

36 Challenger, 2011, s. 299-300 citeret hos Sanders, 2019, s. 134.

37 Bedal 1997; Nisly 2019; Schimek 2020.

38 Schimek 2020.

39 Reinert 2020, s. 25.

40 Reinert 2020, s. 25.

41 Reinert 2020, s. 25 citerer van Dooren; Kirksey & Münster 2016, s. 16.

42 Jessen og Warring, 2019.

grad søger at skabe meningsfuld brug af historien som et perspektiv på samtidens økokriser. Frilandsmuseernes måde at agere tidsmaskine har altså varieret, alt efter hvordan man gerne har villet bevare, formidle og aktualisere for samtiden. Fortidens livsbetingelser, menneskelige innovation, teknologier, organiseringer, geografiske særegenheder, verdenssyn mv. kan sameksistere som genstandsfelter på et frilandsmuseum, men der er altid taget valg og fravalg. Et frilandsmuseum har derfor som tidsmaskine altid sine blinde vinkler, og det kræver grundige refleksioner at stå ved rattet af sådan en *virkeliggørelsesmaskine*.

Men hvad kan frilandsmuseer og historiske oplevelsescentre så, når det gælder planter? Mens botaniske haver har fået øje for kulturen, spørger vi i denne artikel fra et kulturhistorisk standpunkt, hvordan publikum oplever planterne i de udendørs, rekonstruerede og levendegjorte fortidsmiljøer, og hvordan man kan fremhæve og integrere planterne i sådanne besøgssteders formidling? Kan frilandsmuseer og historiske oplevelsescentre modvirke en plantebblind kulturhistorie?

Et oplevelsescenter og et frilandsmuseum:

I artiklen beskriver og analyserer vi forståelser og oplevelser af planter hos publikum på to besøgssteder, som vi i denne artikel sammenholder som udendørs, rekonstruerede og levendegjorte fortidsmiljøer trods deres markante forskellighed. Stenaldercenter Ertebølle er 2.5 hektarer mens Hjerl Hedes formidlede område er cirka 20 hektarer. Begge steder huser dermed et mindre landskab, ligesom der begge steder har været tradition for et særligt fokus på håndværk, og på hvordan mennesker i forskellige tider har formået at skabe kost og logi til livets opretholdelse gennem forskellige former for ressourceudnyttelse, teknologi, tilpasning og opfindsomhed. Begge steder er der fokus på at skabe et miljø som giver mulighed for indlevelse i historien, samtidig bruges der også skiltning og formidlingsgreb til at forstærke bestemte perspektiver, overblik og detaljer.

Stenaldercenter Ertebølle, beliggende ved Limfjorden syd for Løgstør, formidler oldtidens jæger- og samlersamfund og bondestenalderen i et landskab med vandløb, træer, bevoksning, bopladser, formidlere i værksteder, aktiviteter som stammebådssejlad, bueskydning mv. Centeret ligger lige ved siden af det sted, hvor man i slutningen af 1800-tallet fandt en køkkenmødding fra oldtiden, som kom til at danne navn for en periode i slutningen af ældre stenalder, Ertebølletiden. Frilandsmuseet Hjerl Hede, som ligger i Vestjylland mellem Holstebro og Skive, formidler landbosamfundet med bygninger fra 1500-tallet og frem til starten af 1900-tallet i et landskab med huse, interiører, vejsystemer, levendegjorte håndværk og folk i dragter. De historiske bygninger på Hjerl Hede er alle hentet til fra andre steder. Hvor Ertebølle Stenaldercenter er et historisk oplevelsescenter med rekonstruktioner af oldtidens historiske miljøer, er Hjerl Hede et museum med originale,

Figur 1: Betonegene i Stenaldercenter Ertebølle. Sensommer, 2020.

Foto: Line Vestergaard Knudsen.

historiske genstande/bygninger. Hvor nogle gæster på Hjerl Hede måske vil have forventninger om, at alle aspekter af formidlingen er tidskorrekte, også planterne, er der formentlig i Stenaldercenteret en del gæster som er bevidste om, at viden om denne tid er langt mere fragmenteret, og at en veldokumenteret høj detaljeringsgrad i rekonstruktionen derfor ikke kan opnås. Samtidig er Stenaldercenter Ertebølle på sin vis mere afgrænset til to oldtidsperioder (som godt nok strækker sig over mere end 10.000 år), og kan for nogle derved fremstå mere virkelighedsnær end Hjerl Hedes sammensmeltning af stenalderboplads⁴³, bindingsværkshuse, andelstidens rødstenshuse, en fynsk kro og en vestjysk sulegård. På engelsk bruger man "Open Air Museums" som en meget bred betegnelse for historiske miljøer eller rekonstruktioner som folder sig ud over et større landskabsagtigt område, hvor både bygninger, genstande og vejstrukturer kan indgå. Open Air Museums kan afgrænses til bestemte forhistoriske eller historiske perioder, og/eller de kan tage særlige emner op, som eksempelvis landbrug, skibsfart eller industri. På lignende vis anskuer vi i dette studie de to besøgssteder som værende bredt sammenlignelige ved deres fælles karakterer som udendørs, rekonstruerede og levendegjorte fortidsmiljøer. Samtidig hører begge besøgssteder ind under en statsanerkendt museumsinstitution, hhv. Vesthimmerlands Museum og De Kulturhistoriske Museer i Holstebro Kommune, og derfor omtaler vi dem også begge som museer.

43 Som per august 2022 ikke længere findes på museet.

Figur 2: Planteskilte i Apotekerhaven på Hjerl Hede, sommer 2021.

Foto: Line Vestergaard Knudsen.

Formidling af planter på to besøgssteder

Planter har altid været et selvfølgelig fysisk element på både Hjerl Hede og i Ertebølle Stenaldercenter, både i landskabet og som elementer i formidlingen om menneskers ressourcudnyttelse. Samtidig har de ikke spillet en fremtrædende rolle i historiefortællingen sammenlignet med bygninger, genstande, dragter osv. Men i løbet af de sidste to sæsoner (2020-2021) har begge besøgssteder som del af et Velux-støttet forskningsprojekt (omtalt flere steder i dette særnummer) arbejdet med at fremhæve planter som en del af kulturhistorien. Det overordnede mål var begge steder at synliggøre planterne for publikum, dels som historiske organismer der har levet parallelt med mennesker igennem årtusinder, dels som elementer i et natur-kulturlandskab, dels som forunderlige medarter, mennesker gennem tiderne har haft skiftende relationer til. Som følge af en sådan opmærksomhed på planterne var målet at fremkalde refleksion over både fortidens og nutidens plante-menneske relationer. På tværs af de to steder har en række forskellige formidlingsgreb været anvendt til at opnå dette formål.

I Stenaldercenter Ertebølle var udfordringen at skabe opmærksomhed på planterne i landskabet, deres historie og tilstedeværelse som historiske væsener. I centeret er publikum typisk meget opmærksomme på værksteder og formidlere,

Rum og landskab	Levendegørelse/mundtlig formidling	Tekstlig/sproglig/lydlig formidling uden formidlere in situ
Stenaldercenter Ertebølle		
Landskab med vilde græsser, urter, buske, træer, som brydes af slæde arealer og stier, vandløb hytter og skindtelte. En stor bonde stenaldersmark med overdrevsplanter og en urskov med nyplantede træer og vildnis.	Værksteder hvor formidlere fremviser håndværk, eks. flet og snore af brændenælde, plantesaft til farvning, udhugning af stammebåde.	Tekster hvor planterne fortæller deres egen historie i jeg-form, hvor længe har de været i Danmark, hvad bruger mennesker dem til i oldtiden, se billede 1.
Silhouetter der gengiver små levende træer i stor størrelse		Tekst der fortæller om forskellige træarters historie i Danmark, eks. lind har været her længere end eg, bøg og hyld er senere indvandret fra syd.
Store liggende egestammer lavet af beton, illustrerer urskoven.		Højtaler afspiller bankende hjertelyd ved betonegen
Brombærbuske		Ved en brombærbusk er der en højtaler der afspiller, "jeg er en glad lille brombær", en sang om brombærplantens brug i oldtiden
Æbletræ		Ved et æbletræ er der en højtaler der afspiller en fortælling om et æble, en æblekerne der plantes af en pige og et træ der vokser sig gammelt sammen med pigen, en nyt barn der tager over og et nyt træ, livets cyklus på tværs af menneske og træ
Bondestenalderen er formidlet ved en græsmærk, som har et opløjet stykke jord og flere afbrændte træstubbe som skal forestille afbrændt urskov		Ved en afbrændt træstub er der en højtaler, der afspiller "træstubbens stemme", den fortæller om overgangen til bondestenalderen, udtrykker vrede over at mennesker begynder at prioritere agerdyrkning og dermed fælde og afbrænde træerne
Indendørs planche-udstilling		Særudstilling med plancher, plantedele og forarbejdede planter i centerets udstillingslokaler (kun sommer2020). Udstillingen omhandlede planternes indvandring, hvad planterne fortæller om forhistorien og hvordan planter har været anvendt af mennesket gennem stenalderen, samt en planche der reflekterer over oldtidsmenneskets åndelige relationer til planter.

Tabel 1: Med gråt er markeret de elementer, som er del af museets *almindelige* formidling, mens de øvrige elementer i skemaet var resultat af tiltag relateret til etnobotanik-projektet. Tabellen fortsættes på næste side.

Hjerl Hede		
Landskab med marker, dyrefolde, vejgrøfter og "overdrev" med lyng og græsser, køkkenhave og prydhaver med planter der passer til tid og stand, eks. vinkelgårdens apotekervej, kroens have med tobak, humle og mælkebøtter, hede-gårdens have med lyng, alrunerod, kvan, vejld, kartofler mv.	Fortællere i haverne, ved Hedegården der fortæller om eks. kvan, kartofler, alrunerod, vejld, på kirkegården, der lærer børn renser om kløver og viser dem tjørn	Cyprianus, opgavebog for børn: plante-tegning, husgeråd om planter, find tidslen efter tegning, find 6 planter efter navn i en bestemt have, identificer en plante via duft, lær en remse om planter og deres helbredende virkning udenad osv. I opgavebogen formidles planterne fra den kloges og landbosamfundets perspektiv
Rundt i hele museet	Teatertrup med lægen, præsten, hypokonderen og den kloge mand, bevæger sig rundt i museet og skaber scener hvor planternes og den kloges kunnen demonstreres og diskuteres	
Haverne		Skilte ved 4-5 planter i hver historiske have, der fortæller om planten og dens brug i jeg-form, planten fra den kloges perspektiv, se billede 2.
Planteværksted: indretning af rum med tørrede planter, urteherbarium mv. i Hedegården fra 1800-tallet		Planteværksted: tekster vdr. planters helbredende egenskaber, deres indholdsstoffer, digital skærm med interaktiv mundtlig formidling vdr. planters indholdsstoffer og virkninger

samt hytter, telte og andre konstruktioner, mens planterne i landskabet, som også er designet som en del af formidlingen, for mange bliver en ubemærket baggrund og ikke noget, der opfattes som en del af formidlingen. Ved hjælp af tekster, lyd og iscenesættende tiltag søgtes planterne og deres historicitet knyttet til oldtiden fremhævet blandt den øvrige formidling. De fleste formidlingsgreb relateret til planter, som blev søsat i dette projekt havde et overordnet budskab: Planter og mennesker har fulgtes ad gennem årtusinder!

Hjerl Hede søgte at fremhæve en opmærksomhed på planternes kunnen og magi gennem 1800-tallets *kloge folk*, deres viden og tilgang til planter, som udgjorde et tema i formidlingen i sommeren 2021. Tekster, mundtlig formidling, Cyprianus-opgavehæfte, planteværksted mv. var rettet mod at formidle den viden, som kloge folk i 1800-tallet havde om planter. Planter var ressourcer, der kunne anvendes til mange hverdagslige formål indenfor sygdomsbekæmpelse og sundhedsfremme, men de var også kraftfulde organismer, der kunne skabe mirakler, hvis de blev brugt korrekt, og skabe katastrofer hvis man begik fejltrin med dem. Ved at fokusere særligt på de almindelige og – for folk i dag – ukrudtsagtige planter, som kloge folk ofte anvendte, forsøgte frilandsmuseet at forbinde publikums hverdagslige og lettilgængelige planter til fortidens magi. Budskabet i temaformidlingen på Hjerl Hede var: Planter kan mere end du tror!

Undersøgelse af publikums oplevelser af planter

Gennem tre forskellige metoder gennemførte vi publikumsundersøgelser på begge besøgssteder for at undersøge planternes rolle i publikumsoplevelsen: Hvordan/hvorvidt oplevede publikum planterne? Hvordan oplevede publikum planter i relation til den historiske tidsperiode? Og hvordan oplevede publikum de særlige formidlingsgreb relateret til planter, som der var blevet arbejdet med på de to museer?

Ved observationer undersøgte vi, hvordan planterne blev inddraget/ikke-inddraget af publikum i deres besøg. På udvalgte steder observerede vi gæsterne ud fra et observationsskema, som lagde vægt på gæsternes reaktioner, samtaler, interaktioner og bevægelser. Der blev lavet observationer i mere end 60 timer af tre forskellige observatører, og derudover lavede vi løbende henover en 2-årig periode mere uformelle observationer.

Ved at lave korte interviews med publikum efter deres besøg undersøgte vi, hvilke planter og hvilke formidlingstiltag relateret til planter gæsterne lagde særligt mærke til og huskede, samt hvordan de forstod planterne og formidlingen af planterne i relation til museets overordnede historiefortælling⁴⁴. På både Hjerl Hede og i Ertebølle foretog vi 32 interview, der varede mellem 5 og 30 minutter.

Publikums opfattelse af planter i relation til den historiske tidsperiode har vi yderligere undersøgt ved at anvende mindmap-metoden.⁴⁵ Metoden giver mulighed for at få indblik i publikums opfattelser af et emne før og efter et museumsbesøg og dermed potentielt give indsigt i, hvilke nye tanker, opfattelser og erkendelser, der kan dukke op i forbindelse med et museumsbesøg. Vi var interesserede i at forstå, hvordan museumspublikum tænkte på planter i relation til den historiske periode, som det enkelte museum formidler, og hvordan formidlingen af planter satte aftryk på folks tanker herom. Vi udleverede derfor mindmaps til publikum i begyndelsen af deres besøg, hvor vi spurgte, hvilke tanker de forbandt med ”planter og træer i stenalderen (Ertebølle)/bondesamfundet (Hjerl Hede)”. Ved publikums udgang fik de udleveret den samme mindmap, som de tidligere havde udfyldt, og kunne nu tilføje nye tanker og opfattelser vedrørende samme emne. Vi indsamlede 60 færdigudfyldte mindmaps på Hjerl Hede og 79 i Ertebølle.

I det analytiske arbejde gennemgik vi både observations-, interview- og mindmapdata med henblik på at finde ud af, hvilke planter der tiltrak publikums opmærksomhed og hvorfor, samt hvordan publikum anvendte og inddrog planterne som en del af deres oplevelse og forståelse af henholdsvis stenalderen og bonde-

44 Vi stillede spørgsmål som: Hvilke planter har du lagt mærke til i dag? Hvilke planter har du talt med andre om? Hvorfor lagde du netop mærke til disse planter? Har du tænkt over planterne som en del af formidlingen af stenalderen/bondesamfundet? mv.

45 Falk, Moussouri & Coulson 1998; Brown 2011.

**Figur 3: Planteskilte i Stenaldercenter Ertebølle.
Foto: Line Vestergaard Knudsen.**

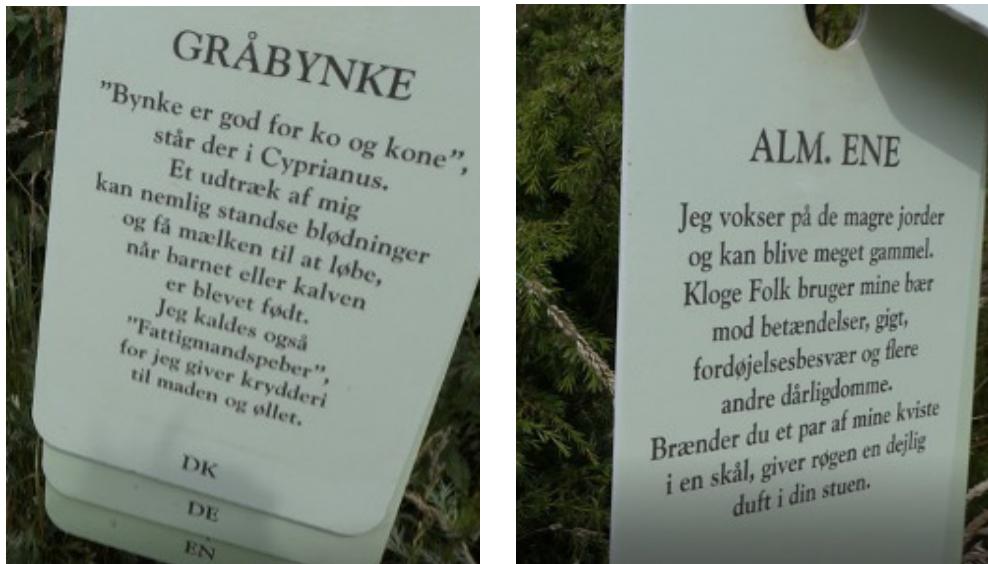
samfundet. Ved at transskribere observations-, interview- og mindmapmaterialet i henhold til disse spørgsmål, strukturerede og analyserede vi datamaterialet.

Oplevelse af og opmærksomhed på planter

I hvilket omfang så/bemærkede/huskede gæsterne planterne i museet?

I Ertebølle huskede publikum ikke i særlig grad planter som del af oplevelsen, når de ved slutning af besøget blev interviewet. Ved observationerne så vi samstemmende hermed, at flere tiltag som var gjort med lyd for at gøre opmærksom på planterne (hjertelyd i betonegen, æbletræet fortæller, brombærbusken synger, se tabel 1), enten ikke blev opdaget, eller blev oplevet som mærkelige eller malplacerede. Både i interview og mindmaps, var det oftere større grupper af planter som eksempelvis træer, græsser, blomster og korn, der blev nævnt fremfor enkeltstående arter som eksempelvis skvalderkål og hasseltræ. Trods dette overordnede billede, som viste os at planter i hvert fald ikke var i forgrunden, når publikum fortalte om deres oplevelser i centeret, dukkede flere planter alligevel op i løbet af interviewene.

Den plante, der helt overvejende oftest blev nævnt, var brændenælden ($n=8$), som også dukkede op i 45 ud af 79 mindmaps (efter besøget). Her fortalte de fleste om deres oplevelse i planteværkstedet, hvor en formidler lavede tasker,

Figur 4: Planteskilte på Hjerl Hede.

Foto: Line Vestergaard Knudsen.

skåle og net ud af brændenælddefibre. Enkelte forklarede, at de efter at have talt med formidleren også havde lagt mærke til, at brændenælden voksede i centeret. Publikums opmærksomhed på brændenælden var altså tydeligvis forbundet med den levendegørelse af håndværk, som formidleren udfoldede.

Vi hørte jo lidt om brændenælder, så dem har vi kigget efter.
(interview 16, Ertebølle: far og dreng (ca. 10 år))

En anden plante, der blev nævnt flere gange, var brombær (n=6), som ligeledes dukkede op i 15 ud af 79 mindmaps (efter besøget). Her var det de levende brombærbuske, som publikum havde lagt mærke til, og i flere tilfælde var det fordi, børnene i deres besøgsgruppe havde kigget efter bær i buskene, fordi de i forvejen kendte brombær som et spiseligt bær.

Alle børn i dag har lyst til at smage, når de ser en brombærbusk. Måtte de godt det dengang [i stenalderen], eller måtte de ikke fordi man skulle spare og bruge dem til et eller andet..?
(interview 15: Ertebølle: mor (på besøg med tre børn og far))

Græsserne (n=10) omtaltes også af mange blandt publikum. Flere fremhævede, at de satte pris på, at en del af græsset i centeret fik lov at gro højt. Flere nævnte også, at det var godt for biodiversiteten. Men det blev også fremhævet, at græsserne var flotte. Enkelte fortalte, at de havde set græsser i centeret, som de ikke så andre steder, men som de kendte fra barndommen, eks. hjertegræs.

Her er mange planter som var i min barndom, sådan gamle planter som man ikke ser så meget mere, hjertegræs og dem der... før tog man dem [tog frøene af med et svuhtag], dem ser man ikke så meget mere, så det er faktisk dejligt at i lader dem stå.

(interview 20, Ertebølle: bedstemor (bedstefar og to børnebørn))

Her ser vi samstemmende med formidlingsforskningen i naturfagene, at både æstetisk påskønnelse (Nyberg, Hipkiss og Sanders, 2019) (græsser) samt egne erfaringer og erindringer (Tunncliffe 2010) (brombær og hjertegræs) har betydning for, om publikum lægger mærke til bestemte planter.

Ved *urskoven* i Ertebølle, som bestod i et vildnis af unge træer, store silhuetter af voksne træer fremstillet af træ, og skilte der fortalte om hver enkelt træsorts historie og indvandring til Danmark, var der flere blandt publikum (n=10), som omtalte skiltens indhold som tankevækkende og overraskende. Ved observationerne så vi også, at en del af publikum brugte god tid på at læse skiltene ved urskoven. Nogle talte sammen om informationen. En dame sagde "det er godt nok fascinerende" (observation 4, Ertebølle, bedstemor (med barnebarn)). Samtidig lagde størsteparten af de observerede ikke mærke til, at der ved siden af skiltene om træsorterne også stod små levende udgaver af træerne. De fleste så altså kun træsilhuetterne, men ikke de levende træer. Her var det den tekstlige formidling, som publikum hæftede sig ved, og ikke i så høj grad selve træernes tilstedeværelse i centeret.

Publikums opmærksomhed på planter på Hjerl Hede i sommeren 2021 var i høj grad påvirket af museets tematisering af *kloge folk* og deres helbredende planter. De planter, der oftest blev nævnt af publikum, var tidsel (n=9), kløver (n=9), lavendel (n=10) og malurt (n=6). Tidslen indgik i opgavebogen og skulle findes i Vinkelgårdens have. I opgavebogen stod der, at den kunne helbrede slangebids, hvilket var noget mange børn nævnte ved interviewene. Opgavebogen var akkompagneret af formidlere, som var placeret på steder i museet, hvor opgaver skulle løses. Flere steder hjalp formidlerne både med at stille opgaven og finde svar. Mange af de adspurgte (n=14) nævnte netop samtalerne med formidlerne som oplevelser i museet, hvor planter havde været i fokus. Kløveren talte de om ved kirkegården, og flere børn kunne ved interviewet fortsat huske remsen, de havde lært gennem opgavebogen og en formidler dér. Lavendel kunne de huske fra præstegården og særligt fra øvelsen med at lugte sig frem til planten i de æteriske olier inde i præstegården. Malurt hørte de levendegøreren ved Hedegården fortælle om, og flere kunne huske, at hun havde fortalt, at den lugtede og var god imod opkast og indvoldsorm. Ved interviewene tog flere børn uopfordret opgavebogen frem og begyndte at fortælle om de planter, de havde set i relation til opgaverne.

Vi har gået og ledt efter dem i cyprianus, og så snakkede vi med en gammel dame, som også havde en have [Hedegaarden], hun fortalte om vajd, og om en anden plante, vi selv har i haven.

(interview 2, Hjerl Hede, far (mor og to børn))

Vores observationer bekræftede, at mange gik målrettet efter at finde en bestemt plante i en have, guidet af opgavebogen, men de så måske ikke rigtigt de andre planter i haven. Andre nævnte (n=14), at de ikke tidligere i så høj grad havde lagt mærke til/været i haverne på museet. Opgavebogen var altså med til at "trække dem ud i" haverne. Dertil nævntes haveskiltene, som noget publikum (n=20) var opmærksomme på havde med planter at gøre. Ved observationerne så vi, at planteskiltene i haverne i flere tilfælde samlede grupper af besøgende, og en i gruppen læste højt for resten af gruppen. Men i interviewene nævntes ingen af de planter, som var på skilte, hvis de ikke også var i opgavebogen. Skiltene havde således en vis virkning i museumsbesøget, men var alligevel ikke noget, der blev reflekteret over retrospektivt. Modsat i Ertebølle var der ingen af de adspurgte på Hjerl Hede, der fremhævede bestemte planter pga. deres æstetiske værdi.

På tværs af de to besøgssteder var der planter, som tiltrak sig opmærksomhed i sig selv, men overvejende var det dem, der blev tydeligt formidlet, som publikum lagde mest mærke til.⁴⁶ I særlig grad gav opgavebogen (i samkvem med mundtlig formidling) på Hjerl Hede anledning til opmærksomhed på bestemte planter. I Ertebølle var det den praktiske og håndværksmæssige brug af brændenælden, der var topscorer af opmærksomhed blandt publikum, og dermed ikke et formidlings-tiltag, der indgik i det herværende forskningsprojektets tiltag. Opsigtsvækkende historisk information (eksempelvis træarternes alder regnet fra deres indvandring til Danmark,) skabte også opmærksomhed i Ertebølle. Omvendt fremstod flere af de særligt iscenesatte og til dels metafortællende formidlings-tiltag relateret til planter (hjertebank, brombærsang, planter der taler i jeg-form mv.) hovedsageligt som usynlige eller irrelevante for publikum.

Pige: Den vulkan, der bare ikke er en vulkan

Interviewer: Hvad tror du så det er?

Pige: En træstamme

Interviewer: Ja. Har du undersøgt den?

Pige: Ja, der er en hule under og ovenpå

Bedstemor: Var der ikke også den der lyd?

Pige: Jo, hjertelyd

Interviewer: Hvad tænkte du om det?

Pige: Det ved jeg ikke

(interview 5, Ertebølle, pige og bedstemor)

Her var det tydeligt at museets forsøg på at fremhæve planterne som "other-than human persons"⁴⁷ og dermed anvende frilandsmuseets (og oplevelsescenterets) særlige potentiale for oplevelse og indlevelse til at "disrupt historically deeply entrenched networks of practices and circulations of plants"⁴⁸ simpelthen ikke vakte genklang hos publikum.

Det var kun ganske få planter (eksempelvis græsserne og brombærerne i Ertebølle), der blev givet opmærksomhed uden at være formidlingsmæssigt tydeligt fremhævet. Som modgift til planteblindhed har museerne altså et særligt behov for at fremhæve planterne, da publikum ellers på typisk planteblindhedsvis "mangler evnen til at se og genkende planter omkring sig" og har en "antropocentrisk rangopdeling af planter som laverestående og mere uinteressante end dyr og mennesker" (og bygninger) i museet⁴⁹. Publikum hverken genkender planterne eller ser dem som vigtige elementer i fortællingen om fortiden, og mange gæster oplever således ikke umiddelbart de sammenkædninger af natur og kultur som vores historie består i.⁵⁰ Samtidig ser vi, at en målrettet formidling kunne skabe større opmærksomhed på planterne i begge museer, og trak planterne mere frem fra deres typiske baggrundsposition.

Oplevelse af planter som del af historiefortællingen

Hvordan forstår gæsterne planternes sammenhæng med den historiske periode formidlet i museet (stenalder/bondesamfund)?

Selvom enkelte af de interviewede i Ertebølle slet ikke havde tænkt på planter i løbet af deres besøg og heller ikke så planterne i centeret som en del af formidlingen af stenalderen, koblede de fleste, i løbet af deres besøg og på grund af formidlingen, planterne til historiefortællingen. Mange interviewede (n=15) så anvendelsen af planter i stenalderen som et tema på Stenaldercenter Ertebølle og havde reflekteret over menneskers viden og kunnen med planter i stenalderen, mens de var i centeret. Vores mindmap-undersøgelse understøttede dette, da vi her så en generel forandring fra *plantenavns-lister* til *funktions-lister* mellem før-udfyldninger og efter-udfyldninger. Adspurgt om deres tanker om "planter og træer i stenalderen" inden besøget, svarede de fleste besøgende med en kortere eller længere planteliste, mens efter besøget tilføjede de kommentarer om planters

47 Hall, 2011.

48 Rahm 2018, s 1125.

49 Begge citater i denne sætning henviser til definitionen på planteblindhed, Wandersee & Schussler 1999.

50 "the unique interwoven pattern of nature and culture which makes up the story." (Plumwood 2006, s. 141).

anvendelighed i stenalderen. Nogle reflekterede over, at megen viden er gået tabt, og at mennesker kan meget mindre med planter i dag, end man kunne i oldtiden.

De har været lige så tæt tilknyttet planterne, som vi er til telefonen i dag. De har vidst mere. Brugt brændenælde til brændesnor, træer til huse og til både.

(interview 16, Ertebølle: dreng (ca. 10 år))

Her blev det plantblindheds-aspekt, som vedrører ”manglende viden om planterets betydning for biosfæren og i menneskelivet”⁵¹, adresseret i formidlingen, og det gav genklang ved at publikum blev opmærksomme på planternes fyldige tilstedeværelse i oldtidsmenneskets liv.

Enkelte interviewede i Ertebølle reflekterede også over, at plantelandskabet i centeret materialiserede historiske forandringer med hensyn til biosfæren:

Nu snakker vi biodiversitet, det er blevet det nye sort... Det var der også dengang, det er nu det ikke er der, og det ved vi også godt med vores fornuft og intellekt og alt det der.. Det giver egentlig en fin lille påmindelse, når man går her, der er også et skilt dernede, hvor det bliver nævnt....

(interview 15, Ertebølle: mor, ca. 40 år (og pige ca. 15 år))

Biodiversiteten i det konstruerede stenalderlandskab var dermed i nogle tilfælde i stand til at ”sensitize the visitors to humans’ current handling of and attitude towards” [plants]⁵² af en anden tids biosfære blev anvendt til at se kritisk på, hvordan vi i dag forvalter og behandler planterne omkring os.

Enkelte interviewede (n=3) filosoferede over, om planter mon blev set som ren overlevelse og anvendelse i stenalderen, eller om mennesker dengang også havde et æstetisk forhold til planter og kunne nyde deres udseende. De mente, at det kunne de godt og argumenterede med, at man pyntede krukker med blomstermønstre, og at man lavede smykker af planter. Detaljer som de havde lagt mærke til i centeret. Den æstetiske tilgang pegede på andre kvaliteter ved planterne end den praktiske nytteværdi knyttet til eksempelvis føde, bolig- og bådebyggeri (selvom der måske stadig er tale om en form for nytteværdi for mennesket). Publikums opmærksomhed på dette ser vi som tegn på, at de opfattede planterne som havende multiple roller for mennesket, også historisk.

Som tidligere nævnt gav ”urskoven”, hvor træernes alder og deres indvandringshistorier blev formidlet, anledning til stor overraskelse og benovelse hos mange. De lange tidsspan vakte opsigt og imødegik den ”manglende forståelse for

51 Citatet henviser til definitionen på plantblindhed, Wandersee & Schussler 1999.

52 Schimek 2020

plantelivets tidslighed i forhold til dyre- og menneskelivet”⁵³, et af plantebblindhedens kendetegn. En besøgende sammenstillede fortællingen med menneskers migrationer og flytninger samt foranderlighed henover længere tidsperioder. Hun oplevede et indblik i en tidligere verden, hvor mennesket fyldte mindre, mens planter flyttede og transformerede sig og gjorde forunderlige ting. På den måde kunne fortællingen om de oldgamle træer også sætte nutiden i relation til en bredere tidsforståelse, en dybere ”scale-time package”,⁵⁴ som kunne sætte begreber som migration, transformation og foranderlighed i et nyt perspektiv.

En enkelt mindmap fra Stenaldercenter Ertebølle henviste til menneskers religiøse relationer til planter i oldtiden, og en anden gæst havde skrevet ”respekt for naturen” samt et spørgsmål der lyder ”Måske har planter og mennesker været ligeværdige?” En anden mindmap lød: ”Man havde måske et andet forhold til planter, som ikke fulgte nutidens natur/kultur skel.” Begge mindmaps er fra sommeren 2020, hvor der i centeret var en mindre plancheudstilling (se tabel 1), som fokuserede på stenalderens natur/kultur skel og relationer mellem mennesker og plante. Udstillingen inviterede til refleksion om planter som ”other-than human persons”⁵⁵ eksempelvis gennem følgende tekst: ”Gad vide om stenalderfolket behandlede træer og planter som ting, der kun fandtes for menneskers skyld? Ting, som kunne hugges ned og bruges, når man havde brug for dem? Eller hvem ved, om de faktisk spurgte træerne om lov....[...].” Men det var en undtagelse, at publikum lagde mærke til og reflekterede over dette aspekt af historiefortællingen.

På Hjerl Hede oplevede langt de fleste af de interviewede formidlingen om planterne og temaet om *de kloge* som fortællinger om ”gamle dages” anvendelse af planter. Nogle fandt det oplagt at huske tilbage på, hvilke helbredende urter der blev brugt i deres egen barndom (n=2). Andre spurgte ældre familiemedlemmer, som var med på museumsbesøget, om de erindrede brug af lægeurter i deres barndom (n=2). Her blev planterne af mange opfattet som en naturlig del af museets historiske helhedsformidling, hvor interiører, huse, veje, og altså også markers og grøfters planter, sås som en del af formidlingslandskabet. Samtidig fandt flere det bemærkelsesværdigt, at planterne blev fremhævet på denne måde:

Bedstefar: Fascinerende, hvad planterne kan bruges til, hvad de har brugt dem til før. Det har jeg ikke tænkt så meget over ellers.

(interview 20, Hjerl Hede: bedstefar (bedstemor og to børnebørn))

Kvinde: planter er en stor del af vores historie, de har jo altid været her.

Mand: man havde jo ikke andre muligheder.

53 Citatet henviser til definitionen på plantblindhed, Wandersee & Schussler 1999.

54 Rahm 2018, s. 1126.

55 Hall, 2011.

Kvinde: men det er jo ikke noget, man ser så meget om på museerne ellers, så det er godt.

(interview 17, Hjerl Hede: ægtepar 60+)

I samklang hermed sås det i mindmap-undersøgelsen, at en større andel (sammenlignet med i Ertebølle) i før-udfyldningerne (34 af 60) havde fokus på planterne ifht. deres anvendelighed og funktioner i landbosamfundet. Allerede inden besøget tænkte de altså over planter i landbosamfundet i termer som selvforsyning, lægemidler, husbygning, læhegn etc. Måske er det tegn på, at de på forhånd i højere grad kobledede planternes anvendelse for mennesker til den pågældende periode, end det var tilfældet i Ertebølle. Det kan skyldes, at landbosamfundet som periode er tidsmæssigt mere nærliggende, og at mange blandt publikum på forhånd har en større viden om bestemte anvendelser af planter i landbosamfundet, eksempelvis helbredende planter.

Diskussion og konklusion

På de to besøgssteder så vi, at publikum ikke som en selvfølge inddrog planterne som en fremtrædende del af deres museumsoplevelse, men at planterne alligevel spillede en rolle. På Hjerl Hede opfattede publikum planterne som del af fortællingen om menneskers ressourceanvendelse, og publikum kendte på forhånd eksempler herpå. I Ertebølle var der større tendens til, at publikum slet ikke opfattede planterne som en del af den historiske formidling. De fleste gjorde dog, og satte dem også her typisk i forbindelse med menneskers ressourceanvendelse.

Det var begge steder tydeligt, at planter skal fremhæves eksplicit og gerne med en præcis dagsorden/emne/budskab, eksempelvis *de helbredende planter*, hvis de skal spille en vigtig rolle i publikums oplevelse. Hvor formidlerne, de levende mennesker der udfører håndværk eller fortæller, umiddelbart tiltrækker sig opmærksomhed, og høns og geder også får deres del, fanger den levende røllike, mælkebøtte og bynke ikke på samme måde øjet som en vigtig del af den historiske formidling. Her skal mere til. Opgavebaseret og publikumsaktiverende formidling (eks. opgavebogen) kan fremhæve planterne, ligesom mundtlig formidling og formidling af praksis, i form af eksempelvis levendegjort håndværk, også skaber opmærksomhed på planterne. Når sådanne formidlingsgreb tages i brug, lykkes det begge steder at skabe opmærksomhed om planter og at tematisere fortidsmenneskers anvendelse af planter, så publikum dvæler herved og reflekterer over forskelle mellem fortid og nutid.

Mens opmærksomheden på planter generelt bifaldes blandt forskere med interesse for plantblindhed, er der også forbehold i forhold til hvordan og mod hvilke emner, denne opmærksomhed bedst udfoldes. Eksempelvis advarslen om

ikke at havne i en "utility trap"⁵⁶, hvor fokus primært er på planternes nytteværdi for mennesket, men i stedet opøve en opmærksomhed på planterne som noget i sig selv, deres plantelighed. Man kan på den ene side spørge, hvor meget kulturhistoriske museer egentlig kan kaste sig ud i formidlingen af plantelighed og dermed planterigets særlige karakteristika og forunderlighed. På den anden side kan kulturhistoriske museer godt forsøge at medtage aspekter af fortidens plante-menneske relationer, som ikke kun handler om menneskets ressourcemæssige anvendelse af planter. Med de mere abstrakte og reflektoriske formidlingselementer på både Hjerl Hede og i Stenaldercenter Ertebølle søgtes det at igangsætte publikums forestillinger om planter som parallelle levende historiske væsener, eller "other-than human persons"⁵⁷. Eksempelvis med plantetekster i jeg-form, hjertelyd i betonegen, syngende brombær og talende træstub, plancheudstilling med tekstdel der forholdt sig spørgende til oldtidsmenneskets relation til planter og fremhævelse af *de kloge folks* opfattelse af planter som noget med en egen kraft og vilje. Begge steder var tanken, at fortidens tilgange til planter måske kunne hjælpe os med at komme på sporet af nye narrativer om planter og mennesker. Narrativer der i højere grad inkluderer planter som personligheder som mennesker må tage hensyn til i handlinger og etiske overvejelser. Men vores publikumsundersøgelse viste tydeligt, at publikum på begge museer ikke skænkede det stor opmærksomhed. Noget tyder på, at tanken om planterne som "other-than human persons", at planterne har deres liv, personlighed og historie, skal forklares, fremhæves og synliggøres i højere grad for at blive en vigtig del af publikumsoplevelsen. At denne tilgang til planterne i formidlingen skal være mere transparent og gennemgående og ikke blot stå som nogle små "opmærksomhedsvækkere" rundt omkring, hvis den skal skabe genklang hos publikum.

Til gengæld var "urskoven" i Ertebølle, som formidlede træernes lange historie et godt eksempel på, at "plantelivets tidslighed"⁵⁸ kan vække opsigt blandt publikum. Her blev fakta om de oldgamle træer til forundring hos publikum og satte gang i netop den slags mere overordnede refleksioner hos publikum over planteriget og dets relation til menneskeheden, som både museet og deltagere i forskningsprojektet har forsøgt at styrke i arbejdet med formidlingen.

Som pointeret i analysen blev de fleste aspekter af plantblindhed berørt i formidlingen. Alligevel kan man måske sige, at punkt a) den manglende evne til at se og genkende planter omkring sig; og punkt b) manglende viden om planters betydning [for biosfæren og]⁵⁹ i menneskelivet; blev adresseret i videst omfang. Et opgør med antropocentrisme (d) og forståelse for planternes tidslighed (e) var

56 Knapp 2019.

57 Hall, 2011.

58 Jf. plantblindhedsbegrebets punkt e) manglende forståelse for plantelivets tidslighed i forhold til dyre- og menneskelivet.

59 Dette aspekt blev i mindre grad berørt, se s. 17.

noget, der delvist blev berørt i formidlingen, og til dels også vakte genklang hos publikum. Planternes biologiske og æstetiske egenskaber (c) havde vi ikke eksplisit adresseret, og alligevel var der gæster der hæftede sig ved planternes æstetik.

Den metodemæssigt sammensatte publikumsundersøgelse gav et godt indblik i, om formidlingens formål blev opnået. Vores observationer, interviews og mindmaps viste, hvilke planter publikum var opmærksomme på og til dels også, hvad der afstedkom denne opmærksomhed. Den kvalitative interview-del af publikumsundersøgelse gav mulighed for at forstå om de mere erkendelsesmæssige aspekter ved formidlingen, relateret til historiefortælling, planternes tidslighed, planter som "other-than-human person" og et opgør med antropocentrisme vakte tanker hos publikum.

Der var altså på én gang opmærksomhed på planter og plantblindhed på de to frilandsmuseer. Opmærksomheden var især rettet mod planterne som noget, mennesker har mestret at anvende på mange måder, mens plante-menneske relationer, som rakte ud over anvendelses-perspektivet, var sværere at formidle og skabe opmærksomhed omkring. Tanken om planter som "other-than human persons"⁶⁰ viste sig nærmest umulig at formidle. Derimod vakte "planternes tidslighed" tydelig genklang. Det står klart, at ligesom en botanisk have er et udendørs, rekonstrueret og levendegjort fortidsmiljø "a rich text to engage with"⁶¹. Det tidsmaskineilluderende helhedsbillede kræver opmærksomhed i mange dimensioner, visuelt, taktilt og auditivt, og både vores følelsesmæssige nærvær og vores mere distancerede meningsskabende refleksioner søges sat i spil. I et sådan komplekst, og mere end hundredårigt, multimedie, sådan en "rich text to engage with", kræver det træning og tilvænning at skabe nye tilgange og subgenrer. Både museer og publikum har endnu ikke helt åbnet opmærksomheden op for de skalaer og virkeligheder, som man må sætte sig ind i for at opnå en mere inkluderende forståelse for planternes tilstedeværelse, både i menneskets og i deres eget liv. Og der skal arbejdes med at få øje på fortidens potentialer, og således de "multiple epistemologies with implications for healthy future relations with plants, our planet, and ourselves."⁶²

Mulige sunde fremtidige natur-menneske relationer, kan måske baseres på tankemæssige tilbagespolinger til fortidens plante-menneske relationer og epistemologier, til eksempelvis hjertegræssernes tid eller til træmigrationernes mennesketomme landskaber. Måske har sådanne af andre tiders relationer potentiale til at bidrage til alternative tankegange og handlingsmønstre i dag, der kan hjælpe os mod bedre balancer med vores ikke-menneskelige omgivelser. Men det kræver transparens og eksplicitte anslag i formidlingen at levere grobund for sådanne fortids-fremtids udvekslinger, og det kræver omstilling og øvelse hos publikum

60 Hall, 2011.

61 Rahm 2018, s. 1126.

62 Rahm 2018, s. 1126.

at modsætte sig plantblindhedens flere aspekter. Man forandres ikke fra plantebblind til planteopmærksom/forstående/følsom på blot et par timers museumsbesøg, men indsatsen må omfavne flere besøg og en kontinuerlig formidlingsindsats på dette område. Og museer må vedkende sig at ”multispecies stories are active technologies of worlding”⁶³ og at de således, ved at inkludere (eller alternativt ekskludere) planterne i deres fortællinger om fortiden, også er med til at skabe virkeligheden i dag. Flere eksperimenter med formidling af planter på frilandsmuseer og studier af publikums oplevelse heraf vil forhåbentligt være en del af frilandsmuseumslandskabet de kommende år.

Litteraturliste

- Aakjær, Marie Drost 2008: „Levendegørelse -En anden måde at lave god formidling på?” *Nord Nytt*, 2, s. 27-37.
- Brown, Pete 2011: „Us and Them: who benefits from experimental exhibition making?” *Museum Management and Curatorship*, 26(2), s. 129-148.
- Balding, Mung & Williams, Kathryn J.H. 2016: „Plant blindness and the implications for plant conservation.” *Conservation Biology* 30:6, s. 1192-1199.
- Ballantyne, Roy, Jan Packer, & Karen Hughes 2008: „Environmental awareness, interests and motives of botanic gardens visitors: Implications for interpretive practice.” *Tourism management* 29:3, s. 439-444.
- Beerling, David 2017. *The emerald planet: how plants changed Earth's history*. Oxford University Press.
- Bennett, Jane 2010: *Vibrant matter: A political ecology of things*. Durham and London: Duke University Press.
- Challenger, Melanie. *On extinction: How we became estranged from nature*. Catapult, 2012.
- Coccia, Emanuele. *The life of plants: A metaphysics of mixture*. John Wiley & Sons, 2019.
- Darley, W. Marshall 1990: „The essence of “plantness”. “ *The American Biology Teacher*, 52(6), s. 354-357.
- Eberbach, Catherine & Crowley, Kevin 2005. „From living to virtual: Learning from museum objects.” *Curator: The museum journal* 48:3, s. 317-338.
- Eberbach, Catherine & Crowley, Kevin 2009: „From everyday to scientific observation: How children learn to observe the biologist's world.” *Review of Educational Research* 79:1, s. 39-68.

63 Reinert 2020, s. 25 citerer van Dooren; Kirksey & Münster 2016, s. 16.

- Eberbach, Catherine, & Kevin Crowley 2017: „From seeing to observing: How parents and children learn to see science in a botanical garden.” *Journal of the Learning Sciences* 26:4, s. 608-642.
- Falk, John H; Mousourri, Theanou & Coulson, Douglas 1998: „The effect of visitors’ agendas on museum learning.” *Curator* 41:2, s. 107-120.
- Fenske, Michaela Katharina & Elpers, Sophie 2020: „Multispecies Worlds in the Museum”, *Ethnologia Europaea* 49(2), s. 8–14.
- Flannery, Maura C. 2019: „Interview with Maura C. Flannery: Drawing trees to see and appreciate them.” *Plants, People, Planet* 1, s. 150–152.
- Fleming, Jake 2017: „Toward vegetal political ecology: Kyrgyzstan’s walnut–fruit forest and the politics of graftability.” *Geoforum* 79, s. 26-35.
- Hall, Matthew 2011: *Plants as persons: A philosophical botany*. Suny Press.
- Hartman, Tom; Lydon, Susannah J. & Rasmussen, Amanda 2019: „Hunting for answers: Linking lectures with the real world using a mobile treasure hunt app.” *Plants, People, Planet* 1:3: s. 233-247.
- IPBES 2019: *Global assessment report*. The Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services. Bonn, Germany.
- Jessen, Tilde Strandbygaard og Anette Warring 2019. „Questing authenticity. Rethinking enlightenment and experience in living history.” *Nordisk Museologi* 1, s. 25-38.
- Jewitt, Carey; et al. 2001: „Exploring learning through visual, actional and linguistic communication: The multimodal environment of a science classroom.” *Educational Review* 53:1, s. 5-18.
- Knapp, Sandra 2019: „Are humans really blind to plants?” *Plants, People, Planet* 1, s. 164– 168.
- Lindauer, Margaret 2005: „What to Ask and How to Answer: A Comparative Analysis of Methodologies and Philosophies of Summative Exhibit Evaluation.” *Museum and Society* 3, s. 137–152.
- Macdonald, Sharon 2002: The Active Audience and the Politics of Appropriation. I Macdonald, Sharon: *Behind the scenes at the science museum*. Berg Publishers, s. 217-243.
- Matruglio, Erika; Maton, Karl & Martin, James R. 2013: „Time travel: The role of temporality in enabling semantic waves in secondary school teaching.” *Linguistics and Education* 24:1; s. 38-49.
- Nisly, Jadon 2020: „Under one Roof Year-round: The Multispecies Intimacy of Cohabiting with Cows in Byre-houses since the Economic Enlightenment”, *Ethnologia Europaea* 49:2, s. 50–69.
- Nyberg, Eva & Sanders, Dawn 2014: „Drawing attention to the ‘green side of life’.” *Journal of Biological Education* 48:3, s. 142-153.
- Pany, Peter 2014: „Students’ interest in useful plants: A potential key to counteract plant blindness.” *Plant Science Bulletin* 60:1, s. 18-27.

- Parsley, Kathryn M. 2020: „Plant awareness disparity: A case for renaming plant blindness.” *Plants, People, Planet* 2:6, s. 598-601.
- Plumwood, Val 2006: „The Concept of a Cultural Landscape: Nature, Culture and Agency in the Land.” *Ethics & the Environment* 11:2, s. 115–150.
- Prokop, Pavol & Fan ovi ová Jana 2014: „Seeing coloured fruits: Utilisation of the theory of adaptive memory in teaching botany.” *Journal of Biological Education* 48:3, s. 127-132.
- Rahm, Jène 2018: „Youths’ Navigations of Botanical Gardens: Bids for Recognition Ways to Desettle Practice.” *Environmental Education Research* 24:8, s. 1115-1127.
- Reinert, Wiebke 2020: „Enlivening Exhibitions: Zoos, Open-air Museums, and the History of Living Animals in Human Sceneries of Display.” *Ethnologia Europaea* 49(2).
- Ro, Christine 2019: „Why ‘plant blindness’ matters—and what you can do about it, BBC.” Tilgæet 5.maj 2022.
- Sanders, Dawn L. 2007: „Making public the private life of plants: The contribution of informal learning environments.” *International Journal of Science Education*, 29:10, s. 1209–1228.
- Sanders, Dawn L. 2019: „Standing in the shadows of plants.” *Plants, people, planet* 1:3, s. 130-138.
- Sanders, Dawn L; Ryken Amy E. & Stewart, Katherine 2018: „Navigating nature, culture and education in contemporary botanic gardens.” *Environmental Education Research*, 24:8, s. 1077-1084.
- Schimek, Michael 2020: „Between Reconstruction of the Past, Visitor Expectations and Animal Well-being: Told and Untold Stories about Human–Animal Relationships at Open-air Museums”. *Ethnologia Europaea* 49(2).
- Tunncliffe, Sue Dale 2001: „Talking about plants – comments of primary school groups looking at plant exhibits in a botanical garden.” *Journal of Biological Education*, 36(1), s. 27–34.
- van Mensch, Peter 1999: „The characteristics of exhibitions.” *Museum aktuell* 92, s. 3980-3985.
- Van Dooren, Thom; Kirksey, Eben & Münster, Ursula 2016: „Multispecies Studies Cultivating Arts of Attentiveness.” *Environmental Humanities* 8:1, s. 1-23.
- Wandersee, James H. & Schussler, Elisabeth E. 1999: „Preventing plant blindness.” *The American Biology Teacher*, 61(2), s. 82-86.
- Wandersee, James H. & Schussler, Elisabeth E. 2001: „Toward a theory of plant blindness.” *Plant Science Bulletin*, 47:1, s. 2– 9.
- Wyles, Kayleigh J., et al. 2013: „Towards a marine mindset: Visiting an aquarium can improve attitudes and intentions regarding marine sustainability.” *Visitor Studies* 16:1, s. 95-110.

Zhai, Junqing 2015: *Teaching Science in out-of-School Settings*. New York: Springer.

English summary

Plant blindness and audience experiences with plants in open air museums

Plant blindness is a condition defined by Wanderse and Schussler (1999) as the inability to see and distinguish plants in the environment as well as the tendency to consider plants as less alive and less important than other living beings such as humans and animals. Open air museums have been described as "time machines" (Van Mensch, 1999) that present history through various materials and through bringing to life different forms of crafts, clothing, animal husbandry, infrastructure, and social relations. But how do audiences experience the many plants, which are present at open-air museums? Do they see and perceive the plants as part of the storytelling? Indeed, how can open-air museums convey the changing plant-human relationships through the ages?

This article deals with these questions based on an analysis of audience surveys at two Danish open-air museums, Ertebølle Stenaldercenter and Hjerl Hede. Both museums have actively worked to counter plant-blindness and sought to emphasize plants as part of the dissemination of history. Through audience research at both museums, we have investigated how different communication techniques have been received by the audience and more broadly how audiences experienced and got involved with plants during their museum visits.

It is found that audiences generally find it easy to see and perceive the plants in terms of their usefulness as resources for human beings at all times. This objectification of plants appears to be central to the audiences interest and understanding of plants. However, some people in the audiences further reflected on the longevity of trees in comparison with the lifespan of human beings. Others noticed the "immigration histories" of particular tree species to Denmark – as opposed the conception that trees and other plants had been there forever. But the open-air museums' attempts to convey the idea of plants as "other-than human persons" through various experiments with personification of plants and, further, the attempt to convey the idea that human-plant and, by implication, human-nature relationships are in themselves historical rather than timeless appeared rather more difficult to establish awareness about.

Christina Gjørup Madsbøll & Michael Riber Jørgensen

Christina Gjørup Madsbøll er historiker ved Museum Thy. Hun er cand. mag. i antropologi og historie fra Aarhus Universitet (2015). Hun arbejder især med identitet, erindringskultur, madkultur og steders betydning.

Michael Riber Jørgensen er museumsinspektør ved Museum Thy. Han er cand. mag. i historie og tysk fra Aarhus Universitet (2008) og ph.d. i historie fra Aalborg Universitet (2018). Han arbejder især med kollektiv erindring, identitet og historiebrug i en bred kontekst.

Keywords: Etnobotanik; planter; fødevarer; terroir; sted; Thy.

SMAGEN AF THY

Planter og paradokser i skabelsen af et lokalt terroir

Åbningen af Nationalpark Thy i 2008 var en skelsættende begivenhed i Thy. I årene op til og efter åbningen af Nationalparken udviklede der sig en ny idé om "Smagen af Thy", en eufemisme for Thy som "terroir" og hjemsted for en særlig stedbundet fødevarer- og madkultur. Denne artikel undersøger "Smagen af Thy" ved at fokusere på plantearter, som indgår i nogle af de mest velkendte produkter associeret med Smagen af Thy, og som samtidig har en lang historie i Thy. Ud fra bl.a. interviews med udvalgte fødevarerproducenter analyserer vi, hvordan planterne på forskellig vis indgår i skabelsen af Thy som terroir – som råvarer, produktionsmåder eller fortælling. Vi argumenterer for, at planternes roller og betydning i det nye terroir indebærer adskillige paradokser i forhold til deres historiske betydning. I Thy som terroir mødes lokale og globale kulturelle strømninger, og planternes traditionelle brug og betydninger genopfindes på nye måder. På den baggrund diskuterer vi udviklingen af "Smagen af Thy" som både natur- og kulturarvsliggørelse af visse af landsdelens planter og i videre forstand de landskaber, de vokser i.¹

1 Forfatterne vil gerne takke redaktion og fagfællebedømmere samt projektleder Lotte Isager for mange gode input, som uden tvivl har gjort den færdige artikel meget bedre.

Nyfortolkning af gammel fransk idé om regional madkultur

Inden for de seneste årtier er Thy blevet smart og moderne. Det er gået fra – både i thyboernes egen og andres bevidsthed – at være forbundet med overvejende negative konnotationer om ”Udkantsdanmark” og ”den rådne banan” til at vække associationer om hippe surfere, kreative iværksættermiljøer og storslået natur. Fra at være en landsdel, som unge flygtede fra og ingen ville flytte til, er Thy blevet et sted for til- og tilbageflyttere. Thy er blevet et stærkt brand. En uomgængelig del af denne branding er de fødevarer, der produceres og markedsføres med udgangspunkt i lokale særpræg, og som dermed – i hvert fald i den fortælling, der konstrueres om dem – kommer til at smage af Thy.

Idéen om en særlig regional madkultur og ”smagen af stedet” er dog i udgangspunktet hverken særlig thysk eller for den sags skyld dansk. Den er derimod knyttet til det gamle franske begreb ”terroir” som betegnelse for den kombination af naturgivne betingelser og menneskelige faktorer, der gør bestemte landområders produkter unikke. Begrebet er primært forbundet med vinproduktion, hvor regioner som Bourgogne, Champagne og Rhône siges at have hver deres smagskarakteristika, men idéen om terroir omfatter også andre lande og produkter. Parma i Italien har sin skinke, Emmental i Schweiz sin ost. Ofte indgår stedet i produktets navn, så produkt og sted fremstår uadskillelige, i mange tilfælde understøttet af certificeringsordninger med strenge krav om sporbarhed, smag og kvalitet.²

I 2004 udsendte en række kokke det såkaldte ”Nordiske Køkkenmanifest”, som skulle ”skabe et Nyt Nordisk Køkken, der i kraft af sin velsmag og egenart kan måle sig med de største køkkener i verden”, bl.a. ved at ”bygge på råvarer, som bliver særligt fremragende i vores klimaer, landskaber og vande”.³ Én af initiativtagerne var Claus Meyer, der to år senere ved sin tiltrædelsesforelæsning som adjungeret professor ved Landbohøjskolen talte om behovet for udviklingen af ”et nordisk terroir” og i den forbindelse nævnte Thy og Limfjordsegnen generelt som danske eksempler.⁴ Efterfølgende formidlede han idéen i både bøger og tv-udsendelser.⁵ Slots- og Kulturstyrelsen fulgte op med en ”måltidspulje” i 2005 til et nyt netværk af danske museer, heriblandt Museum Thy, med projekter om ”smagen af” deres hjemegn. Begrebet terroir blev på den måde en del af en dansk fødevarerdiskurs – kulinarisk, kommercielt og kulturelt.

Idéen om Thy som terroir kom for alvor på den lokale dagsorden med indvielsen af Nationalpark Thy i 2008. I lokalbefolkningen blev nationalparken ikke

2 Jvf. Høyrup og Munk 2009, s. 77–80.

3 <https://www.norden.org/da/information/nordisk-kokkenmanifest> (Besøgt 21/4 2022).

4 <http://www.biodynamisk.dk/dokumenter/meyer-tiltraedelse.pdf> (Besøgt 21/4 2022).

5 Refslund Christensen og Klitgaard 2008.

mødt med ubetinget opbakning.⁶ Mange undrede sig over, hvad det skulle nytte at sætte nye skilte op, eftersom området i deres øjne var den samme natur som før. Men der var også positive reaktioner fra folk, som godt kunne se et potentiale. På åbningsdagen den 22. august 2008 stod Stenbjerg Kro således klar med en ny "Nationalpark-platte", og efterfølgende blev det traditionelle menukort gradvist ændret til at inddrage flere og flere lokale råvarer.⁷ Allerede to år tidligere havde kroen i samarbejde med lokale producenter samt etnograf Mie Buus og museumsleder Jytte Nielsen fra Museum Thy skabt en event, hvor en kendt gæstekok fra København sammensatte en gourmetmenu med udgangspunkt i lokale råvarer og med kulturhistoriske indslag. Det blev til et årligt tilbagevendende arrangement, som fra 2007 blev markedsført under navnet "Smag på Thy". Kokkene omfattede landskendte navne som Claus Meyer, bannerføreren for det nye nordiske køkken, og Nikolaj Kirk. Middagene blev en stor succes med fuldt hus på kroen hvert år og en stor andel af thyboer blandt gæsterne.⁸

"Smag på Thy" affødte flere initiativer blandt de involverede parter. Thy Lam avlede får i klitheden ved Agger. Vorupør Slagter fremstillede nye produkter med lokale råvarer. Thisted Bryghus lancerede nye øl med forskellige former for lokal smag. Landmand Nicolaj Nicolajsen fra Gyrum leverede økologisk mælk til (gen)opfindelsen af "Thybo-osten", oprindeligt en "præsteost" fremstillet af den mælk, bønder i sognet leverede til præstegården som en del af præstens underhold.⁹ Med mælken fra Gyrum og med udgangspunkt i historiske beskrivelser af Thybo-osten udviklede Mie Buus fra Museum Thy i 2010 osten sammen med Thise Mejeri, som efterfølgende satte den i produktion. I markedsføringen fremhæves det, at saltet "som i gamle dage" er hånddælt ind i ostemassen.¹⁰ Siden har osten vundet flere nationale og internationale priser.¹¹ Og der var andre eksempler på nye firmaer og produkter, som dukkede op og smagte af Thy: Snaps. Marmelade. Gin. Chokolade. Etc.

Fra kommunal side fik man øjnene op for potentialet i tanken om et madmæssigt Thy-terroir, der passede ind i turistforeningens hidtidige fokus på stedbundne fortællinger om alt muligt andet end mad.¹² I 2009 vedtog Thisted kommunal-

6 <https://danmarksnationalparker.dk/media/nst/Attachments/NatureniNationalparkThywebudgave.pdf>, s. 5-8 (Besøgt 2/5 2022).

7 Interview med Henny Mortensen, 27/8 2020.

8 Buus 2016.

9 I 1791 blev oste fra Thy fremhævet som "særligt forædlede" i en afhandling fra det Kongelige Danske Landhusholdningsselskab, og i 1802 beskrev den lokale præst Knud Aagaard dem som "bekendte, baade indenlands og udenlands, for deres særegne skarpe Smag". Han stillede også spørgsmålet "...hvori Grunden ligger til Thybo-Ostens særegne ramme Smag?" og nævnte selv græsarterne, den kalkagtige jordbund og behandlingsmåden som mulige svar (Aagaard 1802, s. 121-122). Altså en klassisk terroir-forståelse, skønt Aagaard ikke brugte dette begreb.

10 <https://thise.dk/produkter/thise-thybo-ost-50-32-250g/> (Besøgt 5/5 2022).

11 Buus 2012, s. 114-116. Interview med Nicolaj Nicolajsen, 27/8 2020.

12 Interview med Ole Riis, 22/9 2020.

bestyrelse en ny turisme- og markedsføringsstrategi, hvor netop lokale fødevarer blev nævnt som ét af ”fyrtårnene”.¹³ Det mundede bl.a. ud i en række fremstød i de største danske byer. I 2012 kunne man møde Smagen af Thy på Strøget i København;¹⁴ i 2014 på Rådhuspladsen i København;¹⁵ i 2016 i Torvehallerne i København;¹⁶ og i 2018/19 i Sankt Clemens Stræde i Århus.¹⁷ De ansatte i butikkerne var typisk studerende fra Thy.¹⁸

Sideløbende med de udadvendte fremstød blev der skruet op for netværksdannelsen mellem de lokale aktører. I 2013 stiftedes ”Regional Madkultur Thy-Mors” som en afdeling af det europæiske netværk ”Culinary Heritage”. Foreningen har ca. 55 virksomheder og en del enkeltpersoner som medlemmer. Dens formål er at ”arbejde aktivt for en positiv udvikling af madkulturen i Thy og på Mors ved at fremme produktionen, forarbejdning og salget af kvalitetsfødevarer, som er dyrket i Thy eller på Mors og/eller forædlet fortrinsvis på lokale råvarer og/eller er en del af den nordvestjyske madkultur”.¹⁹

På initiativ af Thy Erhvervsforum stiftedes i 2019 Food Cluster Thy, der skal ”virke som et omdrejningspunkt for klyngedannelse inden for udvikling af fødevarer i primært Thy og herved skabe bæredygtig vækst målt på økonomi, arbejdspladser og bosætning”.²⁰ Hvor udvikling af lokale fødevarer for Regional Madkultur er målet i sig selv, er det hos fødevareklyngen et middel til en mere generel placebranding, der kan supplere betydningen af nationalparken og surferparadiset Cold Hawaii. Der er dog ingen tvivl om, at man i det officielle Thy er blevet meget bevidste om fødevarernes værdi for det samlede Thy-brand.

Denne artikel fokuserer på planters betydning i skabelsen af Thy som terroir og produktionen af lokalitet.²¹ Vi argumenterer for, at planterne qua deres status som naturligt hjemmehørende råvarer i Thy er centrale og uomgængelige elementer i Smagen af Thy. Men samtidig har idéen om Thy som terroir ændret brugen og betydningen af planterne og opfattelsen af deres smag. Artiklen koncentrerer sig om plantearter, som indgår i velkendte produkter associeret med Smagen af Thy. Dette fokus er valgt, fordi artiklen ikke søger en bred kortlægning af alle planter og produkter, som forbindes med Smagen af Thy – men derimod en analyse af planternes paradoksale positioner mellem kulturhistorie og ny-opfundne

13 Referat af kommunalbestyrelsesmøde, 28/4 2009.

14 <https://www.tvmidtvest.dk/nyheder/29-06-2012/1930/hele-1930-udsendelsen> (Besøgt 4/5 2022).

15 <https://www.limfjordupdate.dk/thy-og-mors-paa-raadhuspladsen-har-oeget-kendskabet-til-landsdelen/> (Besøgt 4/5 2022).

16 <https://www.dr.dk/nyheder/regionale/midtvost/smagen-af-thy-skal-saelges-i-koebenhavn> (Besøgt 4/5 2022).

17 <https://thyaarhus.dk/> (Besøgt 4/5 2022).

18 Interview med Ole Riis, 22/9 2020.

19 <https://madkulturthymors.dk/om-foreningen/> (Besøgt 6/5 2022).

20 <https://thyerhvervsforum.dk/nyheder/food-cluster-thy-stiftet> (Besøgt 6/5 2022).

21 Appadurai 1996, s. 178–199.

traditioner og en undersøgelse af, hvordan konkrete urter og bær overhovedet bliver til noget, der ikke bare smager af sig selv, men af et sted. Hvilke kulturelle og kommercielle forarbejdningsprocesser²² er i spil for at opnå det ontologiske skift, der gør planter og de heraf forarbejdede fødevarer til bærere af særlige lokale natur- og kulturværdier? Sidst i artiklen diskuterer vi udviklingen af Smagen af Thy som en paradoksalt natur- og kulturarvsliggørelse af visse af landsdelens planter og det landskab, de vokser i.

Terroir – smagen af stedet

Ordet *terroir* er beslægtet med terre (”jord”) og indgår i begrebet *goût de terroir* – ”smagen af stedet”. I Pierre Larousse’s ordbog fra 1800-tallet forklares *terroir* som: ”jorden anskuet fra et landbrugsmæssigt synspunkt”, og *goût de terroir* oversættes til ”smagen eller lugten af bestemte lokaliteter, som gives til deres produkter, i særdeleshed til vin”.²³ Disse betydninger handler altså udelukkende om naturbetingelser i form af jordbundsforhold, klima, topografi, der menes at kunne smages i et områdes færdige produkt. De kan genfindes i fx den danske Vinårbog 2005, der beskriver *terroir* som ”et rent naturfænomen, hvor menneskers indflydelse ideelt kan udelades fuldstændigt af betragtningerne”.²⁴ Høyrup og Munk kritiserer denne forsimplede måde at anskue tingene på og påpeger, at det gode *terroir* kun kommer til udtryk i produktet, når det kombineres med den menneskelige påvirkning fra en dygtig vinbonde – noget vinbønderne også selv er bevidste om.²⁵ Harry West argumenterer for en ”de-naturalisering” af *terroir*-begrebets indbyggede antagelse om, at kulturer og relationer mellem produkter, folk og steder er statiske og vedvarende; en antagelse han mener, at globaliseringen har tilbagevist.²⁶ Omvendt matcher idéen om *terroir* som økologisk niche med dybe historiske rødder nyere forståelser af kultur som ”mangeartet” samliv mellem mennesker, dyr, planter og mikrober, der er tilpasset bestemte lokaliteter.²⁷

Den amerikanske kok og professor i antropologi Amy Trubek påpeger, at *terroir* frem for alt er en begrebslig ramme for menneskers forståelse af deres forbindelser til jorden/landet, men for hende dækker begrebet flere forskellige former for forbindelser mellem mennesker og steder, afhængigt af konkrete kontekster: ”The taste of place need not come in one flavor”.²⁸ Trubek udforsker i sit store værk fra 2008, *The Taste of Place*, hvordan smagen af stedet er gået fra at være

22 Hastrup 2014.

23 Her cit. fra Trubek 2008, s. 10.

24 Her cit. fra <http://www.biodynamisk.dk/dokumenter/meyer-tiltraedelse.pdf> (Besøgt 21/4 2022).

25 Høyrup og Munk 2009, s. 83–85.

26 West 2022.

27 Tsing 2012.

28 Trubek 2008, s. 18

et udpræget fransk særkende til at være en del af en global dialog om smag. Hun argumenterer for, at den lokalisering og ”stedsliggørelse” af mad og drikkevarer, som kan spores overalt i verden i dag, udgør et bolværk mod et usikkert og i stigende grad utilregneligt og uoverskueligt globalt fødevarer-system: ”Locating food makes it ours, and it can also train us to appreciate it in new ways. This sensibility is beginning to inform people everywhere: we are increasingly a global community of concerned consumers and producers”.²⁹

Ifølge Trubek illustrerer tendensen til øget brug af begrebet terroir et paradoks. Samtidig med at det globale fødevarer-system er blevet mere organiseret, reguleret og udbredt, er der opstået en modbevægelse i form af lokale fødevarerproducenter og fokus på lokal smag. Men de lokale terroirer udfolder sig på forskellige måder og følger deres egne logikker eller mangler på samme. Trubek konkluderer derfor, at terroir både handler om ”fixity” og ”fluidity”, om faste og flydende definitioner. Hun fastslår dog også, at terroir altid omhandler noget kollektivt. Én producent kan ikke slå sig op på at repræsentere et særligt terroir, for det fordrer en kollektiv anerkendelse. Desuden mener hun, at terroir nødvendigvis skal have en eller anden relation til jorden, hvor produkterne svarer til landskabets muligheder.³⁰

I artiklen skelner vi med inspiration fra Trubek mellem tre grundlæggende forståelser af terroir:

1. Det ”klassiske” terroir med produkter, der knytter sig til et bestemt, afgrænset geografisk område, hvor råvarerne kommer fra, og som definerer en bestemt form for produktion og smag. Tidløshed indgår i denne forståelse, hvor produkternes smag og identitet angiveligt forbliver uændret over en lang periode. Producenter er ofte gamle familiefirmaer, og der er særlige regler for produktionen. Dog kan indførelse af ny teknologi og arbejdskraft forekomme. *Akkreditering* er en vigtig strategi for anvendelsen af denne form for terroir til promovning af produkter og steder.³¹ Et velkendt eksempel er den 100 år gamle franske certificeringsordning AOC. For at kunne sætte dette kvalitetsstempel på en flaske vin skal producenten opfylde strenge krav om sporbarhed, smag og kvalitet.³² AOC-mærkaten tilfører produktet en aura af ”typiskhed” med deraf følgende øget markedsværdi.³³ En anden strategi er *kulturarvsliggørelse*. Her lægges mere vægt på terroir som kulinarisk kulturarv end på naturforholdene. Det betyder ikke, at

29 Trubek 2008, s. 21.

30 Dette afsnit er baseret på personlig kommunikation med Amy Trubek i forbindelse med et forskningsseminar om *terroir* på Moesgaard Museum, 11/4-2019.

31 Gyimóthy 2017.

32 Jvf. Høyrup og Munk 2009, s. 77-80.

33 Akkrediterings-strategier har bredt sig over mange forskellige ordninger. I EU bruges betegnelserne ”Protected Designation of Origin” (PDO), ”Protected Geographical Indication” (PGI) og ”Traditional Specialties Guaranteed” (TSG). <https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/food-safety-and-quality/certification/quality-labels/quality-schemes-explained> (Besøgt 22/4 2022). I Thy har man forsøgt sig med en Nationalpark-certificering. <https://nationalparkthy.dk/udvikling-og-samarbejde/partnerskab/> (Besøgt 4/5 2022).

stedets fysiske egenskaber mister deres betydning, men at traditionelle produktionsmetoder, opskrifter, anretnings- og serveringsformer vægtes højere. Typisk bliver det gammeldags, simple og rustikke genopfundet som noget eksklusivt. Den fattige almuekost bliver til feinschmeckerprodukter.³⁴ Øllebrød sælges som gourmet-ret.³⁵ Mikrobryggerier kan sælge selv fejlslagne eksperimenter.³⁶ Havtorn tilsættes pludselig i utallige produkter.³⁷ Så længe et produkt kan forbindes med et bestemt terroir, bliver det i forbrugernes bevidsthed automatisk et godt produkt.³⁸

2. Et terroir med produkter, der laves ét bestemt sted, men ikke nødvendigvis med lokale råvarer eller ud fra en fælles, overleveret tradition eller for at opnå en ensartet, bestemt smag. Der er hverken regler og standardisering af produktion eller snæver geografisk afgrænsning. I stedet er der en generel idé om et stedsbaseret terroir, hvor det primært er de sociale relationer mellem producenter og forbrugere samt de relativt nye traditioner for produktion, der fastholder idéen om stedet som terroir. Paxsons analyse af ostemagere i Vermont, USA eksemplificerer denne forståelse af terroir skaleret ned til den enkelte gård eller det enkelte mejeri.³⁹

3. En form for terroir, som er udtryk for en anti-industriell tilgang til fødevarerproduktion snarere end et spørgsmål om geografi og lokal tilknytning. Produkterne forbindes med et løfte om en bedre verden – typisk som modsætning til højteknologisk stor-skala-produktion. Ingredienserne er sjældent dyrket i ét bestemt lokalområde. Og opskrifter, design af emballage m.v. udformes der, hvor produktionen er udliciteret til. Alligevel markedsføres produktet som ”lokalt” og med reference til et særligt terroir, hvor eksklusivitet og ”small is beautiful”-værdier betones. Trubek definerer primært denne form for terroir som et narrativ om værdier og idealer frem for geografi og håndværk.

I det følgende vil vi undersøge, hvordan en række prominente planter og producenter i Thy har bidraget til skabelsen af Smagen af Thy i de seneste årtier. Vi har valgt planter, som er velkendte og har en lang historie bag sig i Thy. Nogle af producenterne kender og reflekterer selv over begrebet terroir, mens andre slet ikke benytter det. Fælles for producenterne er, at lokale planter tillægges stor betydning i deres produktion af fødevarer og smag. Men de varierer i deres produkt- og produktionsstrategier og forståelse af det lokale. Som analysen vil vise, er der derfor ikke tale om skabelsen af Thy som terroir i én bestemt af Trubeks grundformer – men snarere om lokale producenter og planter, der på forskellig

34 Larsen og Österlund-Pötzsch 2015, s. 40–42.

35 Stamer 2014.

36 Bråtå 2017.

37 Madsbøll 2021, s. 38–40.

38 Og som også gælder andre produkter end fødevarer; jvf. Andersson 2014, s. 151.

39 Paxson 2010, paragraf 12.

Bill 1. Sankning af bær, både til eget forbrug og videresalg, har været vigtig for thyboerne helt op i 1900-tallet. Her plukkes der på livet løs på klitheden ved Vangså i 1952. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Thisted Kommune.

vis knytter an til dele af de tre grundforståelser af terroir, Trubek har identificeret på globalt plan.

Metoder og datagrundlag

Artiklen er primært baseret på to sæt af data:

1. Interviews indsamlet af forfatterne i 2020 i forbindelse med forskningsprojektet "Nordvestjyllands kulturhistorie som etnobotanik", et samarbejde mellem fem museer rundt om Limfjorden samt Aalborg og Københavns Universiteter, støttet af Velux-Fondens museumssatsning.⁴⁰ Informanterne var fødevarerproducenter eller udvalgt, fordi de havde stor viden om de kommunale, turistmæssige og organisatoriske aspekter af udviklingen af "Smagen af Thy". I perioden marts til december 2020 foretog vi i alt 14 semistrukturerede interviews. Ét foregik online, resten som fysiske møder enten på Museum Thy eller hos producenterne selv. Vi fravalgte til gengæld forbrugernes og forhandlernes forståelser af Smagen af Thy, om end flere producenter også forhandler deres egne produkter. Vores interviews blev suppleret med arkivoplysninger om virksomhedshistorie, produktionstal, mødereferater etc.

2. Et stort kulturhistorisk kildemateriale indsamlet af etnograf Mie Buus for Museum Thy i forbindelse med forberedelsesfasen til Nationalpark Thy (2005-

40 <http://museumthy.dk/smagen-af-thy.aspx> (Besøgt 12/5 2022).

2010). Dette materiale omfatter interview med ældre beboere på klitheden, gennemgang af fag- og skønlitteratur af relevans for området og dets madkultur, gamle opskrifter, fotografier, levnedsskildringer og andre former for personlige beretninger. Materialet dækker primært perioden 1880-1960.⁴¹

Planter og producenter i et Thy-terroir

Porse og Thisted Bryghus

Porse kan med en vis ret betragtes som særligt thysk med sin store udbredelse på klitheden. Den kendes som smags giver i snaps, men der findes også vidnesbyrd om hjemmebrygning af øl i slutningen af 1800-tallet med porse som smags giver i stedet for den dyrere, importerede humle.⁴² Porse er blevet kaldt "fattigmandshumle"⁴³ men udgør én af de mest oprindelige ingredienser i ølbrygning og er fundet i arkæologisk materiale fra bronzealderen. Kommercielt blev den som følge af det tyske Reinheitsgebot fra 1516 i næsten 500 år trængt fuldstændig i baggrunden af humle. Men da Thisted Bryghus (grundlagt 1902) i 1981 ansatte Peter Klemensen som brygmester, kom porse til at spille en central rolle – i første omgang for bryghusets regnskab og omdømme, men senere også for Smagen af Thy.

Klemensen skulle forsøge at genopfinde et bryggeri præget af begrænset sortiment, salg og budgetramme. Som sit første store projekt udviklede han Porse Guld, lanceret i 1984. I starten var den svær at sluge selv for entusiaster, men snart blev øllen én af de mest populære i bryggeriets voksende sortiment. I 1995 introducerede Thisted Bryghus den første økologiske øl i Danmark, endnu en stor satsning og kommerciel succes. Klemensen beskriver det som at vende tilbage til noget oprindeligt: "Nu var vi så kommet tilbage til det naturlige uden tilsætning af stoffer, der ikke er godkendte økologisk. Og produktionsmetoderne, de er også helt naturlige".⁴⁴

Men hvorfor lige porse? For Klemensen var det vigtigt at udnytte "de planter, der nu er tilgængelige i området. (...) porse er den ene af dem".⁴⁵ Han var bevidst om plantens særlige udbredelse i Thy: "Jeg havde jo haft hele personalet med ude fra Thisted Bryghus, ude på et meget hemmeligt sted og plukke de her store mængder porse, som jo kun findes ganske få steder i Danmark".⁴⁶

41 Jvf. Buus 2005.

42 Buus 2012, s. 166-167.

43 Interview med Antoni Madsen, 15/12 2020.

44 Interview med Peter Klemensen, 3/3 2020.

45 Interview med Peter Klemensen, 3/3 2020.

46 Interview med Peter Klemensen, 3/3 2020.

Brygmesteren er klar i mælet om fortællingens betydning i et Thy-terroir: ”Det er vigtigt for os alle, ikke? (...) At der kommer positive fortællinger omkring den lille plet på jorden, hvor vi bor.”⁴⁷ Og for ham og bryggeriet var det vigtigt at skille sig ud fra konkurrenter, der havde flere muskler at spille med:

”Dengang da havde vi jo kun EF, der så senere blev til EU. Men jeg var nogenlunde klar over, at måden at sælge på i Europa ville blive ensrettet, og at de store enheder ville vinde kampen over de små. Derfor var min opgave at prøve på at finde, synes jeg selv, (...) et sortiment, som blev mindre angribeligt fra de store bryggerier. (...) Og det er klart, sådan noget som at tage folk med ud at samle porse i naturen. Det kan man altså ikke sætte de der 10.000 mand (...) på Carlsberg/Tuborg dengang til at gøre. Det der med storytelling, det er jeg altid faldet lidt for. Det har jeg også brugt i den her sammenhæng. Altså, specielle produkter, som var svære at efterligne for de store bryggerier. Det er sådan set et strategisk oplæg for at bevare virksomheden”.⁴⁸

Da Klemensen gik på pension i 2009, var den årlige produktion firdoblet fra 8.000 til mere end 30.000 hektoliter. Hans efterfølger Antoni Madsen har videreført arbejdet med at udvikle øl med lokalt særpræg: ”Nu har vi også lavet den der nye signatur-serie. (...) Der bygger vi jo på porse. Og vi bygger på stenøl. Og det er (...) sat op omkring sådan en gammel traditionel produktion”.⁴⁹ På bryghusets hjemmeside er terroir-fortællingen også i centrum i præsentationen af de nye øl:

”I de senere år har vi på Thisted Bryghus udviklet en ny serie øl brygget efter principperne i Ny Nordisk Øl. På Thisted Bryghus betyder det øl udelukkende brygget på lokalt økologisk dyrket byg og med smagsgivere, der er indsamlet i og omkring Nationalpark Thy – på vores smukke hjemegn”.⁵⁰

Under prædiketet ”Ny Nordisk” står ”Klitheden”, en ny øl, hvis ”friske og milde smag kommer fra porse, hyben og havtorn, som får en særlig aromatisk og intens smag på de forblæste klitheder”.⁵¹ Markedsføringen af bryghusets produkter afspejler ifølge Madsen, at den fortælling, som Klemensen startede med sine produkter, spiller en stadig større rolle – også i kåringen af Thisted Bryghus som ”Årets Bryggeri” tre år i træk fra 2015-2017.⁵² Specielt fortællingen om porsen

47 Interview med Peter Klemensen, 3/3 2020.

48 Interview med Peter Klemensen, 3/3 2020.

49 Interview med Antoni Madsen, 15/12 2020.

50 <https://thisted-bryghus.dk/produkter/flaskeoel/> (Besøgt 5/5 2022).

51 <https://thisted-bryghus.dk/produkter/flaskeoel/klithede-50-cl/> (Besøgt 5/5 2022).

52 Interview med Antoni Madsen, 15/12 2020.

III 2. Generalforsamlingen på Thisted Bryghus er en legendarisk og velbesøgt affære med langt over 1000 deltagere. Der er rift om aktierne, hvoraf mange går i arv eller sælges til langt over kursen. Foto: Museum Thy.

står stærkt. Efterhånden som Porse Guld blev brygget i så store mængder, at det ikke var nok at sende medarbejderne ud og plukke, opstod idéen om at inddrage frivillige, og i dag er det blevet en mindre folkefest med deltagelse af både lokale thyboer, hjemvendte fraflyttere, foreningen Danske Ølentusiaster og stamgæster fra bryghusets ”uofficielle ambassade”, Jernbanecaféen på Vesterbro i København.⁵³ Ifølge Antoni Madsen er begivenheden i dag ”også blevet national faktisk. Der kommer jo folk fra hele landet til porseplukning”.⁵⁴

Alt i alt kan Thisted Bryghus beskrives som ”first mover” i skabelsen af Thy som terroir i begrebets klassiske forstand. Med brugen af lokale planter fra nationalparken og malteriet på Gystrup knytter bryggeriet sig igennem Porse Guld, de økologiske øl og nationalparkserien til Thys særegne landskaber – endda længe før idéen om nyt nordisk køkken blev lanceret. Vægtningen af ”oprindelige” og ”helt naturlige” bryggemetoder såsom brugen af porse indebærer samtidig en form for kulturarvsliggørelse ikke blot af en række helt nye øl, men også af flere gamle plantearter. Bryghuset repræsenterer også en forståelse af terroir som et narrativ om værdier og idealer, dels igennem den stærke fortælling om porse-sankning som en veritabel firma- og folkefest, dels igennem markedsføringen af

53 <https://www.tvmidtvest.dk/thisted/porsepluk-i-thy-vaertshusgaester-fra-kobenhavn-hjaelper-thisted-bryghus-med-hosten> (Besøgt 6/5 2022).

54 Interview med Antoni Madsen, 15/12 2020.

de plante- og landskabsnære øl fra det gamle, traditionsrige, small-is-beautiful provinsbryggeri, som storsælger såvel i som uden for Thy.

Mosebølle og biavler Knud Søgaard

Historisk har bær spillet en vigtig rolle i husholdningerne i Thy. Det gælder bl.a. mosebøllebær, tranebær, revling (i Thy kaldet ”sortbær”) og hyben. Mosebølle har en lang historie og udbredelse i Thy. Det er en arktisk plante, som vokser langs kysterne i Norge og Island foruden i Vestjylland og Nordtyskland. Traditionelt er mosebøllebær af thyboerne blevet omtalt som ”blåbær”, som de ligner og er nært beslægtede med. Mosebøllebær er blevet plukket i betydelige mængder, dels til eget forbrug, dels som supplement til privatøkonomien. Kontrabøger fra lokale købmænd dokumenterer, hvordan folk byttede bær til kredit, som de kunne købe lidt ekstra luksus for. Et eksempel fra fiskerlejet Vangså viser en familie, som på en enkelt måned i 1919 indleverede 263 kilo bær til købmanden.⁵⁵ Syltetøj og marmelade var det primære produkt, men bær blev også brugt som smagsgivere i brændevin.⁵⁶

For Knud Søgaard indgår mosebøllebær i høj grad i Smagen af Thy. Knud flyttede til Thy i 1976 med sin kone og deres syv børn. Siden har han ved siden af sit job som gymnasielærer været biavler. Han har leveret honning til bl.a. Torvehallerne i København og Emmerys butikker, indtil kæden ønskede en større produktion og satte hans honning på køl (og dermed ifølge Knud ødelagde den gode smag). I dag sælger han primært lokalt fra sit private lager samt hver uge fra en stand på torvet i Thisted. Knuds bistader står forskellige steder i det, der i dag er nationalpark, og trækker dermed på de planter, som naturligt forekommer der – herunder mosebøllen: ”Så får man en honning, der smager meget, meget specielt. Fordi ikke nok med at de har samlet nektar fra mosebøllen. Bierne har samlet pollen samtidig. Også fra mosebøllen”.⁵⁷

Mosebølle er, ligesom blåbær og revling, en dværgbusk af lyngfamilien. Honning fremstillet herpå er altså en form for lynghonning, som historisk har været et vigtigt produkt i Thy. Men ifølge Knud bygger hans brug af netop mosebølle bestemt ikke på nogen lang tradition. Han fortæller, at man længere sydpå i Jylland betegner honning med mosebølle som ”rævepis”, og da han flyttede til Thy fra København, advarede andre lokale biavlere ham imod mosebølle: ”Hvis du fik en kunde til at købe honning fra den mosebølle, så ville de aldrig nogensinde købe honning her mere”.⁵⁸ Men Knud lavede alligevel mosebøllehonning, og den blev yderst populær – ”og nu erkender de andre biavlere det.”⁵⁹

55 Madsbøll 2021, s. 37–38.

56 Buus 2012, s. 167–168.

57 Interview med Knud Søgaard, 20/8 2020.

58 Interview med Knud Søgaard, 20/8 2020.

59 Interview med Knud Søgaard, 20/8 2020.

Knuds mosebøllehonning er måske ét af de produkter, hvor smagen af stedet træder tydeligst frem. Som han selv udtrykker det: ”Når du åbner sådan et glas, så er det ligesom at gå en tur derude, ikke. Næsten mere kraftig, ikke. Og du kan smage det, og du kan dufte det, og du kan se det”.⁶⁰ Selv om produktion af mosebøllehonning altså ikke er en tradition i Thy, er råvarerne lokale. Og det lokale fylder meget i Knuds fortælling om sine produkter og de planter, der indgår i dem:

”Tingene sælger ikke sig selv. Det er jo det der med historien. (...) Og når jeg står dernede på torvet. Jeg har stået nede på torvet hver eneste fredag i 40 år. Så er det jo fordi jeg kan stå og fortælle de der forskellige ting (...) Hvis du fx har lynghonning fra Stenbjerg, du har lynghonning fra Vangså Hede, du har lynghonning fra Bøgsted Rende eller fra Lyngby eller sådan noget. (...) Jamen så ligner de jo hinanden. (...) Men det er heller ikke det, folk de tænker. De tænker på en anden måde. Så siger de: ’Oh, jamen altså. Lyngby, der er vi kommet rigtig meget’. (...) Og om det så er mosebøllen, man kan smage i honningen eller det er det sted, hvor de har stået. Så er der faktisk en rigtig god historie”.⁶¹

Af samme grund har han ofte sagt nej til forespørgsler fra forhandlere, der ville sælge hans honning: ”De kan ikke sælge det, for de ved ikke noget om det”.⁶²

Ifølge Knud er der et stort uudnyttet potentiale i Thy for at sælge fødevarer i større skala med afsæt i områdets særlige natur og steder. Men det er vanskeligt at forestille sig et Thy-terroir i klassisk forstand på grund af det, han ser som thyboernes tendens til at nære mistillid til autoriteter og institutioner foruden en (i hans optik) misforstået konkurrencementalitet:

”Geografien er der jo ikke det store problem i, for det er jo klart, at hvis man siger lynghonning fra Thy, så skal det selvfølgelig være fra Thy. Men hvis nu man laver en eller anden speciel slags lynghonning (...) Så har man så den regel, at så skal man offentliggøre, hvordan man gør. Og det ved vi med alt muligt, der har noget med fødevarer og ting og sager at gøre. Så holder man kortene tæt ind til kroppen”.⁶³

Sammenfattende eksemplificerer Knud måske den mest rendyrkede klassiske terroir-forståelse med honning, der virkelig smager af stedet og de planter, der vokser der. Men han repræsenterer samtidig den form for terroir uden særlige reg-

60 Interview med Knud Søgaard, 20/8 2020.

61 Interview med Knud Søgaard, 20/8 2020.

62 Interview med Knud Søgaard, 20/8 2020.

63 Interview med Knud Søgaard, 20/8 2020.

ler og standardisering af smag og produktion, hvor de sociale relationer mellem producenter og forbrugere til gengæld er centrale. Og dertil den tredje form, hvor narrativet om anti-industrielle idealer er vigtigt. Knuds honning vokser ud af det mangeartede samliv mellem bier og planter og Knud selv, der finder sted i Thys forskellige små økologiske nicher. Smagen af Thy er skalérbar til den enkelte niche, den enkelte lynghede, bevoksning, eller landsby, ligesom hos Vermonts osteproducenter.⁶⁴

Korn, malteri og Thy Whisky på Gyrup

Nicolaj Nicolajsen overtog i 1983 gården Gyrup i Sydthy som sin slægts syvende generation af ejere. Midt i 1990'erne omlagde han gården og dens 500 hektar til økologisk avl primært af korn og kvæg (til kød og mælk). Han fremhæver Thise Mejeri som afgørende for beslutningen og den efterfølgende succes og konstaterer samtidig, at økologisk drift jo er gården og slægtens reelle tradition – bortset fra halvanden generation med kemikalier i driften.⁶⁵ Planter som hestebønner, lucerne, hør, roer, græs, rødkløver, har han også fundet i sine forfædres regnskaber – foruden rug, havre og byg, Gyrups vigtigste kornsorter.

I 2010 begyndte Nicolaj at supplere de traditionelle landbrugsprodukter med produktion af en "Thy Whisky" i samarbejde med et eksisterende brænderi. Siden er ejerskabet til gården gået videre til ottende generation, to af Nicolajs døtre og svigersønner. Gården leverer fortsat mælk til Thise (sælges i Irma i København som "Gyrup-mælk"), fremstiller malt i eget malteri – og så laver de den internationalt prisvindende Thy Whisky, en såkaldt "single estate"-whisky, hvor alle ingredienser er dyrket og forarbejdet på gården.

Skønt korn er planter, som typisk forbindes mere med industriel storproduktion end med idéen om terroir, spiller Gyrups korn en væsentlig rolle i "Smagen af Thy" i form af malt. Malt er korn, hvor spiringsprocessen er begyndt, men bragt til standsning, og som bruges i fremstilling af øl og whisky. Byg er den primære sort; rug og hvede anvendes i mindre omfang. Gyrup leverer malt til adskillige bagerier og mikrobryggerier samt til storkunden Thisted Bryghus. Med whiskyproduktionen er smagen af stedet endnu mere lokaliseret til selve gården og dens jord.

For Jakob Stjernholm, Nicolajs svigersøn, er det stedbundne essentielt i whiskyproduktionen. Som malteri bearbejder de både deres eget og andre producenters korn. Men whiskyen er kun baseret på eget korn, og familien har samlet alle produktionsled på gården:

64 Paxson 2010, paragraf 12.

65 Interview med Nicolaj Nicolajsen, 27/8 2020.

”Pr. definition så holder vi simpelthen råvarerne adskilt, sådan at det vi bruger til whisky, det er baseret på noget, vi selv har dyrket på marken. Udelukkende. Og det er også et bevidst benspænd for whiskyen, at det vi skal lave, det skal kunne laves her (...) Så vi får det, som vi kalder ’single-estate’ eller sådan noget ’single-farm-origin’. Som er, at alt kommer herfra og forlader sådan set ikke stedet, før vi har det færdige produkt. (...) Grundlæggende: Thy Whisky handler om at lave noget, der kommer lige præcis herfra”.⁶⁶

”Single estate” er den oprindelige måde at lave whisky på. Flasker fra de store destillerier i Skotland eller Irland er oftest blandingsprodukter og resultater af stor-skala industriel fremstilling. Man kan således argumentere for, at Thy Whisky, hvad angår råvarer og produktion, er mere traditionel end mange kendte produkter fra whiskyens hjemlande. Samtidig er den indlysende et produkt af nytænkning. Det sker bl.a. ved at ryge malten over bøgeflis i stedet for den tørv, skotterne traditionelt bruger: ”Hvor bøgerøg er helt underligt, næsten mærkeligt i whiskyverdenen. Men meget lokalt, tilhørende i Danmark. Så bliver det lige pludselig noget, der kendetegner en dansk whisky”.⁶⁷ Selv i det historisk set træfattige Thy er nationalsangens brede bøge ikonisk danske.

Whisky er pr. definition et ”rent” produkt: ”Man bruger korn og vand og tøn-der. Det er naturprodukter. (...) Du må ikke putte et eller andet krydderi i ude fra nationalparken. Så du kan ikke springe over nogen steder. Du må ikke give det sødme ved at putte karamel i det, ligesom man gjorde i rom”.⁶⁸

Det kan ifølge Jakob både være en fordel og en ulempe, hvis man vil markedsføre et produkt som smagen af et sted. På den ene side træder råvarerne måske tydeligere frem; på den anden side kan det lokale særpræg være sværere at genkende. Når der samtidig er tale om et produkt, som ikke er traditionelt dansk eller thysk, bliver fortællingen ekstra betydningsfuld. Det er 8. generation på slægtsgården yderst bevidste om:

”Vi kan fortælle om det, vi gør. Og det i sig selv er en god historie også. (...) At fortælle, at vi står med det hele fra bunden af. (...) Vi tager det fra marken til bord, og har virkelig gået ind og gjort noget. I hvert fald noget af processen, som gør det her til vores. Det er den fortælling, vi vil viderebringe”.⁶⁹

Opsummerende er der fællestræk mellem Gyruks version af Thy terroir og Thi-
sted Bryghus’. At levere malt til bryghusets produktion fordrer standardisering

66 Interview med Jakob Stjernholm, 2/12 2020.

67 Interview med Jakob Stjernholm, 2/12 2020.

68 Interview med Jakob Stjernholm, 2/12 2020.

69 Interview med Jakob Stjernholm, 2/12 2020.

Ill 3. Da Dronningen besøgte Thisted Kommune i august 2021, indeholdt programmet en tur forbi whiskyfadene på Gytrup. Det ultimative symbol på det officielle Thys (og Danmarks) anerkendelse. Foto: Thy Whisky.

af smag og kvalitet, jvf. den klassiske forståelse af terroir. Samtidig er narrativet om økologisk selvforsyning på slægtsgården en stærk fortælling, særligt når den kobles med eventyret om begavede småproducenter, som hitter på at transformere gårdens planter til eksklusiv whisky. Gytrup repræsenterer ligesom Knud Søgaards honning en ultra-lokal terroir-forståelse. Spørgsmålet er så, hvor meget ”Smagen af Gytrup” egentlig smager af Thy, eller om gårdens ”single estate” lige så godt kunne have ligget et andet sted. Måske illustrerer Gytrup snarere det, som Paxson kalder ”smagen af nærhed”; en fortolkning af terroir, som hylder selve den socioøkonomiske indlejrethed og potentialet til at bidrage til lokalområdets økonomi.⁷⁰

Havtorn og andre bær og urter på Stenbjerg Kro

Havtorn trives i Thys kalkholdige jord. Den har vokset der siden stenalderen, og arkæologiske spor viser, at den har været brugt som brændsel i bronzealderen. Men havtorn har trods sin tusindårige historie i Thy ikke nogen lang forhistorie som ingrediens i thyboernes køkkener. De besværlige torne og smattede bær kan måske forklare, at man grundlæggende ikke har brugt havtorn i madlavningen. En anden forklaring kan være, at den ved syltning kræver mere sukker end naturligt sødere bær, så slutproduktet bliver dyrere. Havtorn er blevet kaldt for ”havtid-

70 Paxson 2010, paragraf 8 (”taste of proximity”).

sel”, og i nogle kystsamfund blev børnene langt op i 1900-tallet sågar fortalt, at bærrerne var giftige.⁷¹

Men med det nye nordiske køkken er de små orange bær med de mange C-vitaminer blevet ophøjet til en delikatesse. Sankning har fået en renæssance, nu blot som rekreation, og havtorn er blandt de bær, der plukkes i stor stil. Det er en trend, som ikke kun ses blandt tilflyttere. Mange thyboer, som førhen aldrig ville have drømt om at bruge havtorn, gør det nu. Også i den kommercielle produktion kan havtorn i dag findes i alt fra marmelade og syltetøj over chokolade, bolsjer og is til øl og spiritus. Flere producenter nævner det som en central ingrediens i deres sortiment.⁷²

Henny Mortensen, kromutter på Stenbjerg Kro fra 1990-2020, var blandt de første til at bruge havtorn som ingrediens i mad, snaps – og alt muligt andet:

”Hvis vi nu havde Galloway (oksekød), tørret Galloway i stedet for kron dyr. Så ville der til den tørrede Galloway være havtorncreme på. (...) Vi laver sukker. Havtornsukker og ribssukker og hybenrosesukker. (...) Jeg har faktisk også et havtornfodbad. (...) Jeg har prøvet at lave sæbe, og det er faktisk rigtig spændende. Og der har jeg også puttet havtorn i den ene af dem”.⁷³

For Henny gav etableringen af nationalparken anledning til at genopfinde kroen og ændre fokus fra den traditionelle suppe, steg og is til en menu baseret på lokalt tilgængelige råvarer. Allerede i 2005 stiftede Henny ”Støtteforeningen til Nationalparken” sammen med Mie Buus fra Museum Thy, Nicolaj Nicolajsen fra Gyrrup, Knud Søgaard og andre lokale interessenter. Året efter arrangerede de den første event på kroen med titlen ”Smag på Thy”. Konceptet var at få en stjernekok fra København til at lave mad af lokale råvarer:

”Altså, de lavede al maden selv med vores hjælp, ikke? Vi skrev en liste til dem: At vi havde spidskål, vi havde forårsløg, vi havde kron dyr, vi havde dit og vi havde dat. Så sendte vi det over til ham. Og så kiggede han det igennem, ikke også? Og så tænker han: Så kan vi lave sådan og sådan. Og så sendte han opskrifter tilbage. Hvad vi sagde til det? Så godkendte vi så det. Det er fint, det gør vi så. De gjorde det selv, og vi hjalp dem selvfølgelig, det er klart”.⁷⁴

71 Madsbøll 2021, s. 38–40.

72 Fx Martin Nielsen, 25/11 2020, Pernille Tophuus, 25/11 2020, og Antoni Madsen, 15/12 2020.

73 Interview med Henny Mortensen, 27/8 2020.

74 Interview med Henny Mortensen, 27/8 2020. Interview med Mie Buus, 21/9 2020, bekræfter, at den ”Smag af Thy”, som blev serveret på Stenbjerg Kro, reelt var opfundet til lejligheden af de kokke fra København, som kreerede menukortet ud fra lokale råvarer og oplæg.

Smagen af Thy opstod således i mødet mellem lokale fødevareentusiaster og kendskokke som Claus Meyer, Nikolaj Kirk, Mikkel Maarbjerg og Anita Klemensen, der repræsenterede idéen om Nyt Nordisk Køkken.

Da nationalparken blev indviet i 2008, stod Stenbjerg Kro klar med en ny "Nationalpark-platte". Kød (i udgangspunktet kronvildt) garneret med lokale urter og planter og serveret med hjemmelavet havtornsnaps og porsesnaps. Indtil 2020 havde man solgt 44.000 platter.⁷⁵ Oprindeligt sankede Henny og hendes medarbejdere råvarerne på klitheden, og det var de mest almindeligt forekommende planter, der stod først for: Hyben, krydderurter, havtorn. Men naturen kan være en ustabil leverandør. I det hele taget har kroens succes stillet større krav til logistik og lokale leverancer af kød- og plantevarer, end Hennys leverandører har kunnet honorere gennem tiden. Derfor har Henny anlagt højbede uden for køkkenet for at kunne levere lokale råvarer til kroen. Højbedene tjener flere formål foruden forsyningssikkerhed. De ser flotte ud. Og de kan bruges til eksperimenter med nye råvarer – eller ny brug af gamle råvarer. Som da hun (gen)opdagede skulper – radisernes spiselige frøkapsler:

"Og det hed så radiseskulpe og er egentlig en gammel spist grøntsag. Og det var der ikke ret mange, der vidste. Jeg vidste det bestemt heller ikke. Så det har vi med vilje egentlig dyrket og så syltet dem, så vi har dem surt. Så mange af tingene er egentlig en tilfældighed".⁷⁶

Ud over deres praktiske betydning eksemplificerer højbedene et pudsigt paradoks i Hennys og kroens brug af de lokale planter. De repræsenterer en grad af tæmning af de vilde planter, som på den ene side står i modsætning til den romantiske forestilling om sankning i de gode gamle dage, men som samtidig gør det muligt at gøre menuen endnu mere lokal, end det ville være, hvis man var helt afhængig af naturens eget spisekammer.

For Henny og Stenbjerg kro har "Smagen af Thy" ikke betydet, at tidligere tiders madretter skulle kasseres, men snarere justeres med lokale ingredienser:

"Hvis man nu tager en wienerschnitzel. Der er jo en 'dreng' med citron og en lille sildebid og peberrod og nogle kapers. Citron er vi nødt til at se bort fra. Men vi kan jo lægge peberrod og en sildebid og ramsløgskapers på. Så er vi jo godt på vej. Man bytter bare tingene ud".⁷⁷

Et andet eksempel er rabarberen, som Henny nævner som vigtig i "Smagen af Thy":

75 Interview med Henny Mortensen, 27/8 2020.

76 Interview med Henny Mortensen, 27/8 2020.

77 Interview med Henny Mortensen, 27/8 2020.

”Det er vores citroner. Altså, vi laver søde rabarber til vores morgenmad. Vi laver søde rabarber, råmarineret til at putte oven på mazarinkage, som jeg laver uden kransekage. Den er lavet på kartofler. Og så oven på cremen der – og saften derfra – det laver vi til saft til morgenmaden. Og vi laver sure rabarber og kompot til vores fiskefrikadeller. Vi laver rabarbersnaps. (...) Rabarberis. Rabarbersorbet”.⁷⁸

Kort fortalt personificerer Henny det dynamiske terroir. Hun er en udpræget praktiker og *bricoleur*, der ud fra de forhåndenværende råvarer eksperimenterer med madkulturarven og genopfinder den i nye former. Hun ”bytter bare ud”, som hun siger – ofte med en plante i rollen som den primære transformerende faktor mellem det gamle og det nye.

Thylandia – terroirets fortælling og virkelighedens logistik

Spritsfabrikken Thylandia i Nors drives af Morten Bang Andersen, som grundlagde virksomheden i 2008 sammen med sin ven Ole:

”Der stod vi klar med tre produkter, som ligesom var baseret på nationalparken. Primært i form af porsesnapsen og på det tidspunkt noget, der hed en klokkelyng bitter, og en enebær-gin, altså en genever (...) Så det var baseret på at vi havde nogle ingredienser, som var sanket i nationalparken”.⁷⁹

I 2017 valgte Morten, tidligere salgschef på Nordjyske Medier, at arbejde fuldtids med Thylandia som ene-ejer, idet Ole havde kastet sig over andre forretningsidéer. Som firmanavnet signalerer, er Thylandia nært knyttet til Thy. Men Morten lægger ikke skjul på, at hans produkter ikke er 100% lokale: ”Jeg er meget hudløst ærlig om, der er jo ikke noget af det her (...) som er fra nationalparken det hele. (...). Der er *nogle* ting i, som er i nationalparken”.⁸⁰ Han anslår, at han samler et sted imellem 18 og 25 kilo porse om året. Men andre lokale ingredienser er det sværere for det lille firma at anskaffe og bearbejde i passende mængder og kvalitet. Det betød i 2020 en ændring i produktionen af klokkelyngsnaps:

”Ja, og det er noget af det naturen den er med til. At ind imellem så blomstrer lyngen ikke helt så heftigt som den skal, og det bliver bøvlet, og det bliver svært for mig at time, hvornår jeg skal hente de forskellige ting og sager. Og så er det klart, at så begynder man og finde alternativer, så er der lynghonningen, der kommer fra parken af, og så begynder man at finde andre muligheder for ligesom at sikre sig at man rent faktisk kan levere et

78 Interview med Henny Mortensen, 27/8 2020.

79 Interview med Morten Bang Andersen, 10/12 2020.

80 Interview med Morten Bang Andersen, 10/12 2020 (Forfatterens fremhævning).

produkt. (...). Der er stadigvæk lyng i, men der skal bare være en kombi, så jeg er sikker på, at jeg ikke står og så kan jeg lige pludselig ikke lave det”.⁸¹

Så det at sikre firmaets forsyningskæder indebærer i stort omfang brug af råvarer, som ikke er lokale: ”Det er jo et spørgsmål om økonomi, og så er det et spørgsmål om at det også bliver for bøvlet”.⁸² Det samme gælder selve fremstillingen af produkterne, som siden 2008 har fundet sted i nærheden af Køge på Sjælland. Morten har hele tiden ”haft et rigtigt godt samarbejde med Klaus og Michael, som har destilleriet Braunstein. De er sindssygt dygtige”, men Morten er ”selvfølgelig med ind over” hvordan ”vi tuner tingene ind” og opnår den smag, han gerne vil have.⁸³

For Morten er det acceptabelt at gå på kompromis med råvarerne og produktionens lokalitet, fordi fortællingen er det altoverskyggende element i det Thy-terroir, han bidrager til:

”For mig har det hele tiden været vigtigt, at man forsøger at skabe en fornemmelse i det, man putter i munden, at det et eller andet sted henleder eller associerer til et eller andet med Thy. Ud over den her storytelling, der er, det er ligesom den her fornemmelse, jeg gerne vil, at folk får, når de køber et af de her produkter, så man lynhurtigt får et flashback og tænker ’det var dengang jeg var der’”.⁸⁴

For Morten er det altså afgørende, at produktets smag taler til den enkeltes forbrugers erindringer. Og hvis smagen kan skabes med tilsætning af ingredienser udefra, er det et tilladeligt greb – så længe man er ærlig om det. Thylandia kobler sig dermed på (og er med til at definere) et Thy-terroir, hvor fortællingen er den altdominerende dimension. Heri minder Thylandia om margarinefabrikken Dragsbæks ekstremt succesfulde reklamekampagne ”Fra os i Thy”.

Dragsbæks produktion har i hele virksomhedens 100-årige historie ligget i Thisted. Men planterne bag den ”certificerede bæredygtige palmeolie”⁸⁵ i det smørbare blandingsprodukt Bakkedal vokser selvsagt ikke i Thy. Virksomheden lancerede i 2015 en kampagne omkring Bakkedal med ”udgangspunkt i brandets unikke ophav i Thy, som er kendt for Vesterhavet, grundighed, et fantastisk landskab og et sindelag præget af eftertanke”.⁸⁶ Disse værdier serveres med underfundig humor i naturbilleder med tekster som ”Myldretid i Thy” (en fiskekutter

81 Interview med Morten Bang Andersen, 10/12 2020.

82 Interview med Morten Bang Andersen, 10/12 2020.

83 Interview med Morten Bang Andersen, 10/12 2020.

84 Interview med Morten Bang Andersen, 10/12 2020.

85 <https://bakkedal.info/produkter-bakkedal/bakkedal-200-g.aspx> (Besøgt 6/5 2022).

86 https://bakkedal.info/UserFiles/file/Pressemeddelelser_nyheder/151015_Bakkedal_saetter_Thy_paa_Danmarkskort_PM.pdf (Besøgt 6/5 2022).

på vej i havn), ”Trafikprop i Thy” (to traktorer, der mødes på marken), ”Fitnesscenter i Thy” (en enlig kondiløber på klitheden). Billeder af et enkelt, naturligt liv som kontrast og alternativ til storbyens stress og jag – en trodsreaktion mod debatten om udkant og rådden banan.⁸⁷ Med titusindvis af følgere på sociale medier, hundredtusindvis af deltagere i konkurrencer (i øvrigt i samarbejde med andre lokale producenter), en voldsom stigning i markedsandel til en klar førsteplads blandt sammenlignelige produkter og et brand, som over 80 % af danskerne genkender,⁸⁸ er der ingen tvivl om, at ”Fra os i Thy” kommercielt har været en kæmpe succes. Selv i Thisted Kommunes officielle markedsføringsstrategi ”Thy til livet” genbruges billedsprog og sågar skrifttype.⁸⁹

Så vidt har det langt mindre og nyere firma Thylandia ikke drevet det, men narrativet er det samme. Begge eksemplificerer det, som Szilvia Gyimóthy finder generelt i det Nye Nordiske Køkken, nemlig at ”herkomst er mere ideologisk end kartografisk bestemt, og etik og passion er vigtigere kvalitetsmarkører end tradition og historie”.⁹⁰

Smagen af Thy – et terroir med mange facetter

Hvis man skal konkludere noget ud fra de foregående eksempler på planter og producenter, som har været vigtige for skabelsen af Thy som terroir, så er det, at Thy pr. definition smager godt, men på forskellige og skiftende måder. Som Amy Trubek har sagt: ”the taste of place need not come in one flavor”.⁹¹ Harry West påpeger i en anden kontekst, at ideen om terroir ikke behøver at betyde, at folk eller firmaer hylder alle begrebets klassiske betydninger eller for den sags skyld vedkender sig enhver lokal forståelse af et bestemt terroir.⁹² Skabelsen af Thy som terroir følger måske nok sporadisk gamle franske kanoniserede konstruktioner, men frem for alt er der tale om en dynamisk proces, hvor igennem forskellige aktører forbinder sig på forskellige måder med hinanden og med de konkrete steder, hvor de bor og arbejder.⁹³

Vi vil argumentere for, at artiklens fokus på planters betydning i Smagen af Thy viser en paradoksalt natur- og kulturarvsliggørelse, hvor ideen om et særligt Thy-terroir af forskellige producenter og aktører mere eller mindre ad hoc knyttes til enten en lokal og kulinarisk (genopfundet) kulturarv eller til lokale planter og naturområder, som dermed også genopfindes og antager ny betydning og smag.

87 Interview med Michael Hein Pilgaard, 9/12 2020.

88 Interview med Michael Hein Pilgaard, 9/12 2020.

89 <https://thisted.dk/Thy%20til%20livet/Det%20gode%20liv%20i%20Thy.aspx> (Besøgt 12/5 2022).

90 Gyimóthy 2017, s. 2010

91 Trubek 2008, s. 18

92 West 2022.

93 Gyimóthy 2017; Paxson 2010, paragraf 10.

Det er måske ikke så mærkeligt, for som Trubek ganske rigtigt har påpeget, bliver kultur og natur ét ”in the act of tasting”.⁹⁴

Planter er ikke de eneste råvarer, som indgår i produkter, der smager af Thy. Men for de fleste producenter, som har været bannerførere i skabelsen af Thy som terroir, er planter alligevel uhyre vigtige, fordi de udgør selve den direkte forbindelse mellem produkt og sted. I nogle tilfælde tilfører planterne i kraft af deres forbindelse til Thys natur en note af tidløshed til terroiret og dets nye produkter. Det gælder porsen i Thisted Bryghus’ øl og Thylandias og Hennys snapse. Og det gælder lyngen og mosebøllen i Knuds honning. For nogle producenters vedkommende kobles planternes tidløshed diskret med deres egen historie i Thy i branding af deres produkter. Både Gyrupe og bryghuset er ældre end noget nulevende menneske i Thy. Deres historie tilfører sammen med planternes endnu længere historie terroiret en særlig dimension – lidt ligesom kongefamiliens slægtstavle tilfører nationen en tidløshed, som den egentlig ikke har.

Men samtidig med, at idéen om Thy som terroir udnytter lokale planters ”tidløse” historie i landskabet, har den også medført ændret brug og betydning af planterne og opfattelsen af deres smag. Det tydeligste eksempel er havtornen, som, efter at have været ignoreret som fødevarer i årtusinder, pludselig er trådt ind i den lokale – og (inter)nationale – madkultur som helt ny velsmagende og aromatisk superfood. Men Gyrupe maltede korn og røgede bøg, der vinder internationale priser, repræsenterer den samme forandring i opfattelsen af planternes smag. Og mosebøllebærrene i Knuds honning, der ikke smager af rævepis, men af dejlige ferieminder eller bare god bærsmag. Og bryghusets nye øl med noter af grannåle, hyben og havtorn fra klitheden, og som ikke smager af noget, de tidligere har sendt på markedet. Alle produkter og ikke mindst fortællingen om dem er baseret på planter, som i befolkningens øjne og ganer har ændret smag i forbindelse med udviklingen af det thyske terroir.

Intet sted er planternes rolle som kulturarvs-transformatorer tydeligere end i Hennys køkken på Stenbjerg Kro. Kromutter er i sig selv en natur- og kulturkraft, der i årtier har eksperimenteret med at bruge lokalt tilgængelige ingredienser som erstatning for råvarer, der kommer andre steder fra, og som egentlig hører til i klassiske madopskrifter. Ud fra devisen om *same-but-different* har hun i årenes løb med inspiration fra sine københavnske gæstekokke, sin mors gamle opskriftsbog og egen opfindsomhed samt de logistiske muligheders kunst forandret velkendte madretter i den thyske og danske madkultur, grøntsag for grøntsag, bær for bær, blad for blad – og til tider okse for krondyr.

Det er lykkedes for flere producenter at fastholde brugen af vilde planter og bær i deres produkter. Thisted Bryghus er landskendt for at afvikle porseplukning som en årlig fest for firmaet og forskellige venner af huset, der kommer lang-

94 Trubek 2008, s. 18.

vejs fra for den nye traditions skyld. Havtorn får bryggeriet fra vilde bær sanket af den socialøkonomiske virksomhed Elmelund. Knuds bier lever af vilde bær og planter. Morten fra Thylandia sanker også vild porse, og Henny finder stadigvæk ind imellem urter og andre ingredienser ude på klitheden.

Men succesen med ”Smagen af Thy” har samtidig medført et voksende behov for lokale råvarer, som kalder på andre løsninger end sankning. Henny har anlagt lange rækker af højbede. Men der er også opstået nye firmaer som fx Thy Økobær, der dyrker bær i gartneri/plantageform og dermed i større skala kan levere ”lokale råvarer” til forskellige producenter. I markedsføringen optræder disse bær ofte som ”sankede lokalt”, hvorved de tæmmede planter tilføres et fortællelag, der understreger plantens naturlige vildskab.

Mads Daugbjerg har påpeget, at kulturarvsliggørelse finder sted på forskellige skalaer, og at det er relationerne mellem skalaerne – lokal, national, regional, global – snarere end de enkelte skaler i sig selv, som er interessante.⁹⁵ Det gælder også, hvis vi skal forstå ”Smagen af Thy”. Det er en smag, som er blevet født og næret fra mange forskellige aktører og positioner, herunder af en række lokale bannerførere, som afsætter væsentlige dele af deres produktion uden for Thy – eller til ferierende tilrejsende fra andre landsdele.

Thy som terroir er skabt og udviklet i mødet mellem lokale og nationale kræfter med udsigt til regionale og globale markedstendenser. Peter Klemensen og hans ønske om at sikre eksistensen af Thistedes gamle bryghus i en globaliseret verden med mange transnationale og langt mere ressourcestærke konkurrenter. De nordiske kokke og deres manifest om vigtigheden af lokale råvarer. Kulturstyrelsens måltidspulje og lokalmuseernes interesse for smagen af deres hjemegne. En flok dygtige fødevarerionerer i Thy og mødet mellem dem og de københavnske kokke på Stenbjerg Kro. Dragsbæks formidable marketingkampagne, der har sendt billeder af Thy ind i hovederne på danske forbrugere i hobetal. Thisted kommunes og turistbranchens investering i fortællingen.

Samtidig er Smagen af Thy et eksempel på det, Mads Daugbjerg med inspiration fra Rodney Harrison andetsteds kalder for ”sammenviklingen” mellem menneskelige og ikke-menneskelige aktørers betydning i kulturarvsliggørelse.⁹⁶ Vi har i denne artikel forsøgt at give plads til planter og en ”mere-end-menneskelig” vinkel på kulturanalyse, hvor kulturarv fremstår som et foranderligt, dynamisk felt, der udvikler sig i forskellige, indbyrdes sammenviklede skalaer og som resultater af ligeledes sammenviklede sociale, materielle, historiske og politiske processer. At analysen tilmed har vist os, hvordan en hel landsdel undervejs i sammenviklingen har forvandlet sig fra rådden banan til gourmet-banan, må være en passende udgangsreplik.

95 Daugbjerg 2011.

96 Daugbjerg 2022; Harrison 2013.

Litteratur

- Andersson, Ida 2014: "Placing place branding: an analysis of an emerging research field in human geography". *Geografisk Tidsskrift* 114(2), s. 143-155. DOI: [10.1080/00167223.2014.895954](https://doi.org/10.1080/00167223.2014.895954).
- Appadurai, Arjun 1996: *Modernity at Large*. University of Minnesota Press.
- Bråtå, Hans Olav 2017: "Local traditions as a means for commercial production of historical beers: The case of Vossaøl, Norway". *Norsk Geografisk Tidsskrift* 71(5), s. 301-312. DOI: [10.1080/00291951.2017.1395909](https://doi.org/10.1080/00291951.2017.1395909).
- Buus, Mie 2005: *Udnyttelsen af klithederne i Thy, ca. 1880-1960*. Forskningsrapport, Museet for Thy og Vester Hanherred.
- Buus, Mie 2012: *Tarfisk og vækkelseskegler – kulturhistorisk kogebog fra Thy*. Museet for Thy og Vester Hanherred.
- Buus, Mie 2016: "Fødevarerprodukter fra Nationalpark Thy – storytelling, branding og værdiskabelse". *Mad og identitet*. Dansk Madhistorie. Skriftserie fra Dansk Landbrugsmuseum, nr. 16.
- Daugbjerg, Mads 2011: "Kulturarvens grundspænding mellem nationale og globale strømme." *Kulturstudier* 2011:1, s. 6-35. DOI: [10.7146/ks.v2i1.5188](https://doi.org/10.7146/ks.v2i1.5188).
- Daugbjerg, Mads 2022: "Vold og volde i et stormfuldt landskab. Om krigens spor af beton langs den jyske vestkyst". *Kulturstudier* 2022:1, s. 35-61. DOI: [10.7146/ks.v13i1.132889](https://doi.org/10.7146/ks.v13i1.132889).
- Gyimóthy, Szilvia 2017: "The reinvention of terroir in Danish food place promotion". *European Planning Studies* 25:7, s. 1200-1216. DOI: [10.1080/09654313.2017.1281229](https://doi.org/10.1080/09654313.2017.1281229).
- Harrison, Rodney 2013: *Heritage. Critical Approaches*. Routledge.
- Hastrup, Frida 2014: "Mod nye frugtmarkeder. Forarbejdning af naturressourcer i kulturanalyse". *Kulturstudier* 2014:2, s. 8-23. DOI: [10.7146/ks.v5i2.19245](https://doi.org/10.7146/ks.v5i2.19245).
- Hougaard, Carsten 2007: "Smagen af Thy – på en ny måde". *Thisted Dagblad*, 10/9 2007.
- Høyrup, Jon Frederik og Munk, Anders Kristian 2009: "Vinens geografi. Flydende genstande med faste oprindelser på et marked i bevægelse". Tine Damsholt m.fl. (red.): *Materialiseringer. Nye perspektiver på materialitet og kulturanalyse*. Aarhus Universitetsforlag, s. 71-88.
- Larsen, Hanne Pico og Österlund-Pötzsch, Susanne 2015: "Islands in the Sun: Storytelling, Place & Terroir in Food Production on Nordic Islands". *Ethnologia Scandinavica* 45, s. 29-52.
- Madsbøll, Christina Gjørup 2021: "De vigtige bær". *Historisk Årbog Thy* 2021, s. 35-40.
- Paxson, Heather 2010: "Locating Value in Artisan Cheese: Reverse Engineering Terroir for New-World Landscapes". *American Anthropologist* 112(3), s. 444-457. DOI: [10.1111/j.1548-1433.2010.01251.x](https://doi.org/10.1111/j.1548-1433.2010.01251.x).

- Refslund Christensen, Dorthe og Klitgaard, Karen 2008: "Mad, terroir og tv: Smag på Danmark!". *MedieKultur: Journal of Media and Communication Research* 24(45), s. 51-64. DOI: [10.7146/mediekultur.v24i45.512](https://doi.org/10.7146/mediekultur.v24i45.512).
- Trubek, Amy B. 2008: *The Taste of Place. A Cultural Journey into Terroir*. University of California Press.
- Tsing, Anna 2012: "Unruly edges: Mushrooms as companion species". *Environmental Humanities* 1(1), s. 141-154. DOI: [10.1215/22011919-3610012](https://doi.org/10.1215/22011919-3610012).
- West, Harry G. 2022: "Terroir products: a movable heritage feast?" *Review of Agricultural, Food and Environmental Studies* 103(1), s. 1-27. DOI: [10.1007/s41130-021-00150-2](https://doi.org/10.1007/s41130-021-00150-2).
- Aagaard, Knud 1802: *Physisk, oekonomisk og topographisk Beskrivelse over Thy*. Forfatterens forlag.

Utrykte kilder

- Interview med brygmester Antoni Madsen, Thisted Bryghus, 15/12 2020.
- Interview med kromutter Henny Mortensen, Stenbjerg Kro, 27/8 2020.
- Interview med Jakob Stjernholm, Gyrum, 2/12 2020.
- Interview med biavler Knud Søgaard, 20/8 2020.
- Interview med Martin Nielsen, THYA, 25/11 2020.
- Interview med marketingdirektør Michael Hein Pilgaard, Dragsbæk, 9/12 2020.
- Interview med Morten Bang Andersen, Thylandia, 10/12 2020.
- Interview med tidl. landmand Nicolaj Nicolajsen, 27/8 2020.
- Interview med tidl. turistchef Ole Riis, 2/9 2020.
- Interview med Pernille Tophuus, Chokoladekurven, 25/11 2020.
- Interview med tidl. brygmester Peter Klemensen, Thisted Bryghus, 3/3 2020.

Websteder

- Bakkedal 200 g, <https://bakkedal.info/produkter-bakkedal/bakkedal-200-g.aspx> (Besøgt 6/5 2022).
- Bakkedal sætter Thy på Danmarkskortet, https://bakkedal.info/UserFiles/file/Pressemeddelelser_nyheder/151015_Bakkedal_sætter_Thy_paa_Danmarkskort_PM.pdf (Besøgt 6/5 2022).
- Bliv partner, <https://nationalparkthy.dk/udvikling-og-samarbejde/partnerskab/> (Besøgt 4/5 2022).
- Food Cluster Thy klar til at udvikle fødevarerne i Thy, <https://thyerhvervsforum.dk/nyheder/food-cluster-thy-stiftet> (Besøgt 6/5 2022).
- Hvad er det gode liv i Thy, <https://thisted.dk/Thy%20til%20livet/Det%20gode%20liv%20i%20Thy.aspx> (Besøgt 12/5 2022).

- Klithede 50 cl, <https://thisted-bryghus.dk/produkter/flaskeoel/klithede-50-cl/> (Besøgt 5/5 2022).
- Meyer, Claus 2006: Tiltrædelsesforelæsning, <http://www.biodynamisk.dk/dokumenter/meyer-tiltraedelse.pdf> (Besøgt 21/4 2022).
- Naturen i Nationalpark Thy, <https://danmarksnationalparker.dk/media/nst/Attachments/NatureniNationalparkThywebudgave.pdf> (Besøgt 2/5 2022).
- Nordisk Køkkenmanifest, <https://www.norden.org/da/information/nordisk-kokkenmanifest> (Besøgt 21/4 2022).
- Nyhedsudsendelser, <https://www.tvmidtvest.dk/nyheder/29-06-2012/1930/hele-1930-udsendelsen> (Besøgt 4/5 2022).
- Nysgerrig på foreningen? <https://madkulturthymors.dk/om-foreningen/> (Besøgt 4/5 2022).
- Porsepluk i Thy, <https://www.tvmidtvest.dk/thisted/porsepluk-i-thy-vaertshusgaester-fra-kobenhavn-hjaelper-thisted-bryghus-med-hosten> (Besøgt 6/5 2022).
- Produkter: Flaskeøl, <https://thisted-bryghus.dk/produkter/flaskeoel/> (Besøgt 5/5 2022).
- Quality schemes explained, <https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/food-safety-and-quality/certification/quality-labels/quality-schemes-explained> (Besøgt 22/4 2022).
- Smagen af Thy, <http://museumthy.dk/smagen-af-thy.aspx> (Besøgt 12/5 2022).
- Smagen af Thy skal sælges i København, <https://www.dr.dk/nyheder/regionale/midtvest/smagen-af-thy-skal-saelges-i-koebenhavn> (Besøgt 4/5 2022).
- Stamer, Naja 2014: "Rebranding af underklassemad". Kommunikationsforum 13/5 2014, <https://www.kommunikationsforum.dk/artikler/analyse-af-gourmetburgere-luksusfloedeboller-og-noma-oellebroed> (Besøgt 25/4 2022).
- Thise Thybo Ost, <https://thise.dk/produkter/thise-thybo-ost-50-32-250g/> (Besøgt 5/5 2022).
- "Thy og Mors på Rådhuspladsen" har øget kendskabet til landsdelen, <https://www.limfjordupdate.dk/thy-og-mors-paa-raadhuspladsen-har-oeget-kendskabet-til-landsdelen/> (Besøgt 4/5 2022).
- Thy'ske oplevelser i smilets by, <https://thyaarhus.dk/> (Besøgt 4/5 2022).

English summary

The Taste of Thy. Plants and paradoxes in the creation of a local terroir

The opening of Thy National Park in North West Jutland in 2008 was a landmark event. In the years around the opening, the idea of a "Taste of Thy" gradually evolved, viewing the area of Thy as a "terroir" and the home of a unique culinary culture. This article examines the concept of the "Taste of Thy" by focusing on

some of the plants that have a long connection to the place but also go into the foods associated with it. Through interviews with a number of local culinary professionals we analyse how the plants in different ways contribute to the creation of a Thy terroir – as ingredients, means of production or storytelling. We argue that the roles these plants play in the new terroir contain numerous paradoxes in relation to their historical significance. Thy as terroir becomes a melting pot for local and global tendencies, and the use and meaning of the plants are re-invented in various ways. Against this backdrop we discuss the evolution of the "Taste of Thy" as both naturalisation and "heritagisation" of certain local plants – and, in a wider sense, the places they grow.

Louise Isager Ahl

Louise Isager Ahl er botaniker og har en Ph.d.-grad i Biosystematik fra Københavns Universitet. Hun er ansat som postdoc i eget projekt på Statens Naturhistoriske Museum, Københavns Universitet. Hendes forskning tager udgangspunkt i sammensætningen af komplekse sukkerstoffer i planters cellevægge på tværs af planteriget. Her har hun blandt andet set på sammensætningen af sukkerstoffer i det sukkulente væv hos slægten Aloe og undersøgt, om der var en sammenhæng mellem de medicinsk brugte aloer og de ikke-medicinsk brugte aloer. I øjeblikket arbejder hun på om det er muligt at trække sukkerstoffer ud af fossilt plantemateriale i projektet "Exploring plant evolution through conformational cell wall glycomics".

Keywords: Aloe, Aloe vera, Asphodelaceae, plantecellevægge, polysakkarider, traditionel medicin, medicinske skrifter

ALOE VERA

– en plantes rejse gennem natur- og kulturhistorien

Aloe vera kendes af mange fra blomsterhandlerens potteplanter, apotekets håndkøbsprodukter eller supermarkedets sæbe- og cremesortiment. Planten er allestedsnærværende og kan beskrives som en nutidig kommerciel superstjerne. Aloe vera tilhører planteslægten Aloe, og er blot én ud af over 600 forskellige arter i denne slægt. Omkring 25% af aloerne har været brugt eller bruges i traditionel medicin i de områder, hvor de er naturligt forekommende. Slægten Aloe omtales i de tidligste medicinske skrifter, og aloerne er blevet brugt, delt, studeret og transporteret af både lægfolk og lærde folk igennem årtusinder. Det er tankevækkende, at én planteart er kommet til at dominere et kommercielt marked i en sådan grad, som Aloe vera gør i dag. De mange Aloe vera produkter på hylderne er dog et fint eksempel på et naturvidenskabeligt indhold pakket ind i en kulturhistorisk fortælling, der ligesom plantens egen historie repræsenterer en tæt sammenvævning af natur- og kulturhistorie.

Hver dag sælger danske apoteker, supermarkeder, kosmetikforretninger, hel-
sekostforretninger og webbutikker et varieret udbud af *Aloe vera*-baserede
produkter. Disse produkter beskrives af producenterne som midler mod så for-
skelligartede lidelser som træthed, forbrændinger, solskoldninger, uorden i krop-
pens syre-basebalance, hård mave, løs mave, samt ophobninger af affaldsstoffer
og giftstoffer i kroppen. Flere produkter reklamerer derudover med, at de styrker
kroppens immunforsvar, forsvaret kroppen mod mikroorganismer, eller hjælper
med at opretholde sund hud og slimhinder. Der er øjensynligt næsten ikke det
sundhedsproblem, som *Aloe vera* ikke kan være en del af løsningen på. *Aloe vera*
og dens ekstrakter sælges og anvendes overalt i verden. Ekstrakterne gav en årlig
omsætning på 26 milliarder US\$ i 2016, og prognoserne fra den gang viste, at det
kun gik én vej – nemlig op.¹ Denne ene planteart indgår i millioner af menneskers
daglige forbrugspraksis og danner grundlaget for en verdensomspændende indu-
stri af sundheds- og velværefremmende produkter. Oplagte spørgsmål er derfor
– hvordan har arten opnået denne status? Hvad er det, der gør den så unik? Er
det dens natur og molekylære sammensætning eller skal vi nærmere se på dens
kulturhistorie for virkelig at forstå hvordan den har opnået den status vi ser i dag?

Aloerne har en flere tusind år gammel kulturhistorie bag sig² og beskrivelser
af deres medicinske egenskaber blev allerede omtalt i ”Ebers papyrus” (ca. 1500
f.v.t.). Mennesker og planter har altid fulgtes ad – planterne kan dog sagtens klare
sig uden mennesker, mens mennesker er fundamentalt afhængige af planter for
at overleve. Det har gjort, at mennesker til alle tider har studeret og funderet over
planterne og deres liv. Et særligt fokus har naturligvis været på de planter, der var
og er nyttige som mad, byggematerialer, brændsel – eller, som i aloernes tilfælde,
muligvis besidder helende, medicinske egenskaber. Viden om planter med medi-
cinske egenskaber udgør en væsentlig del af såvel natur- som kulturhistorien. Det
er en viden, som er blevet overført og videreudviklet fra generation til generation og
fra sted til sted frem til i dag. Systematiseringen og nedskrivningen af denne viden
hører til blandt de ældste skrifter i verdenshistorien, eksempelvis den Ayurvediske
tradition i Indien og den kinesiske traditionelle medicin, som begge materialise-
rede sig for omtrent 3000 år siden. I Europa udviklede denne viden sig tidligst i
Grækenland og det romerske rige via blandt andre Hippokrates (460 – 377 f.v.t.)
og Galenos (129 – ca. 216 e.v.t.), ”lægekunstens fædre”. To andre centrale figurer i
den tidlige udvikling af natur- og kulturhistorien var grækerne Theophrastus (død i
287 f.v.t.) og Dioscorides (100-tallet e.v.t.), som regnes for henholdsvis botanikken
og lægeurternes store foregangsmænd. Theophrastus’ beskrivelser af planters opbyg-
ning, formering, kultivering og medicinske egenskaber blev regnet for hovedværker
inden for både botanik og medicin i mere end 1500 år efter hans død. Dioscorides

1 Future Market Insight 2016.

2 Carter et al 2011; Grace 2011.

værk "De materia medica", som omfatter mere end 600 forskellige lægeurter, heriblandt *Aloe vera*, blev anvendt af læger og folkelige behandlere frem til 1600-tallet i Danmark og andre europæiske lande.³ I Danmark nævnes den medicinske brug af *Aloe* i Harpestrengmanuskripterne fra 1300-tallet.⁴ Henrik Harpestreng var munkelæge og forfatteren bag de første lægemiddelvidenskabelige skrifter i Norden. Manuskripterne var på både dansk og latin, og hans inklusion af slægten *Aloe* må betyde, at den har været kendt i den nordiske klostermedicin i Middelalderen. Efterfølgende kan man finde *Aloe* anført som lægemiddel i apotekertaksten (1619) samt i den første danske farmakopé fra 1772 – og *Aloe* har været en del af samtlige farmakopéer siden den gang!⁵ Dette er dog ikke ensbetydende med at *Aloe vera* er godkendt som lægemiddel eller naturlægemiddel i dag. I Lægemiddelstyrelsens databaser kan man se, at der tidligere har været godkendte naturlægemidler med *Aloe vera*, men de er alle afregistrerede i dag.⁶

I løbet af sin flere tusindårige historie er Aloerne blevet beskrevet, navngivet, anvendt, eksperimenteret med og indsat i skiftende videnskabelige forståelsesrammer. De store teknologiske gennembrud i observations- og analysemetoder inden for både mikroskopi, cellebiologi, naturstoff kemi, farmakognosi og genetik har givet botanikere og farmaceuter nu om dage en helt anden forståelse af aloerne og andre planters liv, opbygning og aktive stoffer, end de gamle "klassiske" foregangsmænd var i stand til at levere. Denne viden er af central betydning for producenterne af de forskelligartede industrielle *Aloe vera*-produkter, som handles i danske butikker og mere generelt på verdensmarkedet.⁷

Aloerne

Slægten *Aloe* hører til i plantefamilien Asphodelaceae.⁸ Denne slægt indeholder over 600 forskellige arter, som alle vokser naturligt i det der betegnes som "den gamle verden". Med "den gamle verden" henvises til det Afrikanske kontinent og de nærliggende større og mindre øer.⁹ Nyere studier af aloernes udviklingshistorie har vist, at slægten begyndte at dele sig for ca. 16 millioner år siden i det sydlige Afrika,¹⁰ og i løbet af godt 11 millioner år udviklede slægten sig til over 600 nye arter. Disse arter vokser i dag primært i det sydlige Afrika og i et bredt bælte op langs det afrikanske kontinents østkyst, og de nærliggende øer. De nord-

3 Hodge 1953.

4 Marius Kristensen 1920.

5 Soelberg 2022.

6 Personlig kommunikation med Lægemiddelstyrelsen juni 2022.

7 Grace 2019.

8 APG IV System 2016.

9 Carter et al. 2011.

10 Grace et al. 2015.

ligste arter finder man på den Arabiske Halvø, og det var også her, at man mener, at *Aloe vera* er opstået og hvorfra den er blevet spredt til resten af jorden.¹¹ Ud over den naturlige udvikling og opståen af nye arter, er der også sket en naturlig spredning med vind, fugle, dyr, og insekter både i og udenfor de områder, hvor arterne opstod. Når det handler om planter, der aktivt bruges af lokale folk, sker der dog også en ”kulturel” spredning. Ved denne form for spredning bliver hele planter planter, rødder, frø og frugter båret af mennesker fra sted til sted, hvor de plantes og dyrkes. I dag, spreder *Aloe vera* sig primært vegetativ ved at sætte sideskud. På trods af hyppige blomstringer danner arten dog ingen eller kun få levedygtige frø.¹² Der er formentlig flere medvirkende biologiske årsager til den overvejende vegetative formering hos *Aloe vera*, men det kan også nemt tænkes at den langvarige ”kulturelle” spredning af arten spiller ind.

I det sydlige Afrika, at finder man den største koncentration af forskellige arter af aloer, heriblandt den smukke spiralaloe, *Aloe polyphylla*. Den er et godt eksempel på, hvad denne slægts krav er til deres omgivelser. *Aloe polyphylla* er en endemisk art ligesom langt størstedelen af aloerne er, hvilket vil sige, at den kun findes i et meget afgrænset geografisk område. Derudover afhænger dens og andre endemiske arters overlevelse af, at de kan vokse under nogle meget specifikke betingelser. Forhold, der ofte kun er til stede i præcis det område, hvor de vokser naturligt. *Aloe polyphylla* har det bedst i Drakensbergbjergene, hvor den lader sig varme af solen om dagen og vande af duggen og tågen om natten. Og den er ikke alene om at kræve nogle helt særlige forhold. Arten *Aloe forbesii* vokser bedst på en stenfyldt skråning på Socotra nær Aduna-passet i Haggeherbjergene omkring 900 m over havets overflade. Og *Aloe dorothea* vokser kun naturligt i området Kideliko Rock, Tanzania, blandt store sten mellem 600 og 685 m over havet. *Aloe sinkatana* har det bedst langs de udtørrede flodlejer i 875-1200m højde nær det Røde hav i Sudan, og sådan kan man blive ved.¹³

Ud over de ofte meget specifikke habitatkrav har aloerne også nogle tydelige morfologiske kendetegn, der binder slægtens arter sammen. Alle de aloer vi kender i dag, har en eller anden grad af bladsukkulens. Det vil sige, at plantens saftfyldte (sukkulente) væv findes i bladene i form af et hydrenchymvæv. Dette væv er kendetegnet ved at bestå af særlige celler, der er i stand til at holde på større mængder vand.¹⁴ Det er hydrenchymvævet der bruges og kendes som *Aloe*-gelen i diverse håndkøbsprodukter.

Plantevæv er opbygget af planteceller, og der findes mange forskellige typer af plantevæv og dermed planteceller i alle planter. Hver af disse celler har cellevægge, der omkranser dem, og disse vægge består blandt andet af en række

11 Grace et al. 2015.

12 Das et al. 2015; Carter et al. 2011.

13 Carter et al. 2011.

14 Ahl et al. 2019; Males 2017

Figur 1: Schematisk botanisk tegning af Aloe vera. Tegning af Elizabeth Blackwell i bogen "A curious Herbal" printet i 1737 og 1739.

forskellige komplekse sukkerstoffer – polysakkarider. Polysakkariderne er opbygget på forskellige måder afhængigt af hvilken funktion de har i cellevæggen. Polysakkarider er lange kæder af enkeltsukre, der afhængigt af hvordan de er sat sammen, giver cellevæggen forskellige egenskaber – det kan være afstivning eller fleksibilitet afhængigt af den specifikke celle eller et vævs funktion.¹⁵ For eksempel har studier vist, at cellerne i det vandbærende væv hos aloerne kan folde deres cellevægge som respons på en længere periode med tørke. Når vand så atter bliver tilgængeligt for planterne, fyldes cellerne op igen, og cellevæggene rettes dermed ud på ny.¹⁶ De første detaljerede morfologiske studier af aloernes celler blev udført i slutningen af 1800-tallet, og det var her, det blev noteret, at nogle af cellerne havde systematisk foldede cellevægge.¹⁷ Det var dog ikke før i 2019 at af

15 Albersheim 2011.

16 Ahl et al. 2019.

17 Pfitzer 1877; Haberlandt 1914.

de observerede foldninger blev kædet sammen med ændringer i sukkerstofsammensætningen som respons til tørke.¹⁸

Hvis man bevæger sig videre i aloernes opbygning fra de sukkulente celler til de hele blade og planternes vækstform, kan man se, at aloernes blade ofte vokser i en tydelig roset, og at der langs bladkanten er tænder eller torne. Blomsterstandene er altid laterale med de enkelt blomster i klaser eller i nogle få tilfælde aks. De individuelle blomster har 6 sammenvoksede blosterblade – tepaler – der ikke er adskilt i henholdsvis bæger og krone, som man ser hos mange andre plantearter.¹⁹ Frugten er en kapsel og deres vingede frø spredes med vinden.²⁰ Overordnet set kan aloernes vækstformer inddeles i 5 nogenlunde afgrænsede kategorier – græsaloe, træaloe, stammeløse aloer, busk aloer og klatrende aloer.²¹ I de arter, der har en stamme, sidder bladene ofte i endestillede rosetter. Uafhængigt af vækstformen vokser arterne enten solitært eller i større eller mindre klumper, ligesom blomsterstandene enten kan være enkeltstående eller have to til flere grene. Når man sammenstiller alle de tilgængelige optegnelser af og informationer om, hvilke arter af *Aloe*, der bruges i traditionel medicin, og dem der ikke bruges, kan man se, at de medicinsk-brugte arter ofte er i gruppen stammeløse aloer, sådan som det også er tilfældet med *Aloe vera*.²²

Navngivning

Aloe vera har været kendt som medicinplante i både Kina og Indien i mere end 2400 år,²³ og den kom formentlig også til Europa netop som medicinplante. De første blade og små *Aloe vera* planter er sandsynligvis kommet med handelsmændene, der er rejst igennem de arabiske lande på deres vej til og fra Østen. *Aloe vera* kaldes lægealoe på dansk, og har ligesom rigtig mange andre plante og dyrearter ikke altid haft det navn, de kendes under i dag. Der har været lokale navne, og med tiden kom der også latinske navne til, da det var de lærdes sprog tilbage i 1600- og 1700-tallet. Det er og har været en del af alle folkeslags kulturhistorier, at man har givet planter navne og inddelt dem i kategorier ud fra mere eller mindre lokale forståelser af deres egenskaber, ligheder og forskelle. De traditionelle former for navngivning og kategorisering af planter findes overalt i verden også i dag, men fra tidlig tid har der eksisteret mere systematiserede parallelle videnssystemer som fx Ayurveda, den kinesiske traditionelle medicin,

18 Ahl et al. 2019.

19 Carter 2011; Newton 2004.

20 Carter 2011.

21 Ahl et al. indsendt 2022.

22 Grace et al. 2013; Ahl et al. indsendt 2022.

23 Rowley 1997.

eller de gamle græske og romerske materia medica'er. Oven i disse forskellige videnstraditioner om planter, kom så Carl von Linnés nomenklatur. Carl von Linné (1707-1778) var både læge og botaniker. Han brugte en stor del af sine aktive år på at sætte alle levende organismer i et system baseret på det videnssystem, der i dag omtales som den Linnæiske taksonomi. Denne taksonomi og navngivning blev præsenteret i bogen *Systema Naturae* (1758).²⁴ Linné startede sit arbejde med nomenklaturen i 1753²⁵ og ændrede hele biologiens måde at inddele og navngive arter på. Hver art fik af Linné tildelt et slægtsnavn og artepitet, afhængig af hvor han mente, de hørte til i naturens system. Slægtsnavnet står først, skrives med stort og det efterfølgende artepitet skrives med lille og specificerer hvilken art der er tale om. Begge dele af navnet skrives altid i kursiv, som det også ses i denne tekst. Den binære nomenklatur letter arbejdet betragteligt for de mennesker, der arbejder med biologiske organismer.

Aloe vera var allerede kendt på Carl von Linnés tid, og han navngav den i forbindelse med sit arbejde med taksonomien. Det er her vigtigt at indskyde, at Carl von Linné udelukkende baserede sin taksonomi på de karaktertræk, han kunne se. Der er derfor senere lavet en del om på flere af hans taksonomiske inddelinger i takt med, at der er kommet nye og bedre metoder til at undersøge de forskellige arters arvemasse. Linnés arbejde har dannet et uvurderligt grundlag for en stor del af den naturvidenskabelige forståelse af planter og deres indbyrdes relationer, men det er også værd at bemærke, at udviklingen af Linnés system den dag i dag eksisterer side om side med andre videnstraditioner.

Der er ydermere en lidt pudsigt historie bag navnet *Aloe vera*, da den stadig af mange og især producenter af diverse produkter kaldes *Aloe barbadensis*. *Aloe vera* og *Aloe barbadensis* er synonyme for den samme planteart. Det korrekte botaniske navn for arten er *Aloe vera*, da det var det navn, der først blev givet til den. Der skulle dog gå mange år, før professor og botaniker Leonard E. Newton i 1979 gik grundigt igennem artsbeskrivelserne og opdagede, at da botanikeren Philip Miller i 1768 gav arten navnet *Aloe barbadensis*, havde en anden botaniker, nemlig Nicolaas Laurens Burman, allerede navngivet samme art *Aloe vera* i tråd med Linnés navngivning.²⁶ Burman arbejdede på værket *Flora Indica* i 1768, og det var ved denne lejlighed, han ændrede status på Linnés navn *Aloe vera*. I Linnés navngivning var *Aloe vera* en varietet – en underart, men Burman mente at den var sin egen art, og forfremmede derfor arten og navnet til at være et egentligt videnskabeligt artsnavn. Philip Miller derimod havde ansvaret for Apotekerhaven i London, og den var i samtiden et sted, hvor mange nye plantearter blev kultiveret for første gang. Miller navngav mange nye arter i forbindelse med sit arbejde i Apotekerhaven og heriblandt 23 arter af *Aloe*, hvoraf flere sidenhen

24 Linné 1758.

25 Rowley 1997.

26 Carter 2011; Newton 1979; Reynolds 1966.

er blevet fordelt på slægterne *Gasteria* og *Haworthia*, der også hører til i familien Asphodelaceae. Blandt de mange arter, han navngav, var også en tropisk *Aloe*, som han gav navnet *Aloe barbadensis* i den tro af den stammede fra et sted i Caribien. Rygtet siger, at der ikke var mere end et par uger imellem navngivningerne, så det er ikke så underligt, at der er opstået forvirring omkring det korrekte navn på arten.²⁷ Det interessante her er dog også, at der i navnet *Aloe barbadensis* er en tydelig henvisning til det område, hvorfra Miller mente arten stammede fra nemlig Barbados. Når man sammenstiller det med slægten *Aloe*'s evolutionshistorie, er det dog tydeligt, at der er noget, som ikke helt passer. En *Aloe* fra Barbados er ekstremt usandsynlig, da arten som beskrevet ovenfor er opstået og har udviklet sig fra det Afrikanske kontinents sydlige del og op langs den østlige kyst,²⁸ og ifald det eksemplar Miller studerede var hjembragt fra Caribien må den nødvendigvis være blevet fragtet derover af mennesker.

De Europæiske medicinske skrifter og herbarier

Aloe vera er formentlig opstået indenfor de seneste 5 millioner år på den Arabiske Halvø²⁹ og har formentlig været brugt før deres brug blev nedskrevet. Aloerne optræder første gang i Europæiske urtebøger fra det første århundrede efter vor tidsregning. En af disse tidlige beskrivelser er lavet af grækeren Pedanius Dioscorides. Han skrev værket *De Materia Medica*³⁰, der er en af de tidligste kendte bøger om plantelægemidler. Dioscorides tekst om hvad man formoder er *Aloe vera*, blev efterfølgende oversat til latin i værket *Juliana Anicia Codex* fra år 512 (dette værks tekniske navn er *Codex Vindobonensis Med. Gr. 1*), hvor dens medicinske virkninger blev beskrevet og uddybet. Efterfølgende er teksten blevet oversat til både engelsk, fransk, tysk, italiensk og spansk. Sammen med oversættelsen af Dioscorides tekst er der i *Anicia Codex* også tilføjet den første illustration af en *Aloe*, hvor der ikke er tvivl om, at den afbildede plante faktisk er slægtsbestemt korrekt. Det er dog kun den vegetative del af planten, der er afbildet – altså bladene i roset – og noget der ligner en ikke færdigudviklet blomsterstand. Man skal helt op i 1100-tallet efter vor tidsregning, før man finder en illustration af en *Aloe*, der inkluderer en blomst. De mere moderne illustrationer af en blomstrende *Aloe vera* kommer først i 1565 i en kommentar fra Pietro Andrea Matthioli til Dioscorides værk. Denne illustration er lavet som supplement til en tidligere illustration, der udkom med tyskeren Leonhart Fuchs værk "De Historia stirpium" i 1542. Det interessante ved at følge udviklingen i disse gamle afbildninger af aloer er, at de

27 Carter 2011.

28 Grace et al. 2015.

29 Grace et al. 2015.

30 Anderson 1977.

Figur 2. Tidlige afbildning af en Aloe fra Juliana Anicia Codex (*Codex Vindobonensis Med. Gr. 1*) fra 515 e.v.t.

giver en god indsigt i, hvordan viden om medicinalplanter er blevet delt gennem tiden. Mange af de tidlige beskrivelser af medicinske planter var afskrivninger og oversættelser af Dioscorides bog, og blev dermed lavet af folk, der aldrig så et levende eksemplar af den plante, de beskrev – ikke engang i tørret form i herbarier.

De første herbarier, vi kender til i Europa, hvor der er bevaret *Aloe* plantemateriale, er fra 1500-tallet. Her finder man *Aloe* materiale i både Aldrobandi' og Petrollini's herbarier, der begge er dateret til ca. 1550-1553.³¹ I disse herbarier finder man nogle mindre bladfragmenter og en enkeltstående blomsterstand, der muligvis kan have været en del af en flere-grenet blomsterstand. Desværre er herbariematerialet uden henvisninger til, hvor planterne er dyrket, så det er usikkert, hvor planten oprindeligt har vokset. I et andet herbarium dateret til 1592 udført af Caspar Ratzenberger fra Kassel, Tyskland, finder man ligeledes bladfragmenter, der desværre heller ikke er entydige i forhold til hvilken art det drejer sig om. Det vides dog om Ratzenberger, at han startede sine indsamlinger omkring 1556 og langsomt fyldte mere på dem i forbindelse med rejser i Italien og Frankrig.³² Desværre er oprindelsen af disse indsamlinger af *Aloe* også temmelig usikker, og det er derfor stadig lidt af et mysterium, hvornår de første aloeplanter kom til

³¹ Baldini et al. 2022.

³² Schaffrath 1991.

Europa, hvornår man begyndte at dyrke dem, og hvornår den første blomstring af en *Aloe vera* fandt sted i Europa. Et godt bud kunne dog være, at det skete i Bologna, Italien, hvor både Aldrovandi og Petrollini startede deres herbarieindsamlinger i forbindelse med deres medicinstudier i 1550'erne.³³ Et bud på hvornår de kultiverede aloeplanter begyndte at blive dyrket nord for alperne er, at det senest er sket i 1542, da Leonhart Fuchs skrev, at arten var plantet lokalt. Han kunne også berette, at den ikke voksede optimalt, da den aldrig blomstrede. Yderligere evidens for en lokal dyrkning af *Aloe* i Tyskland i midten af 1500-tallet kommer fra en afbildning af en *Aloe* i Codex Oellinger, der blev udført senest i 1553.

Naturmedicinske ekstrakter og moderne viden

Den naturmedicinske interesse for *Aloe vera* har eksisteret rigtig længe. Det er dog tankevækkende, hvor mange arter af *Aloe* (ud over *Aloe vera*), der bruges lokalt i traditionel medicin, men som ikke har fået i nærheden af samme opmærksomhed. Ud af de mere end +600 aloearter bruges omkring 20% i traditionel medicin i det eller de områder, hvor de vokser naturligt. Ud af disse ca. 125 kendte naturmedicinske arter er der kun nogle få, der også er blevet udvalgt til at understøtte mindre eller større industrier.³⁴ Blandt de mindre brugte arter i industrien finder man *Aloe ferox*, *Aloe arborescens* og *Aloe secundiflora*, der bruges henholdsvis i det Sydlige Afrika, Japan og Tanzania.³⁵ Ingen af de ca. 125 medicinsk brugte arter kan dog måle sig med brugen og udbredelsen af *Aloe vera*.

Når der tales om aloernes ekstrakter – de medicinske produkter – inddeles disse i ”gel” og ”exudat”.³⁶ Exudatet er en ofte gullig substans, der udskilles fra særlige aloitiske celler, der ligger lige under bladernes epidermis. Exudatet har et højt indhold af fenoler, og særligt stoffet Aloin eller Barbaloin har historisk været brugt som afføringsmiddel, men er ikke så udbredt længere, da der er en mistanke om, at det kan være kræftfremkaldende. Gelen er anderledes. Selve definitionen på hvad gelen er kan være ret diffus, og ordet kan derfor betyde både selve det sukkulente væv, men også henvise til ekstrakter presset ud af det sukkulente væv i aloerne. Gelen i den ene eller anden form er den del, der tilsættes alt fra læskedrikke til creme, sæbe og produkter mod solskoldninger.³⁷ Da gelen er et plantevæv, er den opbygget af polysakkarider, som beskrevet tidligere. Gelen er derudover interessant, da der ikke allerede er ét eller flere identificerede og medicinsk godkendte aktive stoffer. Gelen er en blanding af mange forskellige

33 De Toni 1907.

34 Grace et al. 2015.

35 Carter 2011.

36 Reynolds & Dweck 1999.

37 Reynolds 2004.

typer af polysakkarider, og hos alle arter er der i denne blanding ofte en høj andel af det specifikke sukkerstof, der hedder acetyleret mannan. Der er lavet flere studier på acetyleret mannan, og nogle mener, at det er dette sukkerstof der giver aloernes gel en medicinsk effekt. Det virker dog mere sandsynligt, at den/de potentielle medicinske egenskaber der måtte være hos aloerne, er et udtryk for en synergieffekt. At det sandsynligvis er en synergieffekt man ser i den medicinske brug af aloernes gel, stemmer også fint overens med brugen af slægten indenfor traditionel medicin. Her bruges gelen direkte fra planten uden nogen former for bearbejdelse. Den anvendes direkte på huden mod alt fra solskoldninger til mindre hudafskrabninger og snitsår.³⁸

Diskussion

Når man står med et *Aloe vera* produkt i hænderne er der flere ting, der er oplagte at tænke over. Det er oplagt at overveje, hvad der egentlig er i produktet, helt lavpraktisk – hvilke del eller dele af planten indeholder det og hvad består disse dele af? En naturlig forlængelse på den overvejelse er formentlig en undren over, hvordan det mon kan være, at netop den ene art findes i så bred en vifte af produkter? Er det et produkt af en kultur- eller naturhistorie eller måske en blanding? Og hvad er det egentlig sådan en tube med *Aloe vera* gel eller creme kan fortælle os om medicinhistorien?

For at starte med produktet selv. Gelen og dens sukkerstoffer er ekstremt komplekse set med biologens briller og er på mange måder en historie helt for sig selv. For selv i dag med al vores videnskabelige viden og kunnen er det ikke muligt at producere polysakkarider syntetisk og slet ikke på noget plan at lave en blanding, der minder om et plantevæv.³⁹ Selv ikke det muligvis bioaktive stof acetyleret mannan kan fremstilles syntetisk, da det rent kemisk er for komplekst. Planter er med andre ord helt uovertrufne kemiske fabrikker, og mennesker er derfor dybt afhængige af at kunne ekstrahere de stoffer, vi har brug for fra dem.⁴⁰ Når man analyserer gelen for dens indhold af både polysakkarider og monosakkarider og sammenholder data med den medicinske brug af arterne, giver det ikke et entydigt svar på, hvorfor nogle arter bruges medicinsk, og andre ikke gør det.⁴¹ Man ser nemlig ikke, som det måske kunne forventes, en signifikant sammenhæng mellem de arter, der bruges medicinsk, og deres sukkerstofsammensætning i forhold til dem der ikke bruges medicinsk. Der er med andre ord mange tilfælde af meget ens sukkerstofsammensætninger af gelen hos henholdsvis medicinsk

38 Reynolds 2004.

39 Clausen et al. 2003.

40 Fangel et al. 2012.

41 Ahl et al. antaget 2022.

brugte og ikkemedicinsk brugte arter.⁴² Et resultat der tyder på, at brugen af aloerne er et udtryk for en anvendelse, der er forankret i en kulturel tradition. Ud fra et plantemorfologisk syn giver det mening, at der ikke nødvendigvis er en sammenhæng mellem sukkerstofsammensætningerne og den medicinske brug, da den medicinske brug er et udtryk for et menneskeligt syn og brug på planten, fremfor noget der er essentielt for planten selv. Udgangspunktet for denne forståelse ligger i en erkendelse af, at plantecellerne i det sukkulente væv og dermed sukkerstofferne er blandt plantens mindste byggesten. Derudover er sukkerstofferne ikke statiske – de ændrer sig, og tilpasser sig deres omgivelser for at sikre plantes overlevelse. Det er en nødvendighed for planter at kunne tilpasse sig omgivelserne, for i modsætning til dyr er flugt fra fare ikke en mulighed. Det er også derfor, at man ser så mange planter, der danner giftstoffer (nogle af disse bliver i menneskers hænder til medicin) – det hele handler om overlevelse.

Det *Aloe vera* produkt man som forbruger står med i hånden i supermarkedet, er formentlig en kompleks blanding af direkte plante-udvundne sukkerstoffer, og hvad der ellers findes i det sukkulente væv tilsat diverse konserverings- og stabiliseringsmidler mm. der skal sikre holdbarhed og stabil konsistens af produktet, der rækker langt ud over det, man kunne forvente af et frisk planteekstrakt. Det er nærliggende at overveje, om produktet nu også virker og har de egenskaber producenterne markedsfører det under. Det vil producenten formentlig sige at det gør, men svaret er måske ikke så entydig. Der findes i dag ikke et medicinsk godkendt *Aloe vera* produkt eller ekstrakt i Danmark, der tager udgangspunkt i gelen og dens indhold af polysakkarider.⁴³ Og det er der én rigtig god grund til: ekstrem kompleksitet. Det skal dog her nævnes at der findes adskillige kosttilskud med *Aloe vera*, der er godkendt af Fødevarestyrelsen. Den manglende godkendelse af *Aloe vera* som lægemiddel betyder dog ikke, at *Aloe vera* gelen ikke har en effekt ved brug. Meget kunne tyde på, at den medicinske virkning, der fra tidlige tider er set ved brugen af *Aloe* geler, er baseret på en synergetisk effekt af de polysakkarider og andre stoffer, der er naturligt forekommende i planterne. Når plantemateriale indsamles og bearbejdes til brug i et produkt, bliver der gjort rigtig meget ved det. Når bladet plukkes, sættes en kaskade af enzymer i gang med at arbejde, og medmindre plantevævet fryses, vil disse enzymer ændre på både konstruktionen og sammensætningen af polysakkariderne. Og det er denne nu ændrede sammensætning af polysakkarider med oprindelse i en *Aloe vera* plante, der bruges og sælges som *Aloe vera* på tube. Der er dog ikke andre muligheder for industrien end en oprensning af de rå planteekstrakter, da det er umuligt at producere en tilsvarende gel syntetisk. De ændringer der opstår ved plukning og forarbejdning er et nødvendigt onde om man vil, og det eneste alternativ til *Aloe vera* på tube

42 Ahl 2019; Ahl et al. antaget 2022.

43 Personlig kommunikation med Lægemiddelstyrelsen juni 2022.

er at bruge gelen direkte fra planten, men så må man i stedet for apoteket gå til blomsterhandleren for at få fat i sit *Aloe vera* produkt.

Og så er der hele spørgsmålet om, hvorfor det mon kan være, at netop den ene art i dag findes i så bred en vifte af produkter? Mit og andres bedste bud er, at det skyldes en blanding af dens natur- og kulturhistorie. *Aloe vera* kan sagtens tænkes at have stået langs handelsmændenes ruter over den Arabiske halvø. Den har været kendt af de lokale, som en plante, der kunne lindre og hele, og handelsmændene har derfor taget den og viden om dens egenskaber med sig videre. Den er blevet en del af deres medicinske og ved ankomsten til deres hjem eller nye destinationer har de opdaget, at den havde nemt ved at slå rod og at den var nem at dyrke, såfremt temperaturerne ikke blev for lave. Den er efterfølgende uden større problemer blevet dyrket, delt, solgt og brugt flittigt op gennem historien i en sådan grad at en stor del af verdens befolkning i dag kender den og associerer den med noget godt, helende og lindrende. *Aloe veras* historie er et glimrende eksempel på, hvordan planters natur- og kulturhistorie hænger tæt sammen, og hvorfor man bliver nødt til at se på begge for at forstå deres historie.

Perspektivering

Aloerne og især *Aloe vera* har været kendt og brugt af mennesker i flere tusinde år. Det på trods, er der stadig rigtig meget vi ikke ved om dem, deres molekulære opbygning, og hvilke effekter de har på os mennesker. Det er en viden vi forhåbentlig vil få med tiden, i takt med at nye teknologiske og analytiske metoder bliver udviklet indenfor naturvidenskaben. Hvorfor vi mennesker har valgt specifikt at bruge *Aloe vera* i så høj grad fremfor andre arter af *Aloe* er stadig et rigtig godt, men ubesvaret spørgsmål. Svaret ligger formentlig et sted imellem dens mulige terapeutiske virkning og dens kulturhistorie.

Referencer

- Ahl, L.I. (2019) Polysaccharide diversity across the genus *Aloe*. PhD dissertation. University of Copenhagen.
- Ahl, L.I., Mravec, J., Jørgensen, B., Rudall, P., Rønsted, N., & Grace, O. M. (2019b) Dynamics of intracellular mannan and cell wall folding in the drought responses of succulent *Aloe* species. *Plant Cell and Environment*, 42, 2458-2471.
- Ahl, L.I., Pedersen, H. L., Jørgensen, B., Willats, W. G. T., Grace, O. M., Barnes, C. J., Rønsted, N. (indsendt 2022) Exploring the composition of plant cell wall polysaccharides in succulent aloes.

- Albersheim, P. (2011) Plant cell walls: from chemistry to biology. Garland Science.
- Anderson 1977
- Baldini, R. M., Cristofolini, G., Aedo, C. (2022) The extant herbaria from the Sixteenth Century: a synopsis. *Journal of Plant Taxonomy and Geography*. 77(1): 23-33.
- Campbell Thompson (1949). *A Dictionary of Assyrian Botany*. The British Academy, London, England.
- Clausen, M. H. & Madsen, R. (2003) Synthesis of Hexasaccharide Fragments of Pectin. *Chem. Eur. J.* 9: 3821-3832.
- Das A., Haque SK. M., Ghosh B, Nandagopal K., Jha T. B. (2015). Morphological and Genetic Characterization of Micropropagated Field Grown Plants of *Aloe vera* L. *Plant Tissue Cult. & Biotech.* 25(2): 231-246.
- De Toni, G.B. (1907) Sull'origine degli erbari. *Atti Societa dei Naturalisti e Matematici di Modena, Ser. IV.* 8: 18-22.
- Fangel J., Pedersen, H. L., Vidal-Melgosa, S., Ahl, L. I., Salmean, A. A., Egelund, J., Rydahl, M. G., Clausen, M. H., Willats, W. G. T. (2012). Carbohydrate Microarrays in Plant Science. *Methods in Molecular Biology*. Vol. 918, kapitel 19, side 351-362
- Fuchs, L. (1542) *De Historia stirpium*.
- Future Market Insights, (2016). Global demand for Aloe vera extracts to reach 60,720 tonnes in 2016; emergence of innovative, high-quality and cost-effective products ramping up adoption. *Futur. Mark. Insights*. Accessed March 2022.
- Available at: <https://www.futuremarketinsights.com/reports/aloe-vera-extracts-market>
- Grace, O. M. (2011). Current perspectives on the economic botany of the genus *Aloe* L. (Xanthorrhoeaceae). *South African Journal of Botany*. 77, 980–987.
- Grace, O.M. (2019). Succulent plant diversity as natural capital. *Plants People Planet*. 00, 1–10.
- Grace, O.M., Klopper, R.R., Smith, G.F., Crouch, N.R., Figueiredo, E., Rønsted, N., van Wyk, A.E. (2013). A revised generic classification for *Aloe* (Xanthorrhoeaceae subfam. Asphodeloideae). *Phytotaxa*. 76, 7–14.
- Grace, O. M., Buerki, S., Symonds, M. R. E., Forest, F., van Wyk, A. E., Smith, G. F., Klopper, R. R., Bjorå, C. S., Neale, S., Demissew, S., Simmonds, M. S. J. & Rønsted N. (2015). Evolutionary history and leaf succulence as explanations for medicinal use in aloes and the global popularity of *Aloe vera*. *BMC Evolutionary Biology*. 15, 29.
- Haberlandt, G. (1914). *Physiological plant anatomy* (4th ed.) London: Macmilland and co.

- Hodge, W. H. (1953) The drug aloes of commerce, with special reference to the Cape species. *Economic Botany*. 7: 99-129.
- Linné, Carl von (1758) *Systema Naturae*.
- Males, J. (2017) Secrets of succulence. *Journal of Experimental Botany*. 68, 2121-2134.
- Newton, L. E. (1979) In defence of the name *Aloe vera*. *Cat. Succ. J. (Gt. Brit.)* 42: 3-4.
- Newton, L. E. (2004) Aloes in habitat. In T. Reynolds (ed.), *Aloes. The Genus Aloe*: 3-14. CRC Pres, Boca Raton.
- Personlig kommunikation med Lægemiddelstyrelsen, Regulatorisk og Klinisk Evaluering, angående status på *Aloe vera* som naturlægemiddel (juli 2022).
- Pfitzer, E. (1877). Bemerkungen über die Wasseraufnahme abgeschnittener Pflanzenteile. *Verhandlungen des Naturhistorisch-Medizinschen Vereins zu Heidelberg*, NF1, 503-508.
- Reynolds, G. W. (1966) *The Aloes of tropical Africa and Madagascar*. Aloes Book Fund. Mbabane.
- Reynolds, T. (ed.) (2004) *Aloes. The Genus Aloe*. (Medicinal and Aromatic Plants – Industrial Profiles. Vol. 38) CRC Pres, Boca Raton.
- Reynolds, T. & Dweck, A. C. (1999). *Aloe vera* leaf gel: a review update. *Journal of Ethnopharmacology*. 68, 3–37.
- Rowley, G. D. (1997) *A history of Succulent Plants*. Strawberry Press, Mill Valley, California.
- Schaffrath, U. (1991). Läuse, Muscheln und Tabak – Das Herbar Ratzenberger. *Philippia* 15(3): 191-214.
- Soelberg, J. (2022) søgt i database på www.alletiderslaegeplanter.dk (15/8-2022)

English Summary

Aloe vera – a plant journey through natural and cultural history

Aloe vera L. is one of the world's most iconic succulent plants. The species have been used for centuries, and today it is a commercial superstar found in a very broad range of products. *Aloe vera* belongs to the plant genus *Aloe* and is one out of more than 600 different species in the genus. Approximately 25% of aloes have been or are used in traditional medicine in the areas where they occur naturally. The genus *Aloe* has been known from the earliest books and written descriptions of culinary and medicinal plants. They have been used, shared, studied, and transported by both common people and scholars for centuries. The history of *Aloe vera* is an interesting and curious case of how one plant species has grown to dominate a commercial market. The many *Aloe vera* products on the shelves are a fine example of a natural content wrapped in a cultural tale.

Vibe Nielsen er postdoc ved University of Oxford, hvor hun er tilknyttet Pitt Rivers Museum og Linacre College som Junior Research Fellow. I sit forskningsprojekt, støttet af Carlsbergfondet, undersøger hun dekoloniale kurateringspraksisser på britiske og franske museer. Hun forsvarede sin ph.d. afhandling *Demanding Recognition: Curatorial Challenges in the Exhibition of Art from South Africa* på Københavns Universitets Institut for Antropologi i 2019 og har tidligere arbejdet som museumsinspektør i Nationalmuseets formidlingsafdeling. Hun har desuden en mastergrad i Museum Studies fra University College London, samt en kandidatgrad i Moderne Kultur og Kulturformidling og en bachelorgrad i Europæisk Etnologi fra Københavns Universitet.

Keywords: Botaniske haver, dekolonisering, Storbritannien, Kew Gardens, University of Oxford

BOTANIKKENS KOLONIALE RØDDER

Kulturhistorisk formidling af plantesamlinger i Storbritanniens botaniske haver

Storbritanniens botaniske havers involvering i det Britiske Imperiums koloniale ekspansion er et velbelyst emne.¹ Alligevel bærer formidlingen af denne del af havernes og planternes historie ikke præg af den samme kritiske stillingtagen, som den, mange etnografiske museer de seneste år er begyndt at præsentere for deres besøgende. I denne artikel, der er baseret på antropologisk feltarbejde i og omkring den botaniske have i Oxford og the Royal Botanic Gardens i Kew, viser jeg, hvordan den koloniale videnskabelige praksis fortsat udføres igennem navngivning af planter, samt hvordan plantesamlingernes koloniale ophav kun overfladisk præsenteres for havernes besøgende.

1 Barber 2016; Brockway 1978; Schiebinger 2009.

University of Oxfords botaniske have rummer et væld af planter fra hele verden. Haven er den ældste af sin slags i Storbritannien og har ligget på sin nuværende placering langs Cherwell-floden overfor Magdalen College siden 1621. Som the Royal Botanic Gardens i Kew lidt udenfor London, der blev grundlagt i 1759, har Oxfords botaniske have en lang historie bag sig, både fra Storbritanniens tid som kolonimagt og fra tiden før, hvor den som medicinsk have tilbød universitetets studerende og deres undervisere adgang til levende eksemplarer af de planter, de studerede.² På trods af deres alder og det faktum, at Storbritanniens tid som verdens største kolonimagt³ transformerede deres specifikke organisatoriske former og roller,⁴ er havernes koloniale forbindelser imidlertid umiddelbart til at overse. Men som denne artikel vil vise, har de begge dybe rødder i den europæiske koloniale ekspansion – rødder, der ikke desto mindre kun overfladisk præsenteres for havernes besøgende.

Det har ellers længe været veldokumenteret, at den botaniske praksis ikke bare er en passiv, fredfyldt og godartet aktivitet, men en praksis, der som videnskabelig disciplin voksede frem som konsekvens af de europæiske kolonimagters såkaldte opdagelsesrejser, der udviklede sig til en systematisk organisering og erobring af verden.⁵ Men modsat Pitt Rivers, University of Oxfords etnografiske museum, der de seneste år har arbejdet aktivt med at synliggøre sine koloniale rødder, igennem metatekster og samarbejder med repræsentanter fra oprindelige folkeslag, hvis forfædres genstande befinder sig på museet,⁶ har Oxfords botaniske haves kulturhistoriske formidling ikke samme selvrefleksive og kritiske tilgang til sin samling.

På trods af, at Storbritanniens botaniske havers involvering i det Britiske Imperiums koloniale ekspansion er et velbelyst emne,⁷ bærer formidlingen af denne del af havernes og planternes historie ikke præg af den samme kritiske stillingtagen. Hverken på guidede ture eller på de kulturhistoriske informationsskilte, som både den botaniske have i Oxford og the Royal Botanic Gardens i Kew gør brug af i deres formidling. I denne artikel, der er baseret på antropologisk feltar-

2 Harris 2017a, s. 5–8; Thorogood og Hiscock 2019, s. 9.

3 Det Britiske Imperium var større end nogen anden europæisk imperiedannelse og udgjorde på sit højeste i starten af det tyvende århundrede et komplekst og vidtrækkende system af territorier, tilkæmpet igennem ekspansioner fra det syttende århundrede og frem, der samlet set dækkede over 12,1 million kvadrater, svarende til omkring en fjerdedel af klodens landmasse og befolkning (Louis 1999, s. 3).

4 Baber 2016, s. 660.

5 Se blandt andet Barber 2016, Brockway 1978, Miller 1996, Schiebinger 2009, Schiebinger og Swan 2005 og Voeks og Greene 2018.

6 I "What's in a name?" *Gentænkning af genstandstekster på Pitt Rivers Museum* (Nielsen 2022) belyser jeg, i samtale med Pitts Rivers projektleder for forsknings- og formidlingsinitiativet *Labelling Matters*, Marenka Thompson-Odlum, hvordan museets kuratorer aktuelt arbejder på at rekontekstualisere museets genstande og beskrivelserne af dem.

7 Barber 2016; Brockway 1978; Schiebinger 2009.

bejde i og omkring de to botaniske haver, hvis formidling jeg har undersøgt som del af mit forskningsprojekt om dekoloniale kurateringspraksisser i Storbritannien og Frankrig, viser jeg, hvordan den koloniale videnskabelige praksis fortsat udføres igennem navngivning af planter, samt hvordan plantesamlingernes koloniale ophav kun overfladisk præsenteres for havernes besøgende.

Hvordan havnede disse planter i de botaniske haver i to af det Britiske Imperiums videnskabelige og handelsmæssige knudepunkter? Hvorfor blev de, eller de frø de er forædlede fra, hentet hjem fra verdens tropiske egne og hvilken viden fra oprindelige folks anvendelser af planterne gik tabt i kolonitidens iver efter at systematisere verdens flora og fauna under et, europæisk forankret, latinsk system? Igennem en analyse af to af Storbritanniens ældste og mest toneangivende botaniske havers kulturhistoriske formidling ønsker jeg at tydeliggøre, at det langt fra kun er de etnografiske museers samlinger, der har rødder i kolonitidens indsamling og organisering af verden. Det har også de levende dele af museumsverdenen, der er at finde i botaniske haver. Her kommer kolonitidens syn på verden også til udtryk – dels igennem indretningen og navngivningen af planterne, men også i form af den manglende information om den oprindelige viden om dem, der i mange tilfælde gik tabt i forbindelse med indsamlingen og klassificeringen af dem.

I lighed med de tusindvis af genstande, som officerer, missionærer, antropologer og andre udsendte fra Europas tidligere kolonimagter indsamlede – og stjal – og sidenhen præsenterede på europæiske museer ud fra en forestilling om, at andre folks materielle kulturarv kunne udstille europæerne som de højest udviklede på den evolutionære rangstige, medførte også kolonitidens indsamling og organisering af planter en ensretning, der sjældent tog hensyn til lokalproduceret viden. Ofte gik uvurderlig ekspertise om genstande og planters virkning og anvendelsesmuligheder i glemmebogen i forbindelse med den koloniale indsamling, hvilket komplicerer vore dages museumsformidling. Hvad stiller man som kurator op med en museumsgenstand eller plante, hvis eneste nedskrevne beskrivelse er indsamlerens navn og datoen for hvornår vedkommende anskaffede sig den?

Denne og andre problematikker afstedkommet af et museumsvæsen udviklet i en tid, hvor klassificeringen og formidlingen af genstande havde til formål at retfærdiggøre og bidrage til Europas koloniale erobringer, er en blandt mange udfordringer, som museumsansatte verden over står overfor i disse år, hvor krav om dekolonisering i stigende grad presser på for en gentænkning af museumssamlin-

ger og formidlingen af dem.⁸ Diskussionerne om, hvordan – og ikke mindst hvor – fortællinger om genstande indsamlet i kolonitiden til museer i Europa bedst formidles er i fuld gang. Særligt på de etnografiske museer, hvor også repatrieringen eller tilbageleveringen af genstande er et emne fyldt med politisk spænding.⁹

Men hvad med de botaniske haver? Her er en klassifikation heller ikke bare en klassifikation, men, som i genstandene på de etnografiske museers tilfælde, et resultat af den tid og kontekst, de blev indsamlet i. I det følgende vil jeg, med udgangspunkt i Oxford og Kews botaniske havers formidling af deres plantesamlinger, kort præsentere, hvordan haverne og deres tilknyttede botanikere bidrog til den indsamling, redistribuering og klassificering af planter, der særligt i løbet af det nittende århundrede fandt sted i den koloniale sags tjeneste. Historierne bag indsamlingen og redistribueringen af gummitræet og kininbarken finder jeg her særligt illustrative, da de begge kom til at spille væsentlige roller i opbygningen af det Britiske Imperiums finansielle landvindinger.

Med eksempler fra mit feltarbejde i Kew Gardens og Oxford Universitys Herbarium, vil jeg efterfølgende give et kort indblik i en af de diskussioner, der i de seneste år i stigende grad bliver ført i den botaniske videnskab, nemlig navngivningen af planteeksemplarer, der ligesom indretningen af de botaniske haver har dybe rødder i kolonitidens eurocentriske syn på verden. Endelig vil jeg, med eksempler fra mit feltarbejde i Oxfords botaniske have, vise, hvordan havens skriftlige formidling af en række planters kulturhistoriske ophav kun overfladisk præsenterer de tætte tråde, den botaniske praksis og de botaniske haver har til den koloniale udnyttelse og indsamling, der ofte nedprioriterede oprindelig viden om og anvendelse af planter, og – i mange tilfælde – blev indsamlet med det direkte formål at understøtte Storbritanniens koloniale ekspansion.

8 I *Practicing Decoloniality in Museums – A Guide with Global Examples*, som jeg har anmeldt i tidsskriftet *Museum Worlds* tiårsjubelæumsudgave (Nielsen 2022), præsenterer Csilla E. Ariese og Magdalena Wróblewska (2021) en række eksempler på, hvordan museer verden over i disse år engagerer sig i dekoloniseringen af deres praksisser. Robert R. Janes og Richard Sandell (2019) har tilsvarende, i antologien *Museum Activism*, samlet eksempler på, hvordan museer henover det sidste årti for alvor er begyndt at udnytte deres ”largely untapped potential [...] as key intellectual and civic resources to address inequalities, injustice and environmental challenges”. Selv har jeg beskæftiget mig indgående med emnet i min ph.d. afhandling *Demanding Recognition – Curatorial Challenges in the Exhibition of Art from South Africa* (Nielsen 2019), samt i mit nuværende forskningsprojekt på Pitt Rivers Museum i Oxford og Musée du Quai Branly i Paris (https://www.carlsbergfondet.dk/en/Bevillingshaver/Formidling/Bevillingsoversigt/CF20_0141_Vibe-Nielsen).

9 For mere information om repatrieringen af museumsgenstande indsamlet i kolonitiden se blandt andet Dan Hicks (2020) *The Brutish Museums: The Benin Bronzes, Colonial Violence and Cultural Restitution*, Karolina Kuprechts (2014) *Indigenous Peoples’ Cultural Property Claims: Repatriation and Beyond* og *Sensible Objects: Colonialism, Museums and Material Heritage* redigeret af Elizabeth Edwards, Chris Gosden og Ruth B. Phillips (2006). Thomas Laely, Marc Meyer og Raphael Schwere (2018) har desuden belyst samarbejdet mellem museer i Europa og Afrika i antologien *Museum Cooperation between Africa and Europe: A New Field for Museum Studies*.

Indsamling i den koloniale sags tjeneste

Vores frivillige guide slår entusiastisk ud med armene og byder os velkommen til sydfløjen i Kew imponerende tempererede væksthuse med ordene ”Welcome to Africa”. Her, fortæller hun, ses eksempler på planter fra det afrikanske kontinents tempererede zoner – primært fra Sydafrika, der er hjem for over 24.000 arter, hvoraf halvdelen er endemiske. Længere fremme passerer vi forbi plante-sammensætninger fra andre verdensdele, fordelt over fem kontinenter og seksten øer. Afsnit efter afsnit går vi gennem små stykker repræsentationer af verdens tempererede dele: Afrika, Australien, New Zealand, Syd- og Nordamerika, Asien og Stillehavets øer. Alt sammen samlet under et tag, i Kew Gardens selvudnævnte glitrende katedral.¹⁰

The Temperate House, der stadig den dag i dag betegnes som verdens største,¹¹ muliggjorde, fra 1862 og frem, fremvisningen af planter fra fjerne tempererede egne, der nu året rundt kunne overleve og opleves i det ellers ikke altid så tempererede engelske klima. Opførelsen af det tempererede væksthuse supplerede det victorianske palmehuse, der i 1848 havde forbundet “the latest in glass and iron manufacturing techniques to construct a building of unprecedented lightness and grace”.¹² Tilsammen muliggjorde havens væksthuse en opdagelsesrejse for deres besøgene, der kunne opleve Kew botaniske haves helt usædvanlige samling af planter, indsamlet fra tropiske og tempererede egne i hele verden:

Without even boarding a ship, the public could experience the damp heat and lush vegetation of the colonies. In recreating the tropics on the banks of the Thames, the Palm House declared technology’s victory over nature.¹³

Man kan tilføje, at de to væksthuse ikke alene illustrerede teknologiens sejr over naturen: Samlingen af planter demonstrerede med sin omfangsrighed uden Storbritanniens imperiale magt over alverdens afkroge – et mikrokosmos, der illustrerede, hvor vidt og bredt det Britiske Imperium strakte sig. Igennem tæmningen af den koloniserede verden, hvis planterigdom nu havde til huse i Kew, demonstreredes den koloniale magtudøvelse for den britiske befolkning – ikke væsentligt anderledes end den blev og til dels stadig bliver fremstillet på kulturhistoriske museer, som British Museum, grundlagt i 1753, der med genstande indsamlet fra hele verden, cementerede London som imperiets hovedstad og verdens navle. Som sin kulturhistoriske pendant i Bloomsbury, der stolt præ-

10 På Kew Gardens hjemmeside præsenteres the Temperate House med ordene: “Travel the world in this glittering cathedral – home to 1,500 species of plants from Africa, Australia, New Zealand, the Americas, Asia and the Pacific Islands” <https://www.kew.org/kew-gardens/whats-in-the-gardens/temperate-house> (Besøgt 13/05 2022).

11 Kew Gardens præsenterer i sin publikumsbrochure deres tempererede væksthuse med ordene: “Step into the world’s greatest glasshouse”.

12 Teltscher 2020, s. 4.

13 Teltscher 2020, s. 4.

senterer sig som "a museum of the world for the world",¹⁴ kan også den botaniske have i Kew således betragtes som en institution, der temmelig ukritisk påtager sig rollen som selvfølgeligt epicenter for en verdensomspændende samling.

Under ledelse af den engelske botaniker William Hooker (1785-1865), havens første officielle direktør, blev the Royal Botanic Gardens i Kew, fra 1841 og frem, et knudepunkt i den globale udveksling af planter, faciliteret og tilskyndet af det Britiske Imperium.¹⁵ Hooker, der havde været tilknyttet universitetet i Glasgow som professor i botanik siden 1820, så enorme videnskabelige potentialer i indsamlingen af planter og spillede en væsentlig rolle i koordineringen af vidensdelingen og samarbejdet mellem den botaniske have i Kew og det voksende netværk af botaniske haver i de britiske kolonier.¹⁶ Indsamlede frø og planter var ved Hookers indtrædelse som direktør i Kew allerede så eftertragtet en ressource, at den botaniske videnskab, fra slutningen af det attende århundrede og langt ind i det nittende århundrede, var den mest økonomisk støttede videnskab i Frankrig, kun overgået af kartografien.¹⁷

I perioden 1770-1820 havde Storbritannien 126 officielt udstationerede botaniske indsamlere, der sendte planteeksemplarer i forskellige former tilbage til botanikeren Sir Joseph Banks (1743-1820) og Kew Gardens,¹⁸ der under Banks' ledelse blev en af verdens førende botaniske haver.¹⁹ Disse indsamlere var suppleret af utallige andre udsendte, der var involverede i indsamlingen på mindre formel vis.²⁰ Tilsammen var de med til at skabe, hvad Kew Gardens på deres hjemmeside betegner som "the golden age of plant hunting".²¹ David Mackay har i bogkapitlet *Agents of empire: the Banksian collectors and evaluation of new lands* beskrevet, hvordan de botaniske indsamlere, der var tilknyttet Banks og Kew Gardens, kan inddeles i fire overordnede grupper, baseret på indsamlerens profession og faglige interesse: Gartnere og botanikere; læger, kirurger og apotekere; embedsmænd og officerer; samt sø- og handelsofficerer, navigatører og opdagelsesrejsende.²² Blandt disse, fremhæver Mackay, med henvisning til John Whites *Journal of a Voyage to New South Wales* fra 1790, viste særligt kirurgerne

14 The British Museum beskriver ofte sig selv som "a museum of the world for the world" - blandt andet i markedsføringen af sine vandreudstillinger, igennem hvilke museet "shares its rich and diverse collection of more than 8 million objects with audiences around the globe": <https://www.britishmuseum.org/our-work/international/international-touring-exhibitions> (Besøgt 22/08 2022).

15 Parker og Ross-Jones 2013, s. 34.

16 Grove 1995, s. 414.

17 Schiebinger 2009, s. 10.

18 Mackay 1996, s. 39.

19 <https://www.kew.org/read-and-watch/adventure-and-discovery-around-the-world-with-plant-hunters> (Besøgt 19/08 2022).

20 Schiebinger 2009, s. 10.

21 <https://www.kew.org/read-and-watch/adventure-and-discovery-around-the-world-with-plant-hunters> (Besøgt 19/08 2022).

22 Mackay 1996, s. 40.

en større end gennemsnitlig interesse for oprindelige kulturer, ligesom denne gruppe skulle have været særligt opmærksom på at indsamle lokal viden om planternes anvendelsesmuligheder.²³

Under Banks' ledelse blev hver en afkrog af kloden udforsket i jagten på anvendelige planter: Enhver plante var i udgangspunktet af interesse for Banks, men havde den potentiale til at være anvendelig for menneskeheden, blev den udforsket uden skelen til hverken tid, arbejdskraft eller penge.²⁴ Ifølge Kew Gardens kurator for kunst og artefakter Lynn Parker og arkivar Kiri Ross-Jones, der sammen står bag bogen *The Story of Kew Gardens in Photographs*, spildte Hooker, i lighed med Banks, ingen tid i rekrutteringen af botaniske indsamlere, der kunne bidrage til Kews plantesamling ved at rejse ud og hjembringe nye eksemplarer af planter og frø til den botaniske have, der sidenhen kunne fragtes videre ud til andre botaniske haver i de britiske kolonier.²⁵ Disse botaniske "satellites of Kew" strakte sig fra Jamaica og St. Vincent i Caribien til St. Helena i det sydlige Atlanterhav og fra Calcutta og Madras i Indien til Sydney og Parramatta i Australiens New South Wales.²⁶ Tilsammen udgjorde de og de planteudvekslinger de faciliterede et netværk, der kan betegnes som "a fundamental aspect of British imperialism" grundet det imperiale rationale de delte.²⁷ I bogkapitlet *The antipodean exchange: European horticulture and imperial designs* beskriver Alan Frost, hvordan haverne i fællesskab understøttede Storbritanniens koloniale drøm om et selvforsynende maritimt imperium, der var uafhængigt af andre nationer.²⁸

Allerede i 1841, det samme år som sin tiltrædelse som havens direktør, grundlagde Hooker Kew's Museum for Økonomisk Botanik, der skulle komme til at fungere som et botanisk "clearinghouse for global seed transfers, shuffling plants throughout empire as the economic possibilities presented themselves".²⁹ Mindre end to årtier senere kunne Hooker stolt proklamere Kew's essentielle rolle som central spiller i det Britiske Imperiums kommercielle landvindinger.³⁰ Hovedfokus i indsamlingen var på planter, der kunne udnyttes økonomisk: Planter, der kunne medvirke til udviklingen af nye industrier, men også planter, der kunne dekorere de koloniale guvernørers haver, eller anvendes som mad eller medicin, blev indsamlet og redistribueret.³¹ Til førstnævnte kategori hører gummitræet (*Hevea brasiliensis*), som oprindelige folk fra Mellemerika havde kendt til i

23 Mackay 1996, s. 41.

24 Cameron 1952, s. 94.

25 Parker og Ross-Jones 2013, s. 34.

26 Frost 1996, s. 75.

27 Frost 1996, s. 75.

28 Frost 1996, s. 75.

29 Jackson 2009.

30 Jackson 2009.

31 Parker og Ross-Jones 2013, s. 34.

mindst 2.500 år, da de første europæere i fik kendskab til det i løbet af det syttende århundrede.³² I det følgende afsnit vil jeg præsentere, hvordan jagten ikke alene på denne plante, men også på den eftertragtede kininbark, transformerede de europæiske kolonimagters interesse i den botaniske indsamling til et decideret kapløb om naturressourcer, som også de botaniske haver i Storbritannien – og i særdeleshed Kew Gardens – spillede en væsentlig rolle i.

Jagten på råstoffer intensiveres

Opdagelsen af to kemiske behandlinger forvandlede i løbet af det nittende århundrede gummi fra hvad Stephen A. Harris har kaldt ”en kuriositet med få praktiske anvendelsesmuligheder”, til et uvurderligt råmateriale, der fik skæbnesvangre konsekvenser for de millioner af mennesker, der mistede livet i Amazonas ”killing fields of commerce” og Belgisk Congos gummiplantager.³³ I 1823 fik den skotske fabrikant og kemiker Charles Macintosh (1766-1843) patent på en metode til at overtrække tekstiler med gummi, så de blev vandtætte, og i 1839 opfandt den amerikanske kemiker Charles Goodyear (1800-1860) vulkaniseringsprocessen, der muliggjorde anvendelsen af gummi til blandt andet bildæk og komponenter i den elektriske industri.³⁴ Ifølge Lucile E. Brockway havde oprindelige folk i Sydamerika kendt til gummimens elastiske kvaliteter længe før europæerne ankom til kontinentet, men det var først i løbet af det nittende århundrede, da gummi begyndte at blive anvendt i den europæiske og amerikanske industri, at gummi blev en globalt eftertragtet ressource.³⁵

Den botaniske have i Kew spillede en væsentlig rolle i indsamlingen og videre-distribueringen af de brasilianske gummitræsfrø, der fra 1870erne og frem blev brugt til anlæggelsen af gummitræsplantager i Storbritanniens sydøstasiatiske kolonier.³⁶ På få årtier lykkedes det det Britiske Imperium at overtage Brasiliens rolle som verdens førende gummiproducent og imellem de to verdenskrige, blev den britiske koloni i Singapore ”the rubber capital of the world”.³⁷ Som Brockway formulerer det, havde briterne ”igennem deres politiske, administrative og juridiske kontrol [således opnået adgang til] en vital kommerciel og strategisk ressource, der var profitabel i fredstid og uundværlig i krigstid”.³⁸

I 1885 var de omkring ti koloniale botaniske haver, der fandtes i 1841, vokset til omkring hundrede botaniske haver og stationer, placeret i alle hjørner af det

32 Harris 2015, s. 205.

33 Harris 2015, s. 205–206 – forfatterens egen oversættelse.

34 Novillo–Corvalán 2017, s. 53; Tully 2009, s. 564.

35 Brockway 1978, s. 458.

36 Harris 2015, s. 207.

37 Brockway 1978, s. 459.

38 Brockway 1978, s. 459 – forfatterens egen oversættelse.

Britiske Imperium.³⁹ Ikke alle haver hørte officielt under den botaniske have i Kews administration, men haven var alligevel en central komponent i de koloniale botaniske havers etablering og drift, ligesom de fleste af havernes overordnede ansatte var uddannet i Kew.⁴⁰ Men samarbejdet mellem de koloniale haver og den botaniske have i Kew gik ikke kun en vej: Uvurderlig viden om planternes historie og anvendelse, indsamlet fra oprindelige folk på planternes oprindelige levesteder, blev i forbindelse med indsamlingen videregivet til the Kew Gardens samarbejdspartnere og indsamlere, der dokumenterede informationerne til brug for såvel forskning i planterne som formidling til offentligheden – blandt andet igennem havens førortalt Museum for Økonomisk Botanik.⁴¹

Den indsamlede viden om planterne fra oprindelige folk verden over, blev imidlertid ikke altid indsamlet på etisk forsvarlig vis: Som Robert Voeks og Charlotte Greene har fremhævet, anvendte europæiske indsamlere af frø og planter både ”tvang, bestikkelse, tortur og løfter om frihed [i deres forsøg på at tilegne sig adgang til] etno-medicinske hemmeligheder” fra oprindelige folk i verdens tropiske regioner.⁴² I tilknytning til de mange smitsomme sygdomme, europæiske opdagelsesrejsende og koloniale handelsfolk blev ramt af i deres ofte fatale møder med de tropiske egne, kom angsten for plantebaserede former for gift, anvendt af oprindelige folk i blandt andet Amazonas-regionen, Guatemala og Indonesien, til angreb med forgiftede pile.⁴³ Europæiske opdagelsesrejsende var følgelig dybt afhængige af oprindelige folks viden om plantebaseret modgift, samt medicin til behandling af tropiske sygdomme. Men ikke al viden blev videregivet frivilligt til de europæiske tilrejsende: Jacques Bouton (1592-1658) rapporterede i 1640 fra Martinique om sin ”beundring for den oprindelige befolknings imponerende helbred og smukke botaniske hemmeligheder [som han imidlertid fandt det] umuligt at få vristet ud af dem”.⁴⁴

Europæiske handelsfolk, opdagelsesrejsende og botaniske indsamlere, der på deres rejser rundt i verden blev hårdt ramt af tropiske sygdomme, tyede følgelig til ofte hårdhændede metoder til at sikre sig uvurderlig adgang til planter, der kunne kurere og feberned sætte dødbringende sygdomme. Blandt disse var særligt malaria en trussel for Europas koloniale fremmarch i verdens tropiske egne – en sygdom, der ikke kunne kureres, før det sydamerikanske vidundermiddel kinin (*Cinchona*) i 1630erne opdagedes af spanske jesuitter som middel

39 Parker og Ross-Jones 2013, s. 34.

40 Parker og Ross-Jones 2013, s. 34.

41 Parker og Ross-Jones 2013, s. 34.

42 Voeks og Greene 2018, s. 545 – forfatterens egen oversættelse.

43 Schiebinger og Swan 2005, s. 1; Voeks og Greene 2018, s. 552. Samlingen kan i dag tilgås online via Kew Gardens hjemmeside: <https://www.kew.org/science/collections-and-resources/collections/economic-botany-collection> (Besøgt 19/08 2022).

44 Voeks og Greene 2018, s. 551 – forfatterens egen oversættelse.

til febernedsættende behandling.⁴⁵ Det debatteres fortsat, hvorvidt Sydamerikas oprindelige befolkning havde kendskab til kinins febernedsættende kvaliteter, før europæerne,⁴⁶ men det Britiske Imperium havde under alle omstændigheder ”klare bevæggrunde til at diskreditere den oprindelige befolknings viden om [vidundermidlets] anvendelsesmuligheder, hvilket de ultimativt gjorde”.⁴⁷

Som Voeks og Greene har påpeget, var opfattelsen af indbyggerne i verdens ækvatoriale dele som ”kulturelt tilbagestående, drevet af instinkter snarere end intellekt, og [derfor] intellektuelt ude af stand til at varetage deres egne botaniske ressourcer”, stærkt udbredt blandt botanikere i det nittende århundredes Europa.⁴⁸ William Hooker, den tidligere omtalte direktør for Kews botaniske have i perioden 1841-1865, opfattede det følgelig som noget nær sin pligt at beskytte den globalt signifikante ressource, som kinin udgjorde, og igangsatte følgelig ”a bold plan to pirate the precious cinchona seeds out of South America to Britain’s colonies in Ceylon and India”, der tilmed blev retfærdiggjort som en humanitært velgørende handling:⁴⁹ Hooker skal efter sigende have betroet til en kollega, at den til tider temmeligt lyssky tilegnelse af kininfrø kunne betragtes som ”a humanitarian act” – blandt andet set i lyset af, hvad han kaldte ”the profoundly destructive method of exploitation by the natives”.⁵⁰ Det er imidlertid omdiskuteret, hvorvidt Andesbjergenes oprindelige befolknings høstmetoder, der bestod i at fælde kinintræet inden barken blev fjernet, skulle være mere eller mindre bæredygtig, end den europæiske producenter af kininbark udførte, men som Voeks og Greene fremhæver, var ”the real impetus for naturalizing cinchona [...] Britain’s ongoing imperial ambitions”.⁵¹

Det Britiske Imperium led under massive malariaudbrud, der alene i kronkolonien Indien kostede op mod en million mennesker livet om året.⁵² Det var med andre ord altafgørende ikke alene for den britiske koloniale tilstedeværelse i de malaria-ramte dele af verden, men også for andre europæiske stormagter med koloniale ambitioner, at få billig og nem adgang til den livgivende kininbark.⁵³ Adskillelige europæiske botanikere opfordrede følgelig deres regeringer til at overføre kininfrø fra Sydamerika til de europæiske kolonier i Asien og Afrika.⁵⁴ Arjo R. van der Hoogte og Toine Pieters har fremhævet, hvordan en del af disse opfordringer blev ledsaget af argumenter om, at produktions- og eksportmeto-

45 Harris 2015, s. 134–135.

46 Brockway 1978, s. 455; Harris 2015, s. 135; Voeks og Greene 2018, s. 555–556.

47 Voeks og Greene 2018, s. 556 – forfatterens egen oversættelse.

48 Voeks og Greene 2018, s. 556 – forfatterens egen oversættelse.

49 Voeks og Greene 2018, s. 556.

50 Jackson 2009 citeret i Voeks og Greene 2018, s. 556.

51 Voeks og Greene 2018, s. 556.

52 Voeks og Greene 2018, s. 556.

53 Hoogte og Pieters 2014, s. 13; Voeks og Greene 2018, s. 556–557.

54 Hoogte og Pieters 2014, s. 13.

derne anvendt af de sydamerikanske *cascarilleros*, der indsamlede kininbarken i Andesbjergene, var destruktiv i en grad, der udfordrede tilgængeligheden af den eftertragtede kininbark på verdensmarkedet.⁵⁵ Som led i den europæiske jagt på kininfrø, anvendelige til medicin i kampen mod malaria, igangsatte den botaniske have i Kew således et indsamlingsprojekt, udført af geografen Clements Markham (1830-1916) og botanikeren Richard Spruce (1817-1893), der med havens finansielle støtte og moralske opbakning faciliterede, hvad Voeks og Greene har kaldt "the theft of cinchona seeds".⁵⁶

I takt med at kinin blev lettere tilgængelig på verdensplan, blev millioner af menneskeliv reddet,⁵⁷ men historien om kininens udbredelse rummer, i lighed med historien om gummitræet, også en bagside, hvis tabere blev "Sydamerikas nyligt uafhængige stater, Brasilien, Mexico, Colombia, Peru, Ecuador og Bolivia, der hver især mistede lokale industrier som resultat af disse planteudvekslinger",⁵⁸ "Andesbjergenes oprindelige befolkning, hvis viden om de helende kvaliteter i et lokalt regnskovstræ nu er kendt i hele verden",⁵⁹ samt Indien og de lande i Vestafrika, hvor malaria, efter kininens udbredelse, nu i langt større omfang blev underlagt britisk kolonialt styre.⁶⁰ De kininfrø, der blev smuglet ud af Sydamerika af de europæiske kolonimagter i løbet af det nittende århundrede fik således afgørende geopolitisk betydning langt op i det tyvende århundrede og selvom det primært var stater i Asien, der overtog de Sydamerikanske staters status som globale leverandører af såvel gummi som kinin, tilfaldt det økonomiske udbytte af produktionen de europæiske kolonimagter.⁶¹

Hverken historierne om tilvejebringelsen af frø fra verdens tropiske egne, der som ovenfor beskrevet medvirkede til gennemgribende forandringer ikke alene i Sydamerika, hvorfra frøene blev taget, men også i de dele af verden, hvor frøene blev plantet, eller historierne om Kew Gardens aktive rolle i denne proces blev imidlertid nævnt på den guidede rundvisning i Kews botaniske have, som jeg, i forbindelse med mit feltarbejde i haven i foråret 2022, deltog i. Den entusiastiske velkomst vores frivillige guide gav os, til havens miniatureversioner af Afrika, Australien, New Zealand, Syd- og Nordamerika, Asien og Stillehavets øer, i det tempererede væksthuse, blev i stedet serveret med en vis form for stolthed over, hvor omfangsrig en samling den botaniske have rådede over. Imponerende bestemt, men hvorfor har lige netop den botaniske have i Kew så righoldig en samling? Som eksemplerne ovenfor med al tydelighed viser, har dette en klar sammenhæng med Londons rolle som det Britiske Imperiums hovedstad – en

55 Hoogte og Pieters 2014, s. 13.

56 Voeks og Greene 2018, s. 557.

57 Voeks og Greene 2018, s. 557.

58 Brockway 1979, s. 451 – forfatterens egen oversættelse.

59 Voeks og Greene 2018, s. 557 – forfatterens egen oversættelse.

60 Brockway 1979, s. 451; Voeks og Greene 2018, s. 557.

61 Brockway 1979, s. 451.

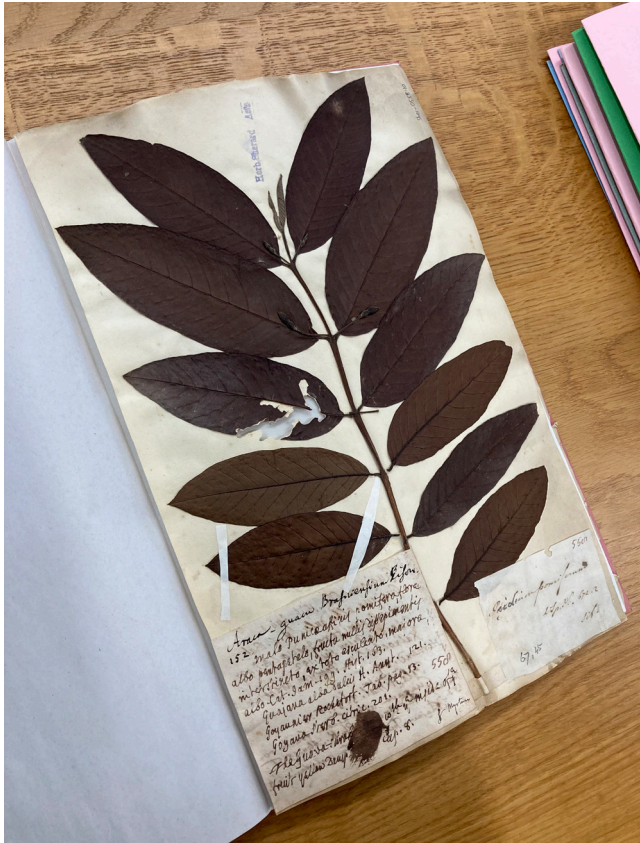

Illustration 1.
 Planteeksemplar fra University of Oxfords Herbarium, suppleret af håndskrevne noter, der grundigt beskriver informationer om planten nedfældet i forbindelse med indsamlingen. Andre eksemplarer i samlingen har stort set ingen oplysninger om plantens levested, indsamlingssituation eller oprindelige anvendelse og historie. Foto taget af forfatteren under feltarbejde på University of Oxfords Department of Plant Science i maj 2022.

sammenhæng, der kunne have været belyst i højere grad i havens formidling, både på denne guidede tur, men, som jeg vil illustrere i det følgende, også i havens skriftlige formidling, hvor fejringen af hvide, europæisk-fødte ”opdagere” af planter fortsat gør sig gældende.

What’s in a name? Navngivning af planter førhen og nu

Som Gideon F. Smith og Estrela Figueiredo har fremført, ville ”planter indsamlet i de daværende kolonier stort set uden undtagelse blive beskrevet i bøger, tidsskrifter og andre publikationer, udgivet i de daværende europæiske kolonimagter, af repræsentanter fra de selvsamme kolonimagter, på sprog – inklusiv (botanisk) latin – der ofte var fremmede for befolkningerne i planternes oprindelseslande”.⁶² Som de to planteeksemplarer fra University of Oxfords Herbarium herunder illustrerer, blev planterne heller ikke altid indsamlet med en tilstrækkelig mængde supplerende informationer, om eksempelvis deres lokale virkning og anvendelse, oprindelsessted eller indsamlingssituation.

62 Smith og Figueiredo 2022, s. 2 – forfatterens egen oversættelse.

Mange arter blev desuden opkaldt efter personer, der i dag betragtes som banerførere i den koloniale udnyttelse: Den britiske imperialist Cecil John Rhodes (1853-1902), der drømte om et britisk imperium, der strakte sig fra Cape til Cairo,⁶³ og mente, at verden ville blive et bedre sted, hvis de verdensdele, der i hans samtid var beboet af hvad han betegnede som "the most despicable of human beings" kom under angelsaksisk indflydelse,⁶⁴ lagde eksempelvis navn til hele 126 plantenavne, navngivet i perioden 1899-1976.⁶⁵ Det var således ikke alene de botaniske indsamlere, udsendt af de europæiske kolonimagter, der fungerede som "Agents of Empire"⁶⁶ – de navne, de udsendte botanikere gav de dele af naturen, de underlagde sig, kan ligeledes betegnes som redskaber for imperie-dannelse:

Europe's naturalists not only collected the stuff of nature but lay their own peculiar grid of reason over nature so that nomenclatures and taxonomies [...] often also served as "tools of empire".⁶⁷

Sergei L. Mosyakin har i artiklen "If 'Rhodes-' must fall, who shall fall next?" fremhævet vanskelighederne ved at ændre allerede eksisterende navne i The International Code of Nomenclatures kartotek over alger, svampe og planter.⁶⁸ I stedet argumenterer han for, at botanikere fremadrettet bør efterleve en universel anbefaling om at vælge navne til nyfundne arter, der stræber efter at tage hensyn til "the feelings, beliefs, or prejudices [...] of any real or even imaginable group of people".⁶⁹ Førnævnte Stephen A. Harris, der er kurator og forsker tilknyttet University of Oxfords Herbarium og forfatter til en lang række udgivelser om Oxfords botaniske haves historie,⁷⁰ argumenterer tilsvarende for vigtigheden af at bevare det standardiserede binomiale navne-kartotek over alle de organismer, planter og dyr, som menneskeheden kender til. Konsekvensen ved at ændre allerede givne latinske navne, forklarer han mig, da vi mødes på hans kontor på universitetets

63 Ifølge Sir Leander Starr Jameson (1853-1917), der var tæt knyttet til Rhodes og arbejdede som administrator i den daværende britiske koloni Matabeleland i det daværende sydlige Rhodesia, var idéen om "the occupation of unoccupied Africa, South and Central, for England's benefit [...] always in Cecil Rhodes's mind" (Jameson 1897 i Harlow og Carter 2003, s. 532).

64 Under sin tid som studerende på University of Oxford udtalte Rhodes følgende forsvar for den britiske kolonialisering af, hvad han betragtede som menneskehedens laverestående racer: "I contend that we are the finest race in the world and that the more of the world we inhabit the better it is for the human race. Just fancy those parts that are at present inhabited by the most despicable specimen of human beings, what an alteration there would be in them if they were brought under Anglo-Saxon influence" (Rhodes 1877 citeret i Walker 2016, s. 703).

65 Smith og Figueiredo 2022, s. 2.

66 Mackay 1996.

67 Schiebinger 2009, s. 11.

68 Mosyakin 2022.

69 Mosyakin 2022, s. 253.

70 Se blandt andet Harris 2017a; 2017b; 2021.

Department of Plant Science, under mit feltarbejde i Oxford i maj 2022, ville være flere forskellige sideløbende navne-kartoteker, som forskere skulle navigere rundt i.

Som Mosyakin er Harris snarere tilhænger af at udbrede kendskabet til de indsamlingsmetoder og navngivningstraditioner, der igennem historien har tilsidesat oprindelige folks viden om planters anvendelse og virkning og skrevet sig selv og andre hvide, europæiske mænd ind i historiebøgerne, på bekostning af andre. Igennem sin forskning oplever han et stigende fokus på at tage hensyn til oprindelige steder, befolkninger og individer, der i dag i langt højere grad end tidligere hædres i navngivningen af nyopdagede (eller genfundne) arter. På sigt vil dette fokus være med til at mangfoldiggøre det internationale navne-kartotek over organismer, planter og dyr, som den svenske botaniker Carl Linnaeus (1707-1778) i sin tid grundlagde.

Men selv hvis kuratorer, botanikere og andre naturhistoriske forskere i Storbritanniens botaniske haver lader deres plantesamlinger bevare deres latinske navne, ville den eksisterende formidling af planterne og deres kulturhistoriske ophav til havernes besøgende kunne nuanceres betydeligt, hvis planternes oprindelige navne, historier og anvendelser i højere grad blev inkluderet. Som vist ovenfor, kan botaniske samlinger ikke adskilles fra århundreders videnskabeliggjort ulighed – som andre museale samlinger i Europas tidligere kolonimagter, er de et levende bevis på fortidens indsamlingspraksisser og forståelser af verden. De botanikere og kuratorer, jeg talte med under mit feltarbejde, på mine ture rundt i Oxford og Kews botaniske haver, er opmærksomme på, at deres formidling ikke i tilstrækkelig grad præsenterer historierne om, hvordan deres samlinger blev tilvejebragt og fungerede som led i Storbritanniens koloniale ekspansion. Kuratorerne tilføjer følgelig løbende skilte, der har til formål at udvide de besøgenes opmærksomhed på planternes mange-facetterede historie, så også de mindre behagelige dele af deres kulturhistorie bliver en synlig del af fortællingerne om dem. Den koloniale opfattelse af verden hænger imidlertid stadig ved: Som eksemplet i det følgende vil illustrere, bærer såvel navngivning af såkaldte nyfundne arter som formidlingen af dem fortsat kraftigt præg af kolonitidens eurocentriske verdensbillede – både hvad angår den skriftlige og den mundtlige formidling.

Den guidede tur rundt i Kews botaniske have, som jeg deltog i under mit feltarbejde i haven i april 2022, ender ved lidt af en sensation: The Wollemi Pine Tree (*Wollemia nobilis*) fra det tempererede regnskovsområde The Wollemi National Park i New South Wales i det sydøstlige Australien. Træet, der i dag er almindeligt udbredt i offentlige haver, findes kun i mindre end 100 eksemplarer i den vilde natur. Vores guide fortæller entusiastisk – og med tydelig stolthed over at kunne vise et levende eksemplar af dette kritisk truede træ frem her i Kews botaniske have – historien bag det unikke fund, der desuden er gengivet på skiltet foran træet:

Illustration 2. Skiltet i Kews botaniske have, der beskriver den engelskfødte australier David Nobles legendariske fund af The Wollemi Pine Tree i New South Wales' Wollemi National Park. Foto taget af forfatteren under feltarbejde i London i april 2022.

In 1994, David Noble stumbled upon something that would shock the scientific community. He found a grove of trees growing deep within a gorge, in a remote part of the Wollemi National Park, Australia. As a field officer, he expected to know the trees he came across, but he had never seen anything like these before. With the help of botanists, the tree was identified. It belongs to an ancient family of trees thought to have died out millions of years ago. Noble had found a living fossil.

Ved siden af beskrivelsen ses et billede af træet i en noget yngre version, med en smilende mand ikklædt grøn regnjakke og hvid skjorte. Billedteksten uddyber, at manden på billedet er den engelskfødte australske botaniker ”David Noble, who discovered the Wollemi pine, standing next to one of the specimens planted near Kew’s Temperate House”. Som så ofte før, blev den nyfundne art (*Wollemia nobilis*) opkaldt efter den hvide europæisk-fødte mand (Noble), der havde ”opdaget” den. Hvor er historien om de oprindelige australske folk, der i årtusinder har levet på dette sted og med stor sandsynlighed kendte til træet længe før Noble – den australske ”Canyoner, Explorer and Botanist”⁷¹ – der her, på denne prestigefyldte plads, tilskrives æren at have opdaget det og tilmed har fået arten opkaldt efter sig?

71 På sin officielle Wikipedia-profil beskrives David Noble som den australske “Canyoner, Explorer and Botanist who on or about 10 September 1994 discovered the Wollemi pine”: [https://en.wikipedia.org/wiki/David_Noble_\(canyoner\)](https://en.wikipedia.org/wiki/David_Noble_(canyoner)) (Besøgt 11/05 2022).

The Wollemi National Parks op mod 6.000 år gamle hulemalerier, fremstillet af lokale aboriginere, vidner om Australiens oprindelige befolknings lange tilstedeværelse i området.⁷² Deres kendskab til træet kan ikke nødvendigvis bevises, men deres tilstedeværelse i det område, der sidenhen blev givet engelske navne af engelske kolonialister, der underlagde sig landet og triumferende hjembragte botaniske og kulturhistoriske skatte derfra burde måske nok have været anerkendt – særligt i konteksten af den britiske hovedstads royale botaniske have, der bryster sig af at varetage formidlingen af en af verdens største og mest mangfoldige plantesamlinger.⁷³

Kulturhistorisk formidling i University of Oxfords botaniske have

I University of Oxfords botaniske have er den skriftlige formidling af en række genkendelige planter i samlingen de seneste år blevet suppleret af kulturhistoriske tekster, baseret på Stephen A. Harris' populærvidenskabelige bog *What have plants ever done for us?*⁷⁴ Skiltene former tilsammen en formidlingstråd igennem haven, der formidler kulturhistoriske informationer om plantebaserede produkter, som de fleste kender til i deres daglige liv, men ikke nødvendigvis forbindes med de planter, de stammer fra. I samspil med teksterne kan de besøgende nu nærstudere, hvordan planterne, der bærer kaffebuskens eller kakaotræets frugter og tobaksplantens blade ser ud, og i tilgift få informationer om planternes kulturhistoriske ophav.

Som de foregående afsnit af denne artikel viser, er mange planters kulturhistoriske fortællinger tæt forbundet med Storbritanniens rolle som verdensomspændende kolonimagt. Dette anerkendes imidlertid kun overfladisk i Oxfords botaniske haves kulturhistoriske tekster, eksempelvis på skiltet, der ved indgangen til havens Glasshouse Collections præsenterer historien om, hvordan frø og eksemplarer af planter, der endte med at få stor økonomisk betydning for det Britiske Imperiums finansielle succes blev fragtet til Storbritannien: Under overskriften *Plants that changed the world and how they were moved* vises illustrationer fra den britiske hørproducent John Ellis' (1710-1776) *Directions for bringing over seeds and plants, from the East-Indies and other distant countries in a state of vegetation* fra 1771. Under disse fortælles historien om hvordan et uspecificeret "we" opfandt kurve, bokse og tønder til at beskytte frø og stiklinger fra "ardous journeys across continents". Disse opbevaringsløsninger, oplyser skiltet, viste sig

72 Taçon et al. 2006, s. 235.

73 På Kew's Royal Botanic Gardens hjemmeside beskrives plantesamlingen med ordene: "Our incredible living plant collections are among the largest and most diverse in the world" <https://www.kew.org/kew-gardens> (Besøgt 11/05 2022).

74 Harris 2015.

imidlertid ikke at være særligt effektive, så det var først i 1820erne, med opfindelsen af the Wardian Case, et transportabelt miniaturedrivhus, at "the efficient transport of plants across the planet" blev mulig. Længere nede oplyser teksten, at det, da det uspecificerede "we" først forstod planternes behov, blev muligt at kontrollere temperatur, lys, vand og næringsforhold. Afslutningsvist konkulderes det:

By the mid-Victorian period, conservatories, where tender evergreens retreated for the winter, were joined by sophisticated palaces of iron and glass where plants from across the globe could be grown and displayed at their best.

Ingen steder nævnes det, at mange af de frø og stiklinger, der blev fragtet til Storbritannien på "ardous journeys" blev hjembragt som led i en større kolonial satsning på planter indsamlet i imperiets tjeneste. Ej heller italesættes de mindre glørværdige sider af Storbritanniens "sophisticated palaces of iron and glass" i blandt andet Kew Gardens, der, som tidligere beskrevet, ikke alene blev bygget for at beskytte og opdyrke planter fra alverdens afkroge, men også for at cementere London som imperiets hovedstad – et mikrokosmos, hvor kolonimagtens verdensomspændende aktiviteter kunne beundres af byens bedre borgerskab, på deres søndagsture rundt i parken. Brugen af et uspecificeret "we" giver desuden teksten et særligt element af tilknytning mellem den (britiske) læser og Oxfords botaniske have: Det foregiver en sammenhæng mellem de britiske botanikere, læger, handelsfolk og officerer, der rejste ud for at "opdage" og indsamle smagsprøver fra fjerne egne og den besøgende, der læser skiltet i dag. Men kan alle Oxfords botaniske haves besøgende rummes i dette "we"? Hvad hvis ens familiære rødder snarere stammer fra et af de steder, udsendte fra det Britiske Imperium var med til at "opdage" og underlægge sig? I sit forsøg på at bygge bro mellem tiden før og tiden nu, skaber teksten således et unødigt skel mellem et vi og et de – et os og et dem, en verden herhjemme og en verden derude.

Et andet eksempel på manglende kritisk stillingtagen til hvad jeg i denne artikel har valgt at kalde botanikkens koloniale rødder, er skiltet, der formidler sukkerrørets kulturhistorie: Under overskriften *Fortune maker and enslaver* fortælleres historien om, hvordan sukkerrør er en tropisk græsart, der blev domesticeret i Papua New Guinea for omkring 3.000 år siden og siden "travelled with the Polynesians, and [...] spread with the expansion of Islam into Europe and with Iberian Explorers into the Americas". Teksten anerkender, at historien om sukker er "the history of slavery in South America and the Caribben", men fortsætter med tilføjesen: "Sugar not only killed its producers, it kills its consumers, albeit sweetly and silently with type-2 diabetes". Teksten afsluttes desuden med oplysningen: "Sugar made Britain's fortune, indirectly funding development of ports

such [as] Liverpool ad Bristol”. Her kunne havens kuratorer oplagt have henvist til, hvordan handel med sukker ikke alene var tæt associeret med, men direkte afhængig af det Britiske Imperiums handel med mennesker i den Transatlantiske Slavehandel. Formuleringen ”killed its producers” er desuden en temmelig unuanceret beskrivelse af de umenneskelige forhold, de millioner af mennesker, der mistede livet i forbindelse med de europæiske kolonimagters sukkerproduktion i Caribien, blev udsat for. Den caribiske sukkerproduktion grundlagde ganske rigtigt ”Britain’s fortune” men gjorde det baseret på grov udnyttelse og umenneskelig behandling af de mennesker, der på britiske slaveskibe blev fragtet over Atlanten, solgt som slaver og tvunget til at arbejde i de koloniale sukkerrørsplanter. At klemme denne væsentlige del af det Britiske Imperiums historie ind i samme sætning som oplysningen om, at konsumeringen af sukker afstedkommer dødelige livsstilssygdomme som type-2 diabetes, vidner om den overfladiske behandling af Storbritanniens koloniale fortid og dens nutidige konsekvenser, som havens formidling med skilte som disse bærer præg af.

Tilsvarende har skiltet, der formidler gummitræets kulturhistorie, ingen information om kolonitidens fatale arbejdsvilkår i forbindelse med gummi-produktionen i Amazonas, Belgisk Congo og Storbritanniens sydøstasiatiske kolonier. I stedet nævnes det blot kortfattet, at den botaniske have i Kew “had spread the rubber tree to southeast Asia, which became the world’s main producer” samt, at “The legality of how rubber seeds were obtained has been debated ever since”. Hvor er de ovenfor beskrevne informationer om, hvor central en rolle Kews botaniske have spillede i indsamlingen og videredistributionen af frø og planter i det Britiske Imperiums tjeneste? Som denne artikel viser, er disse historier veldokumenterede, men præsenteres kun overfladisk, hvis overhovedet, for havernes besøgende. Skiltets beskrivelse af gummi som ”a childish novelty”, før det begyndte at blive brugt som industrielt forarbejdet råstof i Europa og Amerika i det nittende århundrede, underkender desuden de kvaliteter Sydamerikas oprindelige befolkning uden tvivl har haft tillagt træet i de mere end 2.500 år, de havde anvendt det, før de første europæere i det syttende århundrede fik kendskab til det.⁷⁵

Det er tankevækkende, at den kulturhistoriske formidling af planter i Oxfords botaniske have ikke i samme udstrækning som formidlingen af genstande i andre museumssamlinger i universitetets Gardens, Libraries, Archives and Museums-netværk tager højde for de koloniale indsamlingers menneskelige konsekvenser. Indsamlingen, navngivningen og redistribueringen af – i dette tilfælde – frø og planter, der blev igangsat af Storbritanniens botaniske haver, i direkte forlængelse af det koloniale magtapparat, er ikke væsentlig forskellig fra den indsamling af andre folks kunstværker og kulturhistoriske genstande, som officerer, missionærer, antropologer og andre udsendte fra Europas tidligere kolonimagter indsamle-

75 Brockway 1978, s. 458; Harris 2015, s. 205.

Illustration 3. Skilt fra University of Oxfords botaniske have med informationer om sukkerrørets kulturhistorie. Foto taget af forfatteren under feltarbejde i University of Oxfords botaniske have i marts 2022.

de og sidenhen præsenterede på såkaldte etnografiske museer rundt om i Europa, ud fra en forestilling om, at andre folks materielle kulturarv kunne udstille europæerne som de højest udviklede på den evolutionære rangstige.

Forskellen er måske blot, at de dekoloniale diskurser, der i disse år vinder mere og mere indpas på museer med kunst og kulturhistoriske genstande, ikke i samme grad har vundet indpas blandt kuratorer og botaniske forskere, der administrerer publikumsformidlingen i de botaniske haver. Givetvis ud fra en forestilling om, at besøgende i botaniske haver ikke i samme grad som besøgende på kunst- og kulturhistoriske museer er interesserede i denne del af planternes historie, men foretrækker en potentielt set mindre konfliktfyldt historie baseret på planternes medicinale og ernærende egenskaber, samt æstetiske kvaliteter. Som Lucile E. Brockway har udtrykt det, opfatter mange botaniske haver som “beautiful green enclaves with rare trees and flowers, with a laboratory where botanists pursue the mysteries of plant cytology, or nowadays, the ecology of the biosphere”.⁷⁶ Men, som andre museale institutioner, er også de botaniske haver produkter af de skiftende tider, de har eksisteret i: De er ikke neutrale institutioner, men (blandt andet) resultater af kolonial udnyttelse og indsamling, der nedprioriterede oprin-

76 Brockway 1978, s. 461.

delig viden om og anvendelse af planter, der – i mange tilfælde – blev indsamlet med det direkte formål at understøtte landvindinger i den koloniale sags tjeneste. Allerede i 1978 beskrev Brockway, hvordan den magtudøvelse Storbritanniens botaniske haver i løbet af det nittende århundrede havde anvendt i kombination med deres videnskabelige ekspertise, medførte ”systemic results that we still wrestle with today”.⁷⁷ I de årtier, der er gået, siden Brockway skrev sin analyse af de britiske botaniske havers koloniale arv, er museer i stigende grad blevet opmærksomme på at synliggøre denne del af deres historie. Men som denne artikel viser, har botaniske haver i Storbritannien fortsat et arbejde foran sig, for at sikre, at deres besøgende ikke alene nyder deres besøg som en uproblematisk ”walk in the park” men at de i tilgift bliver gjort opmærksomme på de koloniale fortællinger, deres plantesamlinger og indretningen af dem også rummer.

Konklusion

Planter er meget andet end deres æstetiske ydre, deres medicinale og ernærende egenskaber. De er desuden resultater af århundreders menneskelig påvirkning, der har forandret dem og deres oprindelige levesteder i en grad, så mange af de planter vi i dag spiser og omgiver os med kan betragtes som mindst lige så kurerede, som de forarbejdede genstande, verdens museer tager vare på. En væsentlig del af planters menneskelige påvirkning er associeret med Europas koloniale erobringer fra slutningen af det sekstende århundrede og frem, der bragte forandringer med sig, der havde vidtrækkende konsekvenser – ikke alene for verdens naturressourcer og udnyttelsen af dem, men også for de mennesker, der levede blandt og af dem. Arter blev forflyttet, opdyrket og fremavlet og naturen blev sat i system. Et system, opfundet af den svenske botaniker Carl Linnaeus, der stadig anvendes den dag i dag. Arter, som var nye for tilrejsende europæere, fik nye latinske navne og blev desuden ofte opkaldt efter den europæiske botaniker eller ”opdagelsesrejsende”, der havde ”fundet” den, fremfor de mennesker, der allerede levede iblandt dem og anvendte dem i deres daglige liv. Som vist med eksemplet *Wollemia nobilis*, opkaldt efter den engelskfødte australier David Noble, er dette stadig en udbredt praksis, på trods af et øget fokus på problematikken blandt botaniske forskere, der i dag i højere grad end tidligere tager hensyn til oprindelige steder, befolkninger og individer, i navngivningen af nyfundne arter.

Som mit feltarbejde i Oxford og Kews botaniske haver illustrerer, er formidlingen af den del af planternes kulturhistorie, der har med kolonitiden at gøre, imidlertid kun overfladisk præsenteret for havernes besøgende. Et større fokus på denne del af planternes kulturelle historie ville understrege, hvor dybe tråde

77 Brockway 1978, s. 461.

kolonitiden trækker til alle afkroge af den museale praksis – ikke alene på de såkaldte etnografiske museer, men også i de levende samlinger, der er at finde i de botaniske haver. Måden hvorpå verden er indrettet den dag i dag er et resultat af tidligere tiders tankemønstre og opfattelser af verden. Som institutioner åbne for offentligheden bør også botaniske haver være med til at sikre sig, at deres formidling ikke ensidigt og ukritisk viderefører koloniale tankemønstre med en selvfølgelighed, der i bedste fald afspejler uopmærksomhed, i værste fald ekskluderende og eurocentrisk vidensformidling, der ukritisk fortsætter den koloniale fejring af Storbritannien, som verdens selvfølgelige epicenter.

Tak

Forfatteren ønsker at takke Carlsbergfondet, der igennem sin generøse fondsstøtte af mit postdoc-projekt om dekoloniale kurateringspraksisser i Storbritannien og Frankrig (CF20-0141) har muliggjort feltarbejdet, der ligger bag denne artikel. En stor tak sendes endvidere til Professor Stephen A. Harris fra University of Oxfords Department of Plant Science, der beredvilligt besvarede mine mange spørgsmål om navngivning af planteeksemplarer og viste mig rundt i University of Oxfords Herbarium. Tak også til Dr Chris Thorogood for at hjælpe mig på rette vej, Dr Nick Leimu-Brown for vores interessante samtaler om botanikkens koloniale rødder og nutidige problemstillinger, samt Professor Morten Kringelbach og Dr Trine Hass for inspirerende ture rundt i Oxford og Kews botaniske haver. En stor tak skal desuden lyde til de omvisere, hvis guidede ture, jeg deltog i som del af mit feltarbejde – for at beskytte deres anonymitet er deres navne udeladt fra artiklen. Endelig sendes en stor tak til Pitt Rivers Museum og Linacre College, for deres generøse gæstfrihed og faglige opbakning under skrivningen af denne artikel, samt til Kulturstudiers redaktion og anonyme fagfællebedømmere for deres konstruktive kommentarer.

Litteratur

- Ariese, Csilla E. og Magdalena Wróblewska 2021. *Practicing Decoloniality in Museums – A Guide with Global Examples*. Amsterdam University Press. DOI: 10.5117/9789463726962.
- Barber, Zaheer 2016. “The Plants of Empire: Botanic Gardens, Colonial Power and Botanical Knowledge” *Journal of Contemporary Asia* 46 (4): 659-679. DOI: 10.1080/00472336.2016.1185796.
- Brockway, Lucile H. 1979. “Science and Colonial Expansion – The Role of the British Royal Botanic Gardens” *American Ethnologist* vol. 6, no. 3, s. 449-465. DOI: 10.1525/ae.1979.6.3.02a00030.

- Cameron, Hector Charles 1952. "Some new light on Sir Joseph Banks"
Proceeding of the Linnean Society of London vol. 163, no. 1, s. 21-26. DOI:
10.1111/j.1095-8312.1952.tb00626.x.
- Edwards, Elizabeth, Chris Gosden og Ruth B. Phillips 2006. *Sensible Objects: Colonialism, Museums and Material Heritage*. Routledge. DOI:
10.5040/9781474215466.
- Ellis, John 1771. *Directions for bringing over seeds and plants, drom the East-Indies and other distant countries in a state of vegetation*. London.
- Frost, Alan 1996. "The antipodean exchange: European horticulture and imperial designs". D.P. Miller og P.H. Reill (red.): *Visions of Empire: Voyages, botany, and representations of nature*. Cambridge University Press, s. 58-79.
- Grove, Richard H. 1995. *Green Imperialism: Colonial expansion, tropical island Edens and the origins of environmentalism, 1600-1860*. Cambridge University Press.
- Harlow, Barbara and Mia Carter (red.) 2003. *Archives of Empire Volume II: The Scramble for Africa*. Duke University Press. DOI: 10.2307/j.ctv1220psq.
- Harris, Stephen A. 2015. *What have plants ever done for us? Western Civilization in Fifty Plants*. Bodleian Library, University of Oxford.
- Harris, Stephen A. 2017a. *Oxford Botanic Garden & Arboretum: A Brief History*. Bodleian Library, University of Oxford i samarbejde med University of Oxford Botanic Garden and Arboretum.
- Harris, Stephen A. 2017b. "Seventeenth-century plant lists and herbarium collections: a case study from the Oxford Physic Garden" *Journal of the History Collections* vol. 30, no. 1, s. 1-14. Oxford University Press. DOI: 10.1093/jhc/fhx015.
- Harris, Stephen A. 2021. *Roots to Seeds: 400 years of Oxford botany*. Bodleian Libray, University of Oxford.
- Hicks, Dan 2020. *The Brutish Museums: The Benin Bronzes, Colonial Violence and Cultural Restitution*. Pluto Press. DOI: 10.2307/j.ctv18msmcr.
- Hoogte. Arjo R. van der og Toine Pieters 2014. "Science in the service of colonial agro-intrustrialism: The case of cinchona cultivation in the Dutch and British East Indies, 1852-1900" *Studies in History and Philosophy of Botanical and Biomedical Sciences* 47, s. 12-22. DOI: 10.1016/j.shpsc.2014.05.019.
- Jackson, Joe 2009. *The Thief at the End of the World: Rubber, Empire and the Obsessions of Henry Wickham*. Duckworth.
- Janes, Robert R. og Richard Sandell 2019. *Museum Activism*. Routledge.
- Kuprechts, Karolina 2014. *Indigenous Peoples' Cultural Property Claims: Repatriation and Beyond*. Springer. DOI: 10.1007/978-3-319-01655-9.

- Laely, Thomas, Marc Meyer og Raphael Schwere (red.) 2018. *Museum Cooperation between Africa and Europe: A New Field for Museum Studies*. Transcript Verlag. DOI: [10.1515/9783839443811](https://doi.org/10.1515/9783839443811).
- Louis, W.M. Roger 1999. "Introduction": Judith Brown og W.M. Roger Louis (red.): *The Oxford History of the British Empire: Volume IV: The Twentieth Century*. Oxford University Press, s. 1-46. DOI: [10.1093/acprof:oso/9780198205647.003.0001](https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198205647.003.0001)
- Mackay, D. 1996. "Agents of empire: the Banksian collectors and evaluation of new lands". D.P. Miller og P.H. Reill (red.): *Visions of Empire: Voyages, botany, and representations of nature*. Cambridge University Press, s. 38-57.
- Miller, David P. 1996. "Introduction". David P. Miller og Peter H. Reill (red.): *Visions of Empire: Voyages, botany, and representations of nature*. Cambridge University Press, s. 1-20.
- Mosyakin, Sergei L. 2022. "If 'Rhodes-' must fall, who shall fall next?" *Taxon* vol. 71, no. 2, s. 249-255. DOI: [10.1002/tax.12659](https://doi.org/10.1002/tax.12659)
- Nielsen, Vibe 2019. *Demanding Recognition – Curatorial Challenges in the Exhibition of Art from South Africa*. Ph.d. afhandling, Københavns Universitets Institut for Antropologi.
- Nielsen, Vibe 2022 (undervejs). "What's in a name? Gentænkning af genstandstekster på Pitt Rivers Museum" *Jordens Folk*.
- Nielsen, Vibe 2022. "How to Practice Decoloniality in Museums: A review of *Practicing Decoloniality in Museums – A Guide with Global Examples* by Csilla E. Ariese and Magdalena Wróblewska (2021)" *Museum Worlds*. Berghahn Books.
- Novillo-Corvalán, Patricia 2017. "Empire and Commerce in Latin America: Historicizing Woolf's *The Voyage Out*" *Woolf Studies Annual* vol. 23, s. 33-62.
- Parker, Lynn og Kiri Ross-Jones 2013. *The Story of Kew Gardens in Photographs*. Arcturus.
- Schiebinger, Londa 2009. *Plants and Empire: Colonial Biospecting in the Atlantic World*. Harvard University Press. DOI: [10.2307/j.ctvk12qdh](https://doi.org/10.2307/j.ctvk12qdh).
- Schiebinger, Londa og Claudia Swan 2005. "Introduction". Londa Schiebinger og Claudia Swan (red.): *Colonial Botany: Science, Commerce, and Politics in the Early Modern World*. University of Pennsylvania Press, s. 1-18.
- Smith, Gideon F. og Estrela Figueiredo, 2022. "'Rhodes-' must fall: Some of the consequences of colonialism for botany and plant nomenclature" *Taxon* vol. 71, no. 1, s. 1-5. DOI: [10.1002/tax.12598](https://doi.org/10.1002/tax.12598)
- Taçon, Paul S.C., M. Kelleher, W. Brennan, S. Hooper og D. Pross 2006. "Wollem Petroglyphs, N.S.W., Australia: An Unusual Assemblage with Rare Motifs" *Rock Art Research* vol. 23, no. 2, s. 227-238.

- Teltscher, Kate 2020. *Palace of Palms – Tropical Dreams and the Making of Kew*. Picador.
- Thorogood, Chris og Simon Hiscock 2019. *Oxford Botanic Garden: A Guide*. Bodleian Library, University of Oxford i samarbejde med University of Oxford Botanic Garden and Arboretum.
- Tully, John 2009. “A Victorian Ecological Disaster: Imperialism, the Telegraph, and Gutta-Percha” *Journal of World History* vol. 20, no. 4, s. 559-579. DOI: 10.1353/jwh.0.0088.
- Voeks, Robert og Charlotte Greene 2018. “God’s Healing Leaves: The Colonial Quest for Medicinal Plants in the Torrid Zone” *Geographic Review* vol. 108, no. 4, s. 545-565. DOI: 10.1111/gere.12291.
- Walker, George 2016. ”’So Much to Do’: Oxford and the Wills of Cecil Rhodes” *The Journal of Imperial and Commonwealth History* vol. 44, no. 4, s. 697-716. DOI: 10.1080/03086534.2016.1211295.

English Summary

The Colonial Roots of Botany – How British Botanic Gardens Communicate the Imperial Legacies of their Plant Collections to the Public

Like the Royal Botanic Gardens in Kew outside London, founded in 1759, the botanic garden in Oxford from 1621 has a long history that pre-dates the time during which the British Empire was the largest the world has ever seen. Despite their age, and the fact that the colonial era significantly transformed the specific organisational forms and roles of both gardens, their imperial legacies may not be immediately visible to their visitors. However, as this article demonstrates, both botanical gardens have deep roots in European colonialism – a legacy that nevertheless is only superficially communicated to the visiting public. Furthermore, Eurocentric naming traditions that celebrates “discoveries” made by white explorers are still part of the botanic practice although researchers in the field have become more aware about the importance of honouring indigenous places and people in their name-giving of new-found species. This article argues that botanic gardens, like other museum institutions open to the public, ought to be more aware of how they communicate the imperial legacies of their collections to their visitors. As it is now, the communication provided in both botanical gardens, through signs presenting the cultural history of selected plants and guided tours, partly reproduces excluding and Eurocentric celebrations of London and Oxford as the obvious epicentres of the world.

Signe Brieghel, Nathalia Brichet, Kari Eriksson, Camilla Nielsen, Liza Rosenbaum Nielsen, Katy Overstreet & Frida Hastrup

Signe Brieghel er Ph.d. i etnologi og Postdoc ved Centre for Sustainable Futures ved Saxo-Instituttet på Københavns Universitet. Hun forsker i grøn omstilling inden for danske kvægbrug, med særligt fokus på, hvad landbrugs- og miljøpolitik kan betyde for levedygtigheden af landskaber og arter.

Nathalia Brichet er Ph.d. i antropologi fra Københavns Universitet. Hun er lektor i miljøantropologi på Institut for Veterinær og Husdyrvidenskab på Københavns Universitet, hvor hun fokuserer på grøn omstilling inden for danske kvægbrug. Endvidere indsamler og kuraterer hun en udstilling om produktionsdyr og husdyrvidenskab på godt og ondt, nu og da.

Kari Bækgaard Eriksson er MA i Animal Science og Ph.d.-stipendiat ved Sektion for Dyrevelfærd og Sygdomsbekæmpelse på Institut for Veterinær- og Husdyrvidenskab ved Københavns Universitet. Hendes forskningsområder er systemanalyse og bæredygtighed, særligt i relationer mellem dyr, mennesker og natur i animalske produktionssystemer.

Camilla Kirketerp Nielsen er dyrlæge og Ph.d. fra Det Sundhedsvidenskabelige Fakultet på Københavns Universitet. Hun er ansat som Postdoc ved Centre for Sustainable Futures på Saxo-Instituttet. Hendes primære forskningsinteresser er professionsuddannelse, curriculumudvikling, professionsidentitet og grøn omstilling i uddannelse, med særligt fokus på de landbrugsrelaterede uddannelser.

Liza Rosenbaum Nielsen er professor i veterinær præventiv medicin ved Det Sundhedsvidenskabelige Fakultet, Københavns Universitet. Hun er veterinær epidemiolog med langvarig erfaring med kvægsundhedsforskning samt uddannelse og evaluering inden for One Health.

Hun arbejder desuden med systemiske tilgange til at gentænke integrationen af husdyr i bæredygtige fødevareproduktionssystemer.

Katy Overstreet er PhD. i antropologi fra University of California Santa Cruz og Aarhus Universitet. Hun er adjunkt i miljøhumaniora ved Centre for Sustainable Futures ved Saxo-Instituttet på Københavns Universitet, hvor hun forsker i relationer mellem mennesker og dyr, fødevareproduktion og landbrugslandskaber.

Frida Hastrup er lektor i etnologi ved Saxo-Instituttet på Københavns Universitet. Hun er leder af forskningscentret Centre for Sustainable Futures og af projektet Cattle Crossroads. Researching Danish Livestock Production for the Future.

Keywords: malkekvægbrug, græs, planetære grænser, produktionslandskaber, grøn omstilling.

NYE KØER PÅ GAMMELT GRÆS

Foder, stofskifte og planetære grænser i dansk malkekvægbrug

Med afsæt i feltarbejde på græsbaseerede danske malkekvægbrug undersøger denne artikel relationer mellem køer og græs. Nedslag i græssets rolle i skiftende produktionslandskaber fra etableringen af det moderne husdyrbrug til nu viser, hvordan drømme om høj mælkeydelse og rationel fodring har bidraget til at reducere koens foder til et proteinregnskab, med store klima- og miljømæssige konsekvenser til følge. Ved at tilgå græsset som 'gammelt' i betydningen historisk situeret og lokalt, argumenterer artiklen for, at græs ikke blot indeholder næringsstoffer, men også muligheden for at skabe et landbrug med jordforbindelse, hvor produktionen nødvendigvis må lade sig begrænse af landskabets bæreevne.

Græssende køer og (in)effektive mælkeproducenter

Torsten bøjer sig ned mod græsset og lader hånden rode lidt rundt i det grønne underlag. ”Der er en god blanding her nu, synes jeg, en del kløver og lidt urter og lidt forskelligt. Ikke for mange tidsler. Dem kan køerne ikke så godt lide, og de har det med at overtage, hvis de får lov”, siger han og tilføjer, at ”det skifter lidt år for år, hvad der kommer op”. Torstens gård i Himmerland råder over i alt 408 hektar blandet landbrugsjord, skov og eng. Af de 260 hektar, som er under plov, dyrkes 110 hektar med græs til malkekvæg og stude, hvis gødning omvendt bidrager til at understøtte den planteavl, som optager yderligere 150 hektar af gårdens jorde. Om sommeren græsser kreaturerne ude, mens de om vinteren lever af konserveret græs i form af ensilage, som græs- og høslæt på marker og enge i årets løb har gjort mulig. Derfor udgøres en helt central del af Torstens produktion også af de cirka 100 hektar engjorde, som ikke kommer under plov, men kun bruges til afgræsning af kreaturer. På gården foregår således et kontinuerligt mad- og foderregnestykke, hvor enhver jordlod – dyrket mark eller afgræsset eng – indregnes i systemet.

På et markstykke til venstre for os står de cirka 120 malkekøer, som den omskiftelige græsblanding og siden ensilagen er tiltænkt. Køerne skiftevis græsser og kigger nysgerrigt på os; en gruppe forskere fra Københavns Universitet, som netop er på feltbesøg for at undersøge sammenhænge mellem malkekøer, græs, mennesker, mælk og de landskaber, vi på godt og ondt deler. Vores forskningsprojekt handler om muligheder og barrierer for grøn omstilling af malkekvægbruget i Danmark. I den forbindelse samarbejder vi gennem feltarbejde med en håndfuld mælkeproducenter, der på forskellig vis udfordrer logikken i den intensive og optimerede stordriftsproduktion, der ellers gør såvel politikere som landbrugets branche-talsmænd i stand til at sige, at den danske husdyrproduktion er verdens mest klimaeffektive (Hastrup, Bricet og Nielsen 2022). Samarbejdsgårdene er altså udvalgt, fordi de opererer ud fra andre parametre end et enstrenget og teknologiseret forhold mellem input og output; effektivitet i konversionen af foder til mælk er ikke det altoverskyggende kriterium for produktionen på disse gårde. Forskningsprojektet undersøger dermed alternativer til det, der af landbruget selv fremhæves som Danmarks afgørende konkurrencefordel: at husdyrproduktionen her til lands er *relativt* mere klimamæssigt bæredygtig end produktioner andre steder. Grunden til, at det er nødvendigt at undersøge disse alternativer og dermed udfordre grundfortællingen om det suverænt klimaeffektive danske landbrug er, at den teknologioptimisme, det konventionelle optimerede husdyrbrug hviler på, ganske enkelt har vist sig utilstrækkeligt underbygget. Ikke alene er det endnu ikke anskueliggjort, at Klimarådet 2022; den er også brolagt med uvished om utilsigtede konsekvenser af et intensivt, teknologisk optimeret storskala-landbrug, hvoraf

zoonotiske sygdomme måske er den mest synlige (jf. Tsing et al. 2020). I stedet for fortællingen om den relative og konkurrencefordelagtige bæredygtighed er vi derfor inspirerede af et princip fra Earth Systems Science om *absolut* bæredygtighed, der udstikker finitte planetære grænser for enhver ressourcepraksis, som altså i sig selv skal være bæredygtig og ikke blot bedre end lignende praksisser andre steder eller til andre tider (Steffen et al. 2015). Dette kaster et andet lys på spørgsmål om, hvad effektivitet betyder, hvilken jord vi har til rådighed, og hvad køer overhovedet skal i det danske produktionslandskab. Ved at undersøge noget så jordnært som græs og den kulturhistorie, denne vækst er en del af, behandler vi i det følgende disse spørgsmål.

Gammelt og nyt: kulturhistorisk græs

Drøvtygning – køernes måde at spise og fordøje på – er som metabolisk proces kendetegnet ved at være både langsommelig og pladskrævende (Hvelplund & Nørgaard 2003, Overstreet 2018). Gårdejer Torsten forklarer, at køerne bliver flyttet over på et nyt eng- eller markstykke, hvor græsset endnu er langt og friskt, når de har afgræsset ét område. Således bevæger køerne sig rundt i landskabet en græsmark ad gangen, alt imens Torsten holder øje med græssets forfatning og køernes ageren. Som supplement til køerne og deres mælkeproduktion har Torsten blandt andet kartofler i omdrift på en del af sine jorde. ”Det er godt for jorden og der er god økonomi i det faktisk”, fortæller han. Hvert år – og hver dag – bruger Torsten og hans ansatte således tid og energi på at rotere og flytte rundt på blandt andet græssende køer og læggekartofler, for ikke at nævne de adskillige meter trådhegn, som praktisk holder dyrefoder og menneskeføde adskilt fra hinanden. Hensigten er at få gårdens økonomi til at stemme overens med kapaciteten af de jorde, bedriften råder over. Græsset omkring os er nemlig køernes eneste foderkilde. Filosofien bag Torstens produktion er, som han selv beskriver den, at: ”køer skal spise den mad, mennesker ikke selv kan spise. Ikke alt muligt andet”. Således udgør gårdens græsmarker og enge og den blanding af græs, urter, kløver, tidsler og andre planter, der vokser på dem, et konkret økologisk råderum, som bestemmer det antal køer, der er plads til i gårdens mælkeproduktion. Antallet af græssende køer må for Torsten med andre ord ikke overstige græssets ydeevne som foderkilde. Det er dette råderum, Torsten blandt andet forsøger at navigere i ved at lade kartoffelavl til mennesker og den øgede indtjening, dette medfører, supplere de marker og enge, der bærer græs til hans køer.

Mens det kan lyde oplagt, at græsset er køernes eneste foderkilde, er produktionssystemer som Torstens faktisk langt fra udbredte i den nuværende danske mælkeproduktion. Med udgangspunkt i græsmarker som dem, der findes på gården i Himmerland, undersøger vi her relationer – der overses eller fremhæves

– mellem drøvtyggende køer og græs. Disse relationer udgør en kulturhistorisk linse, gennem hvilken vi analyserer udformningen af produktionslandskaber, der i dag både sikrer mælkeproduktion i Danmark og giver massive klima- og miljømæssige udfordringer. For selvom græssende køer som dansk kulturhistorisk figur nærmest er en trivialitet afbildet på utallige sofastykker, peger en tæt læsning af sammenhænge mellem græs og køer langt hinsides trivielle forbindelser. Ifølge SEGES, landbrugets egen videns- og udviklingsorganisation, indgår frisk græs i dag kun i foderrationen hos knap 10 procent af de konventionelle mælkeproducenter, der udgør langt størstedelen af de danske malkekvægbrug (tal fremlagt i Strudsholm 2022). Dette skyldes ikke mindst, at moderne industrielle malkekøer – fx de 120 eksemplarer af Sortbroget Dansk Malke race, der går på Torstens marker – er avlet gennem snart halvandet århundrede til at yde den maksimale mængde mælk per laktation. En sådan effektiv mælkeproduktion har vist sig at kræve særligt tilrettelagt og hurtigt optageligt kraftfoder, hvorfor den langsomme og omskiftelige græsning i løbet af det 19. og 20. århundrede gradvist har vejet pladsen for fodring med mere kontrollerbart energi- og proteinholdig majs, korn og soja, som til gengæld indtages indenfor i lukkede staldsystemer. Denne udvikling har blandt andet bidraget til, at 80 procent af det samlede danske landbrugslandskab, i tillæg til et areal på størrelse med Sjælland, Falster og Bornholm tilsammen, som den danske landbrugsindustri beslaglægger i Sydamerika, bruges til at producere foder til husdyr (Bosselmann & Gylling 2012, se også Reenberg & Fenger 2011). For blandt andet at modvirke de krisetilstande, denne omsiggribende brug af landjord verden over har medført for biodiversitet, klima, vandmiljøer og meget andet, har den Europæiske Kommission for nyligt lanceret en reform af EU's såkaldte CAP (Common Agricultural Policy), blandt andet via en række biostøtteordninger – såkaldte *eco schemes* – som fra 2023 skal øge det industrielle landbrugs incitament til en mere bæredygtig forvaltning af jorden. I det danske kvægbrug er især biostøtteordningen om ”miljø- og klimavenligt græs”, som skal øge kvægbrugernes motivation til at lade deres jorde braklægge med græs, frem for hovedsageligt at dyrke foderafgrøder på dem, imidlertid blevet mødt med kritik. Om ordningen skriver Landbrugsstyrelsen: ”Formålet med miljø- og klimavenligt græs er at udsætte pløjning af græsarealer til gavn for både miljø og klima på det enkelte areal ved at øge kulstofopbygningen, mindske kvælstofudvaskning, forbedre jordens frugtbarhed og øge biodiversiteten i jordbundsfaunaen.” (Landbrugsstyrelsen 2022). Disse ædle hensigter uagtet, kunne man i det industrielle nyhedsmedie Landbrugsavisen for nyligt læse, at den pågældende biostøtteordning ifølge interesseorganisationen Landbrug & Fødevarer rammer mælkeproducenterne særligt skævt, idet ”de dygtigste og mest effektive får meget begrænset eller ingen gavn af bioordningen. For de effektive producenter giver det slet ikke mening at lade markerne ligge længere.” (Landbrugsavisen 2022,1). Mere konkret favoriserer ordningen det, forfatterne fra Landbrugsavisen

kalder "gammelt græs" (s.1); altså græsmarker og -enge som dem, vi har beskrevet ovenfor, som ikke pløjes, og som derfor henligger med mere eller mindre tilfældige plantedele, inklusive ukrudt. Effektivitet associeres i Landbrugsavisen altså med pløjningens evne til at opnå det, der af kvægbrugerne selv ofte kaldes for "en ren mark"; navnlig en mark, som via mekanisk og ofte også kemisk kultivering er blevet nulstillet, og som derfor kan forventes at give et større produktionsmæssigt afkast i den følgende vækstsæson, end hvis kvægbrugerne blot lod græsset gro. Selvom "gammelt græs" biologisk set øger både kulstoflagring og frugtbarhed i jorden, er det, når formålet er at sikre foder til malkekøer, altså at betragte som ineffektivt at "lade markerne ligge". Således er den type fodergræs, som de mest effektive mælkeproducenter finder attraktiv, heller ikke bare "græs" i bred forstand. Det er derimod mere specifikt græsprotein, hvilket er den nye darling i det industrielle foderregnestykke, idet en effektiv ernæringsprofil og et forbedret klimaaftryk gør det muligt at reducere i produktionen og importen af majs, korn og soja uden at gå på kompromis med mælkeydelsen. Ifølge en industriel parole, som Landbrugsavisen gengiver, spiser højtydende malkekøer – hvad vi i artiklen betegner "nye køer" – simpelthen ikke gammelt græs. Af hensyn til ønsket om en stadigt stigende mælkeydelse spiser de græsprotein – og ikke nødvendigvis direkte fra marken.

Ideerne om nye køer og gammelt græs peger os således i retning af en række væsentlige spændinger i det danske malkekvægbrug, der ofte bliver fremhævet som et af de vigtigste indsatsområder for den igangværende grønne omstilling i Danmark (Hastrup, Brichet og Nielsen 2022). Industrielle forestillinger om nyt og gammelt besværliggør, som vi vil vise, ganske enkelt mødet mellem ko og græs, således at alternative systemer som Torstens nemt ender med en tung bevisbyrde. Det er så at sige op til dem at retfærdiggøre køer på opløjede græsmarker, ud fra en for systemerne selv fremmed logik om effektivt og kontrolleret foderoptag. Desuden er disse tidslige markører i sig selv et argument for en kulturhistorisk tilgang, fordi de kalder på spørgsmål om, hvordan vi er kommet dertil, at køer og græs ikke nødvendigvis passer sammen længere. Med andre ord diskuterer vi i det følgende nogle nedslag i den udvikling af det danske kvægbrug, der har betydet, at mælkeydelsen dikterer køers foder i stedet for, at det til rådighed stående græsareal omvendt bestemmer græssernes mælkeydelse.

Cirkelslutninger:

Græsprotein, investeringer og landbrug uden jordforbindelse

På årets Økologi-kongres for økologiske landbrugere i en landsby lidt uden for Vejle tænder en mandlig SEGES-konsulent for sin powerpoint-præsentation. Et fyldt lokale af fagfolk og kolleger fra industrien ser op på det første slide, der viser

titelteksten ”To tons økologisk protein pr. hektar fra græsmarken”. I det næste kvarter fremlægger konsulenten et regnestykke, som i runde tal viser antallet af hektar, de økologiske malkekvægbønder skal påregne at pløje og dernæst beså med græs i den kommende sæson, samt hvor mange slæt – altså høst af biomassen – de skal gå efter. Formålet er dels at finde en strategi til at imødekomme det lovkrav, som fra 2023 kræver importeret soja udfaset af alle økologiske bedrifter, dels at gøre dette uden negative udslag i mælkeydelsen, fortæller konsulenten. ”Lokalt produceret græsprotein er p.t. branchens vigtigste investering”, fortsætter han. Konsulenten forklarer så, hvordan processen med at producere græs til malkekvæg forløber: ud over at lave græsensilage, hvor man altså pakker høstet græs ind i lufttæt plastic, så det ikke rådner, er såkaldte grønne bioraffinaderier nemlig begyndt at forarbejde proteinerne i græsset, som kan udvindes af saften fra græsbladene. Dette er en omstændelig men effektiv proces, forklarer han, som i grove træk indebærer, at en særlig græshøster i første omgang nænsomt høster græsset, så det ikke knuses i marken. Derefter køres græsset til en fabrik, hvor det findeles i en mølle og mases under tryk i en stor skruepresse, så saften klemmes ud gennem plader i pressens sider. Derpå filtreres saften og varmes op, så proteinet koagulerer, hvorefter proteingrynene centrifugeres. Resultatet af alle disse forarbejdningsled er til sidst et kraftigt grønt proteinkoncentrat, som sidenhen tørres, så det er holdbart og kan blandes i foderblandinger til dyrene. I første omgang er målgruppen én-mavede grise og fjerkræ, der har brug for protein, men som ikke selv kan nedbryde græs og udvinde det. Men også en ’fiber pulp’ bliver tilbage, som kan gives til køer, hvis maver er skabt til at nedbryde de plantefibre, der stadig er i græsproduktet efter dets tur gennem raffinaderiet. Disse ’grønne bioraffinaderier’ bliver set som et økonomisk og klimamæssigt guldæg, fordi de kan muliggøre lokalt produceret protein til den animalske produktion, sådan at importen af soja kan mindskes. Det sigende er her, at det er protein, der er den vigtige valuta, ikke hvad dette eventuelt kommer fra. Som et af landbrugets fagblade nøgternt udtrykker det: *”græs er interessant som proteinkilde, da det er billigt i forhold til det protein, man køber som tilskudsfoder. Kan man få mere råprotein i græsset, vil det altså betyde, at man vil kunne spare på proteinfoderet og dermed erstatte det med noget billigere energifoder eller helt spare det indkøbte foder”* (Bovi 2022,32)

Desuden fremhæves det, at bioraffinering som system er cirkulært, sådan at overskudsprodukter som fx de tilbageværende plantefibre kan udnyttes til kvægfoder eller bruges i biogasanlæg. Mens det kan forekomme uskyldigt at understrege det cirkulære i raffinaderierne, er det værd at bemærke den særlige præmis, raffinaderierne implicerer. At lancere græs som et råstof i et teknologisk og cirkulært system, hvor produkterne er foder til grise og køer og mere brændstof til selvsamme system, muliggør en udviskning af diskussionen om, hvorfor der overhovedet er brug for så meget protein i det hele taget. Med andre ord, der

bliver ikke spurgt til det rimelige i, at de danske grise, der oprindeligt levede af rester fra husholdet herunder valle fra osteproduktion, er vokset til en bestand på ca. 14 millioner dyr. Denne logik står uantastet, ligesom fortællingen om, at køerne får de plantefibre, der er tilbage i det forarbejdede græs, ikke mødes med et spørgsmål om, hvorvidt kvæget hellere selv bare skulle hente maden på marken. Det cirkulære system indikerer således en afkobling af råstoffer herunder græs fra dets jordforbindelse. I stedet udpeges et nyt forretningsområde – det 'nye græs', der fx gør biostøtteordningen nævnt ovenfor upopulær. Om udviklingsarbejdet af grøn bioraffinering skriver SEGES: "Udviklingsarbejdet tager afsæt i at sikre, at produkterne kan produceres på en kost-effektiv måde, som kan konkurrere med eksisterende produkter samtidig med at produktionen kan afregnes til en pris, som gør græsproduktion til et reelt økonomisk aktiv som landbrugsafgrøde" (SEGES 2022). Græs, må vi forstå, er ikke interessant som en gammelt urørt forekomst, som man kan få EU-støtte til at lade ligge, men som en mulig attraktiv afgrøde, som skal pløjes og gødes på konventionel vis. I et whitepaper om bioraffinering skriver SEGES videre: "I SEGES arbejder vi målrettet på at gøre bioraffinering til et nyt forretningsområde for landmænd. Konkret er der igangsat en række aktiviteter, der skal sørge for at bringe bioraffinering ud af højtflyvende akademiske tidsskrifter og ned på jorden – ned på de danske marker helt bogstaveligt". (SEGES whitepaper). Der er ingen ironi at spore i visionen om, at bioraffinering er midlet til at gøre det danske landbrug jordbundet. På den Øko-kongres, vi beskrev tidligere i dette afsnit, møder vi efter oplægget om græsprotein tilfældigvis førnævnte Torsten i lobbyområdet. Han har hørt oplægget, viser det sig. Han kunne dog ikke bruge den pågældende viden til så meget, fortæller han, og udtrykker en grundlæggende skepsis over for oplæggets præmis: "jeg synes det var at gøre det unødvendigt besværligt", siger han og ryster lidt på hovedet, "hvorfor ikke bare lukke køerne ud? Så slipper man for alt det?"

Mælkeydelse på ujævn grund: helheder og stofskifter på Sjælland

Begejstringen er tydelig. "Så I det? De lægger sig simpelthen så hurtigt ned, når de har spist. De bliver hurtigt mætte og går over til at hvile og tygge drøv. Det er jo smukt! Det giver bare mening". Nogenlunde sådan formulerede landmanden Michel sig på vores rundtur på græsningsarealerne nær Holbæk, hvor han har ca. 40 køer gående. Mens vi har fulgt med, har han og en medhjælper gennet køer og rullet hegn ud, så den rød-brune flok overvejende af racen jersey kan få en ny græsgang. Ved at flytte dyrene rundt mellem forskellige små og til lejligheden indhegnede områder af græsmarkerne driver han sin malkekvægsproduktion efter princippet om holistisk afgræsning. Dette kan defineres på flere måder, men

det centrale er, at køerne flyttes dagligt eller næsten dagligt, sådan at hele dyreflokken afgræsser et lille areal med frisk græs over kort tid, hvorefter arealet får lov at hvile i tre til seks uger eller endda mere, afhængigt af tiden på vækstsæsonen. Ifølge systemet er fordelene ved holistisk afgræsning, at køerne undgår at bide græsset i bund, men blot tager de mest næringsrige bidder, samtidig med at de nedtrampler andet græs og lader endnu andet stå urørt. Resultatet er en ujævnt afgræsset mark, hvor nye skud i hviletiden får lov at udvikle sig, mens tilbageværende lange græsstrå holder fotosyntesen maksimalt i gang. Det lange og det nedtrampede græs bidrager desuden til at lagre kulstof i jorden, ligesom græsmarkerne heller ikke pløjes, hvilket ydermere betyder, at det lagrede kulstof i jorden ikke frigives til atmosfæren igen. Fortalere for systemet nævner derudover, at systemet øger biodiversiteten, ligesom forekomsten af parasitter hos køerne begrænses, fordi der går lang tid mellem hver gang, køerne besøger det enkelte stykke græs (se fx Nordborg 2016). Endelig nævnes lave omkostninger, fordi landmanden ikke skal købe foder, har lavere udgifter til staldbygninger og ikke skal bruge maskiner til pløjning (jf. Økologisk Landsforening). Med disse fordele i mente, kan det måske undre, at så få kvægbrugere producerer efter dette eller lignende alternative system. Det afgørende forbehold overfor holistisk afgræsning (i de forskellige versioner) er, at mælkeydelsen er svingende og generelt lavere end tilfældet er i mere konventionelle systemer. Det, som interesserer os her, er, at når en relativt lavere mælkeydelse bliver et problem, så er det ud fra en beregning af – og erfaring med – hvad køer *kan* yde under forhold, der har netop mælkeydelsen som det helt centrale kriterium. Sagt på en anden måde: skepsis over for systemer som holistisk afgræsning kan formuleres som en mangelfuld performance, fordi systemet indregner flere parametre end blot forholdet mellem foderinput og mælkeoutput.

Netop høj mælkeydelse er i nyere tid blevet en figur på den danske konventionelle mælkeindustri eksistensberettigelse, ligesom drømme om fremtiden ofte knyttes til en fortsat optimering af køernes ydeevne. Siden 1990 er mælkeproduktionen således steget med 20 procent, vel at mærke samtidig med, at antallet af malkekøer er faldet med 25 procent (Landbrugsavisen 2022); en bedrift som direktøren for kvægsektoren i Landbrug & Fødevarer fremhævede som industriens ubetingede stolthed, da hun i maj 2022 bød knap 1500 deltagere velkommen ved årets Kvægekongres i Herning kongrescenter. Det på én gang snævre og altoverskyggende fokus på mælkeydelse tegner en mælkeindustri, som historisk er gået langt for at holde koen til det fodertrug, der sammen med blandt andet avlsprogrammer og optimeret ”management” af dyreflokken muliggør nutidens intensiverede driftsform – en driftsform, der generelt betragter græsmarkerne på Michels gård som værende *for* ujævne, både i bogstavelig og overført betydning, til at understøtte den mælkeydelse, som for langt de fleste mælkebønder er det afgørende konkurrenceparameter.

At en græsmark ikke betragtes som tilstrækkeligt fodergrundlag for en malkeko siger noget vigtigt om foderets rolle i det kvægbrug, vi har optimeret os til i Danmark i løbet af de seneste generationer: udgangspunktet for at vælge og styre produktionssystemerne er tilsyneladende, hvilket udbytte man vil have koen til at levere, og som foderet derfor må indrettes efter. Ikke hvad der kan blive til overs til mennesker, når koen spiser det foder, den kan hente på marken, og som dens evolution gennem årtusinder har gjort netop den i stand til at omsætte. Vores pointe er her, at det er blevet sædvane at indrette foder efter forventet og ønsket resultat, i stedet for omvendt at høste det overskud, der eventuelt måtte være, når en græsser som koen faktisk spiser græs. Dette forhold ses i den enkelte kos stofskifte; de landmænd, vi arbejder med, har alle nævnt, at de er nervøse for, om de racer, der er fremavlet til mælkeproduktion i Danmark overhovedet kan få næring nok ved afgræsning. Michel, som vi mødte ovenfor, nærmer sig emnet lidt forsigtigt. ”Jeg er lidt i tvivl, om de har huld nok. Jeg ved ikke...er de måske lidt for tynde?” Overvejelserne, mest henvendt til vores projektgruppes dyrlæger, viser denne lille tvivl om, hvorvidt de ’nye’ danske køer overhovedet kan leve af græs. Af alle bekymringer er denne måske den mest uventede for os: hvordan kan det overhovedet være blevet et problem for en græsser at få tilstrækkelig næring gennem græsning – hvis de i øvrigt er forskånet for tørke, sygdom, eller andre begivenheder?

Hensigtsmæssig fodring: billigt korn, nul-græsning og kraftfoderholdig biologi

Ét svar på ovenstående spørgsmål kan findes i det forhold, at langt størstedelen af nutidens danske malkekøer ikke hovedsageligt er at betegne som græssere, i den forstand at de ikke længere primært opholder sig – æder, tygger drøv, hviler – uden for på marken. 1800-tallets trinvis industrielle specialisering, som i takt med svingende økonomiers op- og nedture kom til at ændre dansk landbrug – i første omgang til kornavl, og efter tabet af kornmarkedet til USA og Rusland i 1870’erne, til produktionen af smør og bacon – markerede også kreaturerne trinvis exit fra de overdrev, enge og fælleder, som kendetegnede landskabet på fællesskabets tid (Skrubbeltrang 1953, Fritzboeger 1998). Hvor blandt andet overgangen fra trevangsbrug til kobbelt- og vekselbrug gjorde det rentabelt at inddrage fælles græsningsarealer til kornavl, blev det billige korn sidenhen rentabelt at bruge som foder til kreaturerne (Bjørn 2018, Kærgaard 2014, Søndergaard 2004). Både køer og grise havde i stigende grad brug for effektivt foder, hvis andelsbevægelsens teknologiske og økonomiske infrastrukturer i form af forarbejdning og eksport skulle udnyttes optimalt (se også Anneberg & Bubandt 2017). Kornsalgsperiodens krak og tidens stigende fokus på foderafgrøder som majs og roer efter

Holstensk forbillede blev dermed også en figur på et helt centralt brændstof for det blomstrende mejeribrug: kraftfoder.

Landbrugslæreren Hans Appel bemærker følgende i 1918 i sin tidsbetragtning af dansk mejeribrugs udvikling, at en skelsættende forandring omkring det specialiserede malkekvæg – hvis nytte som produktionsdyr ved århundredets start endnu besad en vis nyhedsværdi¹ – var, at kvægbønderne omsider var kommet i gang med ”en hensigtsmæssig fodring” (Appel 1918,275). Formålet havde været at modvirke de sæsonmæssige udsving i mælkeydelsen, som blandt andet kom af den svingende foderkvalitet på marken, fordi, som Appel formulerede det: ”Den danske sommer er jo kun kort. Græsset slår knapt til i halvdelen af en kos malkeperiode” (Ibid.). Forstander og kvægbrugskyndig Niels Bredkjær bemærkede omkring 1930, godt et årti senere, at det industrielle fokus på forholdet mellem foderinput og mælkeydelse havde medført et nyt blik på koen, da han skrev at: ”I vore dage betragtes koen i virkeligheden nærmest som en ”maskine” med det formål at omdanne foderet til den størst mulige mængde mælk med det højest mulige indhold af fedt (smør)” (citeret i Andersen 1995,41).

Historien om det moderne danske malkekvæg- og mejeribrug er altså i høj grad også historien om græsningens historiske kollaps som malkekoens primære fodring. Skulle man være i tvivl om, hvorvidt denne udvikling forblev dominerende, kan man blandt andet i Hans Klosters bredt refererede bog om ”Mælkestrømmens historie og kvalitet” (Kloster 1980) læse, at forekomsten af nye staldsystemer til at understøtte den intensiverede mælkeproduktion blandt andet i midten af 1900-tallet førte til et system, der meget sigende kom til at hedde ”nul-græsning” (Kloster 1980,79). Her stod malkekvæget på stald hele året rundt, i tæt afstand til foderbord og sengebås. En ordning som sidenhen er blevet normen (se også Munksgaard & Søndergaard 2006).

Tilbage hos landmanden Michel ved Holbæk er usikkerheden om, hvorvidt græsset ”slår til”, som Appel formulerede det, som foder til malkekvæg altså ikke tilfældig. Det, som vi finder interessant, er imidlertid, at den målestok, hvormed græssets foderegenskaber vurderes – fx ved at kigge på dyrenes fedtdepoter; det såkaldte huld – er et produkt af samme kulturhistorie, som kraftfoderet selv; begge er udtryk for et perspektiv på køer, der har mælkeydelsen som sit primære fixpunkt. Problemstillingen er imidlertid ikke kun af teoretisk karakter, idet de

1 I sin indledning til faghåndbogen om ”Danske mejerier” bemærker Appel eksempelvis, at ”på bøndergaardene betød malkekøerne indtil for 60 aar siden ikke ret meget ud over dette at føde kalvene til de 3 å 4 hold ungvæg, som man holdt, indtil de gik af som græskvæg til marskegnene eller fededes til hjemmemarkedet. Ja, og saa at give lidt mælk til husbehov, dels til smør og dels til ost, og det var kun i ringe mængde og i tarvelige kvaliteter, at disse varer naaede frem til købmanden for hos ham at blive ombyttede med andre varer til husholdningen. Men hvor der ikke holdtes opdræt, blev køerne nærmest betragtet for et nødvendigt onde, som man var nødt til at holde for at få græs og halm fortæret og for at faa lidt mælk til husholdningen” (Ellbrecht 1918,17)

malkekævgracer, som er tilgængelige for landmænd i dag, risikerer at "malke hullet af sig", som landmændene selv beskriver det, hvis køerne selv skal hente foderet på marken. Dette kan oversættes til, at nutidens industrielle malkekøer både genetisk og biologisk afspejler det historiske arbejde med blandt andet foderoptimering og staldfodring, vi netop har skitseret, i en grad der vanskeliggør at tage køerne "ud" af staldene og væk fra foderbordet igen, så at sige. Den moderne malkekos fremavlede maskinelle natur som (kraft-)foderomsætter er altså både biologisk genstridig og industrielt uomgængelig. Hos Torsten i Himmerland, som vi mødte indledningsvist, kom dette bagvendte forhold til udtryk i en observation om, at "køerne ofte skal lære at græsse", når de kommer til ham på gården første gang. "Nogle gange står de sådan lidt og kigger først, som om de ikke helt ved, hvad de lige skal her", fortæller han. I nogle tilfælde foregår græsningen ifølge Torsten endda ofte først helt problemfrit, når køerne græsser på 2. eller 3. generation; altså når køernes kalve og deres kalves kalve græsser på markene. Køernes biologi er således både en forudsætning og en barriere for at omlægge til græsfodret malkekvæg. Samtidig peger selve græsningen på den vigtighed, køernes fysiske placering i landskabet har for deres evne til at indgå i andre relationer i verden end den, som handler om mælkeydelse.

Græsningens metaboliske forbindelser: foderenheder og artsrige fællesskaber

Gummistøvlerne svupper ned i en stadig blød kokasse, som har gemt sig i det bakkede underlag, camoufleret af græs, markblomster og et enkelt muldvarpeskud. Vejen over græsmarken til Sven og Kirstens 30 jerseykøer på gården ved Salling nær Limfjorden bærer præg af, at jorden under os ikke bliver dyrket, men kun afræsset og betrådt, og nogle gange kørt på af en traktor. Græsset er langt, nogle steder op til knæene, og ligesom jorden i forskellige højder. Sven og Kirsten, som driver gården som kolleger, startede den lille besætning med blot to køer, der hver ammede tre kviekalve. Siden og hovedsageligt ved at avle på flokkens eksisterende kvier er flokken nu i en størrelse, som er stor nok til at give et økonomisk afkast, men omvendt lille nok til, at flokken kan leve både af og i landskabet. Gården har nemlig hverken ko- eller malkestald, og køerne lever således af det fodergrundlag, markerne stiller til rådighed. I stedet for en kostald er en stor lærredsdug blevet spændt ud på seks pæle i et lille skovstykke, hvor køerne om sommeren kan søge skygge og om vinteren varme og læ, yderligere hjulpet af opsatte mure af store halmballer. I stedet for den traditionelle malkestald har Sven og Kirsten bygget en mobil malkestation, som henholdsvis kan stå ude i marken om sommeren, og under halvtag i laden om vinteren. I stedet for foderbord blev omtrent syv af de i alt 42 hektar jord, gården råder over, for en årrække

tilbage besået med en såkaldt holistisk afgræsningsblanding (Økologirådgivning Danmark 2021), som indeholder mere end 20 forskellige arter og sorter. Blandt de faretruende tilfældigt placerede kokasser omkring os, græsser køerne af et mangfoldigt planteliv bestående af blandt andet rød- og hvidkløver, rajgræsser, eng- og strandsvingel, lucerne, kællingetand og cikorie.

Den amerikanske biolog Scott Gilbert har beskrevet det mikrobielle økosystem i koens vom som et essentielt og livgivende artsfællesskab, der grundlæggende bryder med idéen om, at såvel køer som mennesker kan betragtes som individer i betydningen selvopretholdende enheder (Gilbert 2017). Det mikrobielle økosystem i koens vom gør koen til det, Gilbert kalder en "holobiont": "an organism plus its persistent community of symbionts" (ibid. s.73). Så diverse artsfællesskaber som koralrev, termitter og menneskekroppe opretholder sig selv ved hjælp af 'symbioter', hvis symbiose med deres værtsarter omvendt netop er det, der gør liv muligt for alle involverede. Som Gilbert formulerer det: "organisms need their symbionts to construct "themselves"" (ibid. s.78). At anerkende *holobionts* som det essentielle udgangspunkt for biologisk liv er ifølge Gilbert således at anerkende arter som processuelle og reciprokke frem for selvberørende og stabile (ibid.)

Gilberts holobiont er for os en væsentlig figur til at understrege og udforske den forbundethed i og uden for koen, som det intensive danske malkekvægbrug historisk har interveneret i eller endda forsøgt at se bort fra. Det mikrobielle økosystem i koens vom henleder vores opmærksomhed på, at koen er en flerhed; at græsset ikke kun nærer én. Der er imidlertid grund til at opholde sig ved det specifikt at *græsse*, frem for blot at spise græs. I modsætning til eksempelvis at spise ensileret græs eller græsprotein ved et foderbord i en stald – en proces som ligeledes aktiverer de mikrobielle symbioter i koens vom – er det at *græsse* nemlig forbundet med igen flere artsfællesskaber, som har værdi for såvel køer som mennesker. Når køerne græsser på de 'gamle' græsmarker udfører de nemlig en dobbeltfunktion i landskabet: udover at fodre sig selv, fodrer køerne også planterne og mikroorganismene i jorden med gødning. Dels i form af det plantemateriale, køerne træder ned i jorden, mens de græsser, dels i form af kokasserne, der følger efter. Køernes græsning, nedtrædning og omsætning af plantebestanddele bidrager med andre ord til at skabe det landskab, som samtidig bidrager til at gøre koen – og koens indre mikrobielle økosystem – mulig. Det vigtige er her, at græsningen ud over essentielt at fodre det artsfællesskab, som holder koen i live, også indgår i en symbiose med landskabet i bred forstand. Afgræsningen på Sven og Kirstens marker er med Gilberts ord altså en "co-metabolic situation" (ibid. s. 81), hvor en flerhed af arter påvirker og nærer hinanden på kryds og tværs.

Intensiverede perspektiver på fodring af kvæg tager omvendt udgangspunkt i koen som en individuel produktionsenhed, hvis omsætning af foder til mælk (til mennesker), ydermere er karakteriseret ved at være lineær: formålet med fodringen høstes i mælketanken og forlader i den forstand bedriften sammen med

mælkebil. Fordøjelighed og tyggetid er imidlertid mindst ligeså vigtige parametre for koen som produktionsenhed, idet reduceret tid fra foderoptag til mælkeydelse betyder større økonomisk afkast for landmanden (se fx Overstreet 2018, Nørager & Hvelplund 2003). Således kan man eksempelvis i fagbladet ”Bovi – til fremtidens mælkeproducenter” få forskellige gode råd til at få høstet sit proteingræs på netop det tidspunkt, hvor det har den bedste fordøjelighed for kvæget, hvilket angiveligt er en forudsætning for ”økonomi i fodringen og resultaterne i stalden” (Vestergaard 2022,6). Hvor spørgsmål om fordøjelighed af ’gammelt græs’ placerer koen i en flerhed af både arter og tidsligheder – fra fordøjelsesprocessen i vommen til nedmuldningen af planter og kulstoflagring i jorden – er fordøjeligheden af ’nyt græs’ og andet industrielt foder møntet på én enhed og én tid: mælkeproduktionens.

En vigtig kulturhistorisk kontekst for koblingen af et økonomisk rationelt blik på fodring med landbrugets praktiske virkelighed er blandt andet de landbrugsfaglige undervisnings- og forskningsinstitutioner, som oprettedes i 1800 og 1900-tallet. I 1910 på den Kongelige Veterinær- og Landbohøjskole udførte højskolens dengang eneste professor i husdyrbrug, Harald Goldschmidt, eksempelvis en række ”rentabilitets-fodringsforsøg” på fire køer, som han havde opstaldet i én af højskolens klinikstalde (Clausen & Larsen 1958,272). Disse forsøg med staldfodring af kvæg, som undersøgte foderværdien af blandt andet lucerne, roer og skummetmælk, er en illustrativ figur på tidens videnskabelige interesse for optimeringen af malkekvægsproduktionen (se også Fritzbøger 2015). Formålet med forsøgene og med de kommende årtiers faglige arbejde med samme problemstilling var at opnå en standardiseret tilgang til fodring, som ved blandt andet at medregne koens vægt og ydelse besad muligheden for at blive økonomisk, idet dyret fik præcis, hvad det havde brug for: hverken mere eller mindre (Clausen & Larsen 1958,272). Goldschmidt skal som person desuden have været ”stærkt inciterende” i udbredelsen af sine resultater ved det, at han tilsyneladende var ”utrættelig i at foreholde landmændene, at fodermidlernes næringsværdi skal bedømmes efter deres indhold af proteinstoffer, kulhydrater mm.” (ibid. s.272). På landets landbrugsskoler blev undervisning i ”fodringslære” efter samme rationelle forbillede ligeledes øget fra 30 timer² i løbet af et 10 måneders kursus i 1868 til 119 timer i 1941 (Dyrbye 1969,211). I lignende stil introduceredes på Landboskolen ved Lyngby desuden et nyt kursus i ”kontrollære og foderberegning” i 1917, som hurtigt steg fra 25 timer i løbet af et 10 måneders kursus til 106 timer. Tilsammen udgjorde disse to fag omtrent halvdelen af det samlede timeantal under kategorien ”husdyrbrugsfag” (ibid.)

2 Eksemplet er fra Landboskolen ved Lyngby. Timetallet varierer således regionalt, men følger generelt samme stigende tendens. Nogle steder med en tredjedel fra skolernes oprettelse i slutningen af 1800-tallet, til tiden omkring 2. verdenskrig, andre steder, som ved Dalum Landbrugsskole uden for Odense, med en syvdobling af timerne (Dyrbye 1969,211–213).

Det interessante er her, at den økonomiske tilgang orienteret imod mælkeydelse betyder, at næringsværdien af fodermidler nu skal bedømmes ud fra indholdet af protein og kulhydrater, hvilket igen medfører, at foder bliver opgjort i *enheder*. Og ydermere at disse enheder – lucerne, roer, skummetmælk og andet oversat til proteiner og kulhydrater – betragtes som nogle, der cirkulerer i et lukket kredsløb. Foder som abstrakte økonomiske enheder konfigurerer med andre ord relationen mellem ko og foder som en individuel eller enkeltstående metabolisme, der kan ganges op til en bedrifts foderøkonomi, i modsætning til græsningens ”co-metabolism”, som beskrevet ovenfor. Om foderet begrebsliggøres som enhed eller flerhed betyder altså noget for anerkendelsen – eller mangel på samme – af kvægets forbindelser til dets omverden. I modsætning til selvidentiske abstrakte proteiner og kulhydrater har græsning som foder ”porøse grænser” (Gilbert 2017); den er fuld af forbindelser til andre arter, som på én gang opretholder og indvikler koens ”selv”. I modsætning til proteiner og kulhydrater tvinger græsningen os altså til at betragte sammenhængende og indviklede forbindelser uden velafgrænsede skarpe kanter. Med andre ord, græsning indebærer ”to consider entanglement as a whole” (Haraway 2016,543).

Græsningens vidtforgreneede næringsværdi rækker så at sige ud over koen som individuel metabolisk enhed. Denne erkendelse er vigtig, vil vi hævde. Hvis vi vil have et landbrug, der evner at tage højde for jordens knappe og finitte ressourcer, må vi i første omgang fralære os at tænke på spisende køer som individuelle og lukkede kredsløb, styret af menneskers appetit. Videnskabssociologen Bruno Latour har i bogen *Down to Earth* (2018) argumenteret for, at vor tids største udfordring er at genlære at bebo jorden på en måde, som retter sig mod konkrete steder, i stedet for mod abstrakte og globale eller nationale rum. Den grundlæggende politiske opgave, for Latour, er at få os ned på jorden igen. Vores pointe er her, at denne udfordring kan rettes specifikt imod såvel tænkning i foderenheder, der gør den enkelte ko til et selvstændigt stofskifte, som grønne bioraffinaderier nævnt ovenfor, der kører græs igennem en langstrakt og teknologisk proces, der ifølge fortalerne udmærker sig ved at foregå i et lukket kredsløb uden spild. Begge teknologier til oversættelse forbliver indenfor en logik om effektivitet og relativ bæredygtighed, der ikke forholder sig til jorden – planeten og muldlaget – som et begrænset økologisk råderum.

At genrejse græsset: kulturhistorie og planetære grænser i dansk malkekvægbrug

I 1871 blev den Landbohøjskoleuddannede Anders Svendsen indsat som ny forstander ved Tune Landboskole på Sjælland vest for København (Dyrbye 1969,54). Svendsens landbrugsfaglige interesser centreredes især om en stærkere fodring

af kvæget, og i 1886 udgav han "Fodringslæren" (Svendsen 1886), der kom til at bidrage væsentligt til den historiske udvikling af Foderenheden som den fællesnævner, "der så at sige gjorde det muligt at sætte roer, oliekgager og korn på samme brøkstreg" (Fritzboeger 2015,89; se også Dyrbye 1969,214). I tillæg til sit arbejde for optimeringen af det danske malkekvægbrug var Svendsen ligesom mange af hans samtidige inspireret af højskolebevægelsen (Dyrbye 1969,54-56). Således besluttede han i samråd med sin kompagnon, Christian Christiansen, med hvem han drev landboskolen de godt to følgende årtier, at de landbrugsfaglige fag skulle gå hånd i hånd med undervisning i landbrugshistorie og samfundsfag, og at alle undervisningstimer desuden skulle begynde med sang (ibid. s.55). Opstarten var tilsyneladende præget af lige dele usikkerhed og optimisme, idet de to undervisere primært havde erfaring inden for de landbrugstekniske discipliner. Men, som Svendsen selv sidenhen beskrev sine første år som forstander:

"Lykkedes det for os, hvad vi ikke tvivlede om, vilde vi selv oplives og udvikles, og eleverne vilde ved siden af kundskabsfagene, der så let virker opblæsende, komme til at skønne, at der er højere magter og værdier til end jord, gødning, kreaturer og rentabilitet, og at deres lærere ubetinget havde den opfattelse" (citeret i Dyrbye 1969,55)

Svendsens argument om værdien af historiske indsigter og perspektiver som noget umiddelbart andet end den økonomiske værdi, som kundskabsfagene var orienteret imod, er interessant for os her, fordi Svendsens løsning netop var at kombinere de to; at kombinere foderenheder med kulturhistorie, så at sige. Svendsens særlige tilgang til undervisningen blev dog ikke så udbredt, som hans entusiasme i citatet oven for måske lægger op til. I samme statistikker over undervisningsindhold, som i sidste afsnit viste stigningen af timer i fodringslære, kan man nemlig læse, at historietimerne på de danske landbrugsskoler gik præcis den modsatte vej. Således bestod et 10 måneders kursus i 1868, foruden undervisning i fag som kemi, fysik, jordbundslære, plantelære og botanik, af 169 timer i "landbrugshistorie og samfundslære" – godt en femtedel af den samlede grundfagsundervisning (Dyrbye 1969,211-13). I 1941 var tallet nede på 22 timer, ligesom grundfagspakken generelt var trådt i baggrunden til fordel for husdyrbrugsfag, planteavlfsfag, samt tekniske og økonomiske fag (ibid.).

Foderenheder uden kulturhistorie, er foderenheder "from nowhere", som Donna Haraway har beskrevet den afkoblede position, hvorfra teknovidenskabelige perspektiver påstår at anskue verden (Haraway 1991). Omvendt er foderenheder *med* kulturhistorie situerede, de er "from somewhere" (Ibid.): de har synlige og anerkendte forbindelser til såvel køer som produktionslandskaber, for ikke at nævne de specifikke perspektiver på eksempelvis rentabilitet, der får både

dyr og marker til at træde frem som ressourcer på en særlig måde (se også Hastrup 2014).

At tekniske fag vandt terræn i undervisningen af landbrugselever, imens landbrugshistorie som fag omvendt gradvist forsvandt, kan således læses som analog til en anden, lignende udvikling. Nemlig den, at foder til malkekvæg kom til at handle så meget om afkoblede, abstrakte enheder møntet på maksimal mælkeydelse, at græs i langt størstedelen af nutidens malkekvægbrug ikke længere regnes som tilstrækkeligt foder. Men når en ko ikke kan leve af græs, så er noget gået galt. Blandt andet at det er blevet en præmis, at koens vægt og mælkeydelse dikterer, hvor meget foder en malkeko har brug for. Og at det ikke, som vi har udforsket her, er foderets tilgængelighed, der dikterer antallet og vægten af malkekøer. Det er med andre ord på tide at genrejse græsset som foder til malkekvæg. Det 'gamle græs' i form af græsmarker og -enge, som udgør fodergrundlaget for de alternative malkekvægbrug, vi har udforsket i de foregående afsnit, og som den Europæiske kommissions såkaldte *ECO-scheme* skulle bevirke en arealførøgelse af, leder os i modsætning til 'proteiner' og 'kulhydrater' til at betragte foder som en begrænset ressource specificeret i tid og rum. 'Gammelt græs', forstået som foderenheder med kulturhistorie, er således også en heuristisk ramme, der understreger (alt) foders lokalt situerede karakter og virkning i verden. I stedet for videnskabelige og intrikate processer, der gennem højteknologisk forarbejdning skal gøre 'nyt' græsprotein spiseligt for køer eller andre arter, som Danmark fodrer millioner af, ville en egentlig nytænkning af foder til malkekvæg i stedet betyde, at alle former for græs – såvel proteingræs som upløjede, brakliggende marker – principielt må betragtes som *gamle*, i betydningen forbundne, lokalt forankrede, og frem for alt finitte. De planetære grænser går nemlig også lige der, hvor foder dyrkes. Ikke i et fjernt og gratis globalt kredsløb. Med disse forhold i mente bør den tunge bevisbyrde for en legitim produktion dermed snarere pålægges konventionelle end alternative producenter, hvorfor vi afslutningsvist blot vil gentage spørgsmålet, som landmanden Torsten på innovativ vis rettede mod mælkeindustrien: hvorfor ikke bare lukke køerne ud?

Referencer

- Andersen, Anne Haukjær 1995. "Det gode slid. Landmandsliv i det 20. århundrede. Landbohistorisk selskab.
- Anneberg, Inger, og Nils Bubandt 2017. „DYREVELFÆRDSSTATEN: Grisens krop, velfærdens historie og selve livets politik i Danmark.“ *Tidsskriftet Antropologi* 73

- Appel, Hans 1918. "Dansk mejeribrug – en tidsbetragtning", i *Danske mejerier. Illustreret haandbog for mejeribruget i Danmark* (G. Ellbrecht, red.). Selskabet til udgivelse af nationale haandbøger
- Bjørn, Claus 2018. *Dansk Mejeribrug 1882-2000*. Lindhardt og Ringhof.
- Bosselmann, Aske Skovmand, and Morten Gylling 2012. „Danmarks rolle i de globale værdikæder for konventionel og certificeret soja og palmeolie.“ *IFRO Udredning* 13, 35.
- Clausen, Hjalmar og L. Hansen Larsen 1958. "Husdyrbrug". I *Den kongelige Veterinær og Landbohøjskole 1858-1958*. Forlaget Kandrup & Wunsch.
- Dyrbye, N 1969. "Den danske landbrugsskole 100 år". Konrad Jørgensens bogtrykkeri A/S.
- Ellbrecht, G 1918. "Danske mejerier. Illustreret haandbog for mejeribruget i Danmark". Selskabet til udgivelse af nationale haandbøger.
- Fritzbøger, Bo 1998. "Det åbne lands kulturhistorie – gennem 300 år". Biofolia.
- Fritzbøger, Bo 2015. "Mellem land og by. Landbohøjskolens historie". Københavns Universitet.
- Gilbert, Scott F. 2017. "Holobiont by birth: Multilineage individuals as the concretion of cooperative processes." (2017): M73. I *Arts of living on a damaged planet*, Anna Tsing Et al. (eds.)
- Hansen, Povl 1998 (1889). "Bidrag til det danske landbrugs historie".
- Haraway, Donna 1991. "Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of the Partial Perspective. I *Simians, Cyborgs and Women. The Reinvention of Nature*. Routledge.
- Haraway, Donna, et al. 2016. "Anthropologists are talking—about the Anthropocene." *Ethnos* 81.3: 535-564.
- Hastrup, Frida 2014. „Mod nye frugtmarkeder. Forarbejdning af naturressourcer i kulturanalyse.“ *Kulturstudier* 5.2: 8-23.
- Hastrup, Frida, and Nathalia Brichet 2021. "Mining for Greenlandic self-government: Fractal islands in the Anthropocene." *Island Studies Journal*.
- Hastrup, F.; Brichet, N.; Nielsen, L.R. 2022. "Sustainable Animal Production in Denmark: Anthropological Interventions. *Sustainability*, 14, 5584. <https://doi.org/10.3390/su14095584>
- Hvelplund, Torben, and Peder Nørgaard 2003. *Kvægets ernæring og fysiologi: Næringsstofomsætning og fodervurdering. Bind 1*. Danmarks JordbrugsForskning.
- Klimarådet 2022. "Statusrapport 2022. Danmarks nationale klimamål og internationale forpligtigelser". Klimarådet.dk
- Kloster, Hans 1980. "Mælkestrømmens historie og kvalitet", København.
- Kærgård, Niels 2014. „Dansk landbrugs største og mest succesrige omstilling.“ *Tidsskrift for Landøkonomi*.

- Landbrugsavisen.dk 2022. "L&F til Prehn: Kvægsektor rammes urimeligt hårdt af støtteudjævning." L&F til Prehn: Kvægsektor rammes urimeligt hårdt af støtteudjævning | LandbrugsAvisen
- Landbrugsstyrelsen 2022: <https://lbst.dk/tvaergaaende/eu-reformer/den-nye-landbrugsreform-2023-2027/tilskudsordninger/#c96692>
- Latour, Bruno 2018. *Down to earth: Politics in the new climatic regime*. John Wiley & Sons.
- Latour, Bruno, et al. 2018. "Anthropologists are talking—about capitalism, ecology, and apocalypse." *Ethnos* 83.3: 587-606.
- Munksgaard, Lene og Søndergaard, Eva 2006. "Velfærd hos malkekøer og kalve". Ministeriet for Fødevarer, Landbrug og Fiskeri. Danmarks Jordbrugsforskning.
- Nordborg, Maria 2016. "Holistic Management – a critical review of Allan Savory's grazing method", SLU: Swedish University of Agricultural Sciences & Chalmers, Uppsala
- Overstreet, Katy 2018. "A Well-Cared for Cow Produces More Milk": The Biotechnics of (Dis) assembling Cow Bodies in Wisconsin Dairy Worlds. University of California, Santa Cruz.
- Reenberg, Anette, and Nina Astrid Fenger 2011. "Globalizing land use transitions: the soybean acceleration." *Geografisk Tidsskrift – Danish Journal of Geography* 111.1: 85-92.
- SEGES 2022: "10 udvalgte om grønne proteiner" https://www.seges.dk/da-dk/innovation-og-udvikling/graesprotein/groenne_proteiner
- SEGES Whitepaper om bioraffinering https://www.seges.dk/~media/seges/dokumenter/innovation-udvikling/future-farming/future_farming_white_paper_bioraffinering.ashx?la=da-dk
- Skrubbeltrang, Fridlev 1953. *Agricultural development and rural reform in Denmark*. FAO AS-22. FAO, Rome, Italy.
- Steffen, W., K. Richardson, J. Rockström, S. Cornell, I. Fetzer, E. Bennett, R. Biggs, S. Carpenter, W. Vries, C. de Wit, C. Folke, D. Gerten, J. Heinke, L. Persson, V. Ramanathan, B. Reyers, S. Sörlin 2015. "Planetary boundaries: Guiding human development on a changing planet". *Science* 347: 6223.
- Strudsholm, Finn 2022. "Frisk græs er en oplagt kilde til mere lokalt protein til malkekøerne". *Magasinet kvæg*, marts 2022, 46-47.
- Søndergaard, Jens Aage 2004. „Mekaniseringen i dansk landbrug 1845-1920.“ *Landbohistorisk tidsskrift* 1.2: 24-24.
- Tsing, Anna L., et al. 2020. *Feral atlas: the more-than-human Anthropocene*. Stanford University Press.
- Vestergaard, Tom 2022. "Slætstrategien skal hænge sammen med fodringsstrategien". I *Bovi – til fremtidens mælkeproducenter*. Nr.04, april 2022, årgang 36. Udgivet af FBG Medier A/S

Økologirådgivning Danmark 2021, "Bestil holistisk græs, kløver og urteblanding snart", udgivet på Oerd.dk

<https://oerd.dk/raadgiverbloggen/2021/bestil-holistisk-graes-kloever-og-urteblanding-snart/>

English Summary

New cows on old grass: feed, metabolic relations, and planetary boundaries in Danish dairy farming

Based on ethnographic fieldwork among grass-based dairy farmers in Denmark, this article explores relations between cows and grass. Exploring examples of the declining role of fresh grass for dairy cows as production landscapes changed through time, from the turn of the 19th century when modern animal husbandry was established in Denmark until the present, the article shows how dreams of high milk yield and rational feeding have contributed to reducing cows' feed to countable and mobile protein rations – with dire consequences for climate and environment. Through figuring grass as 'old', meaning at the same time an obsolete agricultural practice and a finite resource located in historical space and time, the article argues that grass as feed for cows is not just a matter of nutritional count. Rather, through its local specificity, grass points to the possibilities of imagining agricultural practices that are in touch with the land, in the sense of necessarily being restricted by the bounded and finite nature of any resource landscape.